

Պ. Գ. ՏԻՄԱՖԵՅԵՎ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆ
== ՈՒ ՆՐԱ ==
ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Թարգմ. ԳԱՐ. ՀԱԿՈԲՅԱՆԻ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ—1926

9(47)

ԿՈՄՅԵՐԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ № 43.

Պ. Գ. ՏԻՄԱՖԵՅԵՎ,

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆ
== ՈՒ ՆՐԱ ==
ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Թարգմ. ԳՍՐ. ՀԱԿՈՐՅԱՆԻ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ—1926

45345-

A II
38839

№ 352

Գրառեպիս ք. № 350 ք.

Տիրած 4000

Պետհրատի առաջին տպարանի վարչարարության տպարանում

Բոլոր այս հարցերը մեզ համար կարևոր են, իբրև կապիտալիստական աշխարհի գյուղատնտեսական կյանքում Խ. Ս. Հ. Մ.-ի մասնակցությունը պարզող հանգամանքներ: Մեր հացը, վուշը, մարգանեցը, փայտը, նավթը, մորթիները և այլն—իրենց զարգացման մեջ նույն կարգի ուժեր են, ինչ վոր մեր բանակը, ծովային ու ուղային նավատորմիղը և այլն:

Կանցնի մի փոքր ժամանակ ևս, ու Խ. Ս. Հ. Մ.-ն Յեվրոպայի հացի գլխավոր շտեմարանը կդառնա և հնարավորություն կունենա նրան աչքի ընկնող հավուժ ձուլ, միս, յուղ, վուշ, շաքար և փայտ բաժին հանել, և այլն և այլն:

Համաշխարհային հեղափոխությունը կնվաճի կապիտալիստական աշխարհի հսկայական տեխնիկական հարստությունները:

Արդյոք ձեռնտու չի՞ լինի, պոտենցիալ հարստություններն իրական դարձնելու նպատակով, այդ ուժերի մի մասը դեպի մեր յերկիրը շարժել:

Բոլոր այս հարցերը—համաշխարհային կարգի հարցերը, չեն կարող մեզ չհուզել:

Յերիտասարդության մեջ աճում են ապագա մասնագետները, աճում են վորակյալ ուժերը:

Հետագայում մեր «քնական աշխարհագրությանը» նրանք մանրամասնորեն կծանոթանան:

Իսկ առայժմ անհրաժեշտ է գոնե ընդհանուր ծանոթություն նրա մասին, վորը և կտա պրոֆ. Տիմաֆեյևի այս հանրամատչելի, շատ սեղմ գրքույկի ընթերցանությունը:

Բոլոր այս հարցերը մեզ համար կարևոր են, իբրև կապիտալիստական աշխարհի գյուղատնտեսական կյանքում Խ. Ս. Հ. Մ.-ի մասնակցությունը պարզող հանգամանքներ: Մեր հացը, վուշը, մարգանեցը, փայտը, նավթը, մորթիները և այլն—իրենց զարգացման մեջ նույն կարգի ուժեր են, ինչ վոր մեր բանակը, ծովային ու ոգային նավատորմիղը և այլն:

Կանցնի մի փոքր ժամանակ ևս, ու Խ. Ս. Հ. Մ.-ն Յեվրոպայի հացի գլխավոր շտեմարանը կդառնա և հնարավորություն կունենա նրան աչքի ընկնող հավուժ ձուլ, միս, յուղ, վուշ, շաքար և փայտ բաժին հանել, և այլն և այլն:

Համաշխարհային հեղափոխությունը կնվաճի կապիտալիստական աշխարհի հսկայական տեխնիկական հարստությունները:

Արդյոք ձեռնտու չի՞ լինի, պոտենցիալ հարստություններն իրական դարձնելու նպատակով, այդ ուժերի մի մասը դեպի մեր յերկիրը շարժել:

Բոլոր այս հարցերը—համաշխարհային կարգի հարցերը, չեն կարող մեզ չհուզել:

Յերիտասարդության մեջ աճում են ապագա մասնագետները, աճում են վորակյալ ուժերը:

Հետագայում մեր «բնական աշխարհագրությանը» նրանք մանրամասնորեն կծանոթանան:

Իսկ առայժմ անհրաժեշտ է գոնե ընդհանուր ծանոթություն նրա մասին, վորը և կտա պրոֆ. Տիմաֆեյևի այս հանրամատչելի, շատ սեղմ գրքույկի ընթերցանությունը:

I

Խ. Ս. Հ. Մ. ՏԵՐՐԻՏՈՐԻԱՅԻ. ՄԱԿԵՐԵՍԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Յերկրագնդի վրա հազիվ թե կարելի լինի գտնել մի ուրիշ յերկիր, վորը բնության տված բարիքներով այնքան հարուստ ոժտված լինի, ինչպես Խ.Ս.Հ.Մ.-ն և (Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միություն), վորի բռնած յերկրամասը հավասար և յերկրագնդի ամբողջ ցամաքի $1/7$ -ին, և վորն իր տիրապետությունների քանակով յետ և մնում միայն Անգլիայից՝ իր գաղութներով միասին վերցրած:

Միության գլխավոր հարստությունը գյուղատնտեսութունն (հողագործությունն) և տալիս: Յեվ այդ հասկանալի յե: Միության բնակչության $3/4$ -ը գյուղացիներն են, վորոնք գլխավորապես հողագործությամբ են պարապում, և մինչև 1914 թվի պատերազմն աշխարհի բոլոր պետություններից ամենից շատ հաց արտահանել և Ռուսաստանը, վորի հացն, ըստ արժեքի, արտահանության գլխավոր աղբյուրն էր նաև:

Խ.Ս.Հ.Մ.-ի տերրիտորիայի մակերեսի հարստությունների մասին խոսելիս մենք հենց

ամենից առաջ կշռափենք հողագործության գըլխավոր մթերքները՝ հացահատիկները, պտղարմատներն ու տեխնիկական բույսերը:

ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԹԵՐՔՆԵՐԸ.

ՀԱՅԱՀԱՏԻԿՆԵՐԸ .

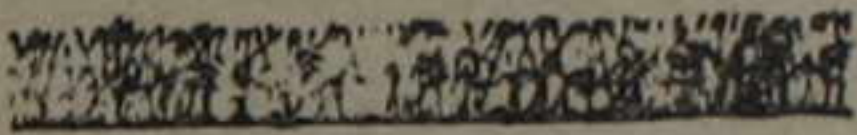
1914 թվի պատերազմից առաջ Ռուսաստանի ցանքսի տարածությունը 103 միլիոն դեկտարին էր (իսկ Ս. Ս. Հ. Մ. ի սահմաններում՝ 86 միլիոն դեկտարին) և, իր քանակով, համաշխարհային տնտեսության մեջ առաջին տեղն էր բռնում: Մեր ցանքսի տարածությանը փոքրիշատե մոտեցող տարածություն ուրիշ պետություններից միայն Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն ունեյին (82 միլիոն դեկտարին): Մյուս յերկրներում շատ քիչ էր. Հնդկաստանում 16 միլիոն դեկտարին էր, Արգենտինայում՝ 10, Գերմանիայում՝ 13, Ֆրանսիայում՝ 12, Իտալիայում՝ 6, Անգլիայում՝ 3 միլիոն դեկտարին:

Թե ցանքսի նախապատերազմյան տարածությունն ամենագլխավոր հացաբույսերի մեջ ինչպես էր բաշխվում, այդ ցույց է տալիս ստորև բերվող № 1 դիագրաման:

Նախապատերազմյան Ռուսաստանը ցանքսերի ամբողջ տարածությունից մոտ 5 միլիարդ փութ հաց էր հավաքում (չհաշված կարտոֆիլը),

առաջնութիւնը զիջելով միայն Հյուսիսային
Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին, ու մինչև
8 միլիարդ փութ հաց եր հավաքվում: Մեր հողա-
գործութեան տեխնիկական հետամնացութիւնն

Ռուսաստանի ցանքերի տարածութեան չափը
(մինչեւ 1914 թվի պատերազմը).

Հաւար		29
Գորեն		30
Գարի		18
Կորեկ		12
---		3.5
Հնգկայորեն		2.3
Չեղիպտայորեն		2
Նիսեո		1

№ 1. (տ. եջ. 6).

եր միայն, վոր մեզ թույլ չեր տալիս հաց ստա-
նալու մեջ ել առաջին տեղը բռնել, վորովհետև,
շնորհիւ մատնանշած հետամնացութեան, մեր հա-
ցարույսերի բերքատվութիւնը կրկնակի ցած եր
ամերիկականից և յեռակի ցած՝ Անգլիայի, Բել-
գիայի, Հոլլանդիայի և Գերմանիայի բեր-
քատվութիւնից:

Սակայն, յեթե մեր հացաբուլյաների ընդհանուր
բերքն առանձին հացերի վրա բաժանենք ու թե
մեզնում և թե հաց արտադրող ամենագլխավոր
յերկրներում այդ մշակությունից ստացվածնե-
րը, թեկուզ հենց նախապատերազմյան յերեք

Գլխավոր յերկրների հացի ամբողջ բերքը
1913 թ. (միլիարդ փերով).

№ 2 (տ. էջ 8-9).

տարիներինը, համեմատենք, ապա մենք կտես-
նենք, Վոր նախ՝ Հյուսիսային Ամերիկայի Միա-
ցյալ Նահանգներն առաջնություն են ունեցել մի-
այն շնորհիվ իրենց յեզիպտացորենի ահագին
արտադրողականության և, յերկրորդ՝ ինչպես

վերև բերած № 2 դիագրամայից ե յերևում,
մենք, մեր չորս տեսակի հացի՝ հաճարի, ցորենի,
գարու և վարսակի արտադրությամբ և այս վեր-
ջինի քանակով, համաշխարհային պատերազմի
նախորդակին Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ
Նահանգներից նույնիսկ առաջ եյինք անցել՝
համաշխարհային տնտեսության մեջ առաջին
տեղը գրավելով:

Բայց Ռուսաստանն իր հիմնական չորս տե-
սակի հացի հունձքով համաշխարհային տնտեսու-
թյան մեջ վոչ միայն աչքի ընկնող տեղ եր բըռ-
նում, այլև, Արևմտյան Յեվրոպա արտահանած
հացի քանակով, առաջնակարգ յերկիր եր:

Ռուսաստանն իրավամբ կարող ե Արևմը-
տյան Յեվրոպայի շտեմարան անվանվել, վորով-
հետև, ինչպես ստորև բերած աղյուսակից ենք
տեսնում, արտահանած հացի գումարով գերա-
զանցեց նույնիսկ Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ
Նահանգներին ու Կանադային միասին վերցրած:

1913 թ. հացերի արտահանությունն

Արեվմսյան Յեվրոպա

(միլիոն փթերով).

Ռուսաստանից	554
Միացյալ Նահանգներից ու Կանադայից	507
Արգենտինայից և Ուրուգվայից . . .	494
Բալկանյան պետություններից . . .	144
Մյուս պետություններից	225

1914 թ. պատերազմի յորից, ապա և միջազգային համապաշարման հետևանքով, Ռուսաստանն իր հացն արտահանելու հնարավորությունից զրկվել էր: Ռուսաստանի տեղն աշխատում էին բռնել հաց արտադրող ուրիշ յերկրներ, առանձնապես անդրովկիանյան յերկրները — Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Կանադան ու Արգենտինան: Սակայն, միջազգային շուկա հաց մատակարարողների թվից Ռուսաստանի դուրս գալը նրա համար խիստ զգալի յեղավ, մանավանդ վոր անդրովկիանյան մատակարարողները, վորոնց գյուղատնտեսությունը համաշխարհային պատերազմը վերջանալուց հետո յել սկսեց ճգնաժամային դրություն ապրել*, դուրս յեկած Ռուսաստանին փոխարինել չկարողացան: Չնայած վոր հացի արտահանությունն անդրովկիանյան յերկրներից դեպի Արևմտյան Յեվրոպա ուժեղացած է, այնուամենայնիվ, մասնագետների հաշվով, վերջինի հացը մոտ 200 միլիոն փութ պակասել է, և այդ պահանսն սյոժմ միայն Խ. Ս. Հ. Մ. կարող է լրացնել: Ահա մեկն այն պատճառներից, թե ինչո՞ւ յեն Արևմտյան Յեվրոպայի պետություն-

* Հացի ճգնաժամի (և ընդհանրապես համաշխարհային տնտեսության ճգնաժամի) գեղեցիկ տեսությունը կարելի յե գտնել Ն. Ասինսկու «Գյուղատնտեսության համաշխարհային ճգնաժամը» գրքում: Հրատարակչություն «Новая деревня», 1924 թ.:

հերը Խ. Ս. Հ. Մ.-ի հետ հախկին տնտեսական
կապը վերականգնելու հարցով այնքան շահագրը-
դրոված:

Կարելի չէ ասել, Վոր 1923 թվականից, բազ-
մամյա ընդմիջումից հետո, առաջին անգամ Խ.
Ս. Հ. Մ.-ն սկսեց իր հացն արտահանել: Այդ
արտահանությունը, ճիշտ է, դեռ փոքր է (1923
թ. նա մոտ 107 միլիոն փութ էր), սակայն կաս-
կած չկա, Վոր այն մեծանալու չէ: Բացի սրանից,
մենք չենք կարող չնկատել մի ուրախալի հանգա-
մանք. արտասահմանյան շուկայում մեր հացահա-
տիկն իր վորակով սկսեց աչքի ընկնել, դարձավ
ավելի մաքուր, միատեսակ, վորը պետք է վերա-
գրել արտաքին առևտրի պետականացման դրական
կողմերին (պետության գործակալների կողմից
արտահանվող մթերքների վորակի վրա հատուկ
հսկողությանը): Այս բանում մենք նախապատե-
րազմյան Ռուսաստանի առջևից ենք ընթանում,
յերբ բնական հատկություններով (մեծ քանա-
կությամբ սննդանյութի—սոսնձանյութի պարու-
նակությամբ) գերազանցող մեր ցորենն աղբո-
տության ու վատ ընտրության հետևանքով և
այլն, շատ բան էր կորցնում ու միջազգային
շուկայում արգենտինյան ցորենից համարյա յեր-
կու անգամ պակաս էր գնահատվում:

Ստորև բերում ենք 1914 թ. պատերազմից

առաջ վերջին 3 տարում ուսանող հացի ար-
տահանութեան թվերը:

Ամենազլխավոր հացերի արտահանութիւնը
Ռուսաստանից.
(միլիոն փութերով).

Տ Ա Ր Ի Ն Ե Ր	Ց	Ն	Գ	Կ	Յեզիկա- մարմն
1911 . . .	240	54	262	85	82
1912 . . .	161	31	168	52	47
1913 . . .	203	39	239	36	35

Ինչպես այս թվանշաններից ե յերևում,
մենք ամենից շատ, ըստ քանակի, գարի յենք
արտահանել, ապա ցորենն ե գալիս: Հաճար,
վարսակ ե յեզիպտացորեն մենք համեմատաբար
շատ չենք արտահանել:

Այս աղյուսակում ուշագրավը հաճարի ար-
տահանութեան անսովոր փոքր չափերն են. հա-
ճարը մեզնում նույնքան ե ցանվում, վորքսն ե
ցորենը: Այս հանգամանքը բացատրվում ե նրա-
նով, վոր մեզնում ժողովրդի գլխավոր հացը հա-
ճարն ե, վորը վաղուց իվեր ցանվում եր հին
Ռուսիայում, ուր ցորեն գրեթե չեր մշակվում
(հին ժամանակները ցորենը մենք կամայի բու-

դարձնելից եյինք ստանուամ) և փոքրիշատե աշ-
քի ընկնող չափով Յեկատերինա II-ի ժամանա-
կից սկսած միայն յերևաց (Նովորասսիան Ռու-
սաստանի հետ միացնելիս): Ահա թե ինչո՞ւ մին-
չև որս հաճարը ժողովրդի հիմնական բույսն է
հանդիսանում ու գրեթե ամբողջովին գնում ներ-
քին շուկայի կարիքները բավարարելու: Չնայած
վոր Գերմանիան Ռուսաստանից կրկնակի չա-
փով պակաս էր հաճար արտադրել, սակայն մի-
ջադգային շուկա ամենից շատ էր արտահանել*:

Յեվ այսպես, յերկրագործական ամենա-
պրիմիտիվ միջոցներով ու ցածր աստիճանի բեր-
քատվությամբ (Արևմտյան Յեվրոպայի առաջա-
վոր յերկրներից 3—4 անգամ պակաս) Ռուսաս-
տանը 5 միլիարդ փթից ավելի հաց էր հավա-
քել ու $1/2$ միլիարդ փթից ավելի արտահանել:
Մինչդեռ մեր յերկիրը հացերի ավելուրդի ինչ-
պիսի ուժեղ աղբյուր կլիներ, յեթե մեր հողա-
գործության տեխնիկան մի քիչ մոտենար Արև-
մուտյան Յեվրոպայի տեխնիկայի մակարդակին**:

* Այսպես, 1913 թ. Ռուսաստանի արտահանած
39,5 միլիոն փութ հաճարի դիմաց Գերմանիան 57
միլիոն փութ է արտահանել:

** Գիտության նվաճումների (հողագործական
քիմիա) հետևանքով հողագործության պրոգրեսի գե-
ղեցիկ շարադրությունը կարելի չե գտնել պրոֆեսոր
Չուպրովի «Մանր հողագործությունն ու նրա կարիք-
ները» գրքում:

Բայց, դրանից զատ, ցանքսի տարածությունը մեծացնելու տեսակետից Խ. Ս. Հ. Մ.-ն իր մեջ դեռ լայն հնարավորություններ ունի թագցրած: Այս ուղղությամբ հեռանկարները շատ են մեծ: Ամենից առաջ հենց միմիայն Գերմանիայի, Ռա- նիայի, Հոլլանդիայի և այլ կանոնավոր տնտե- սությունների ձևով բազմադաշտային ցանքսա- փոխության անցնելուց, ցանքսի տարածության ահագին ավելացում կստացվեր: Ախր մեզնում յեռադաշտային ու խամացնելու սխտեմները Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ցանքսի տարածության մինչև 40% -ը ցել ու խամ են թողնում, մինչդեռ Արև- մուտյան Յեվրոպայում նման «հանգստացող» հո- դեր գրեթե արդեն գոյություն չունեն. ապա ճահիճները չորացնելու միջոցով և այլն, մենք կկարողանայինք, ըստ տնտեսագետների հաշվի, Խ. Ս. Հ. Մ.-ի միմիայն յեվրոպական մասում ցանքսի տարածությունը, համենայն դեպս, 30% -ով ավելացնել: Բայց Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ասիական մասում մենք մի յերկրամաս ել ունենք, վորը գրեթե անարատ է ու յերեք անգամ գերազան- ցում է յեվրոպականին: Այսպես, Ասիական Ռուսաս- տանի միմիայն արևմտյան մասում կարող ենք նշել 150 միլիոն դեսիատին ամենահարուստ սեա- հող (վորի $\frac{1}{30}$ մասն է այժմ վարած)*: Այսպի-

* Ռուսաստանն ելեկտրիֆիկացիայի յենթարկող հանձնաժողովի աշխատանքերը: «Ներածություն Խոր-

սով Խ. Ս. Հ. Մ.-ն ապագայում հացի արտադրութեան բացառիկ հնարավորութիւններ երկայացնում:

Իմպերիալիստական պատերազմն ու քաղաքացիական կռիւները մեր հողագործութեան վրա կործանիչ կերպով անդրադարձան: Ցանքսի տարածութիւնն 86 միլիոն դեսիատինից (Խ. Ս. Հ. Մ.-ի սահմաններում) մինչև 58,6 միլիոն դեսիատինի իջավ (1922 թվականին): Ամենից շատ պահվել են այն հացերի ցանքսերը, վորոնք մեր արտահանութեան գլխավոր առարկան էին, հատկապես ցորենի և գարու: Մյուս հացերի ցանքսերը քիչ են տուժել: Դրա հետ սկսեց ընկնել հացերի ամբողջ բերքը, վորը 1922 թվականին 3 միլիարդ փթից ավելի չէր*: Ընդամին պետք է ուշադրութիւն դարձնել նաև այն հանգամանքի վրա, վոր արտահանվող մեր հացի հաշվեկշիռը (բալանսն**) ել ավելի ակտիվ կլինէր, յեթե մեր հացն իբրև հացահատիկ չարտահանվէր, այլ,

հուրդների Համառուսական VIII Համագումարին արած զեկուցման», էջ 87:

* Հենց 1921 թվականին, ահելի անբերրիութեան հետևանքով, Վոլգայի շրջակայքում ու Հյուսիսային Կովկասում հացերի ամբողջ բերքը նույնիսկ 2 միլիարդ փթի չհասավ:

** Հաշվեկշիռ անվանվում է տարբերութիւնը մուտքի և յեւթի միջև, իսկ միջազգային առևտրի միջ տարբերութիւն արտահանութեան և ներմուծման միջև: Եթե արտահանութիւնը գերազանցում է ներ-

ըստ հնարավորութեան, ավելի շուտ իբրև ալյուր արտահանվեր: Արտահանվող ալյուրի քանակը մեզնում հացի ամբողջ արտահանութեան միայն $2^0/0$ -ն էր, այն ինչ Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում՝ $76^0/0$, Կերմանիայում՝ $58^0/0$, Ավստրալիայում՝ $18^0/0$, Կանադայում՝ $15^0/0$ և այլն: Մինչդեռ հացը միայն իբրև հացահատիկ արտահանելիս մենք միանգամից յերեք ուղղութեամբ ենք կորցնում. առաջինը՝ յեկամտի վորոշ քանակը (աղալու շահադը) մեր ձեռքից դուրս է գալիս ու անցնում արտասահմանցիներին. յերկրորդը՝ հացահատիկի փոխադրութեանը, իբրև ավելի մեծածավալ մթերքի, քան ալյուրն է, փոխադրվող նյութի ինքնարժեքի վրա ավելի յե մեծ բեռ դառնում, քան ալյուրի փոխադրութեանը. հացահատիկով արտահանելիս մենք արտահանում ենք նաև անասունների համար շատ կարևոր կերը՝ թեփը, վոր այլապես մեր տրամադրութեան տակ կմնա (աղալուց):

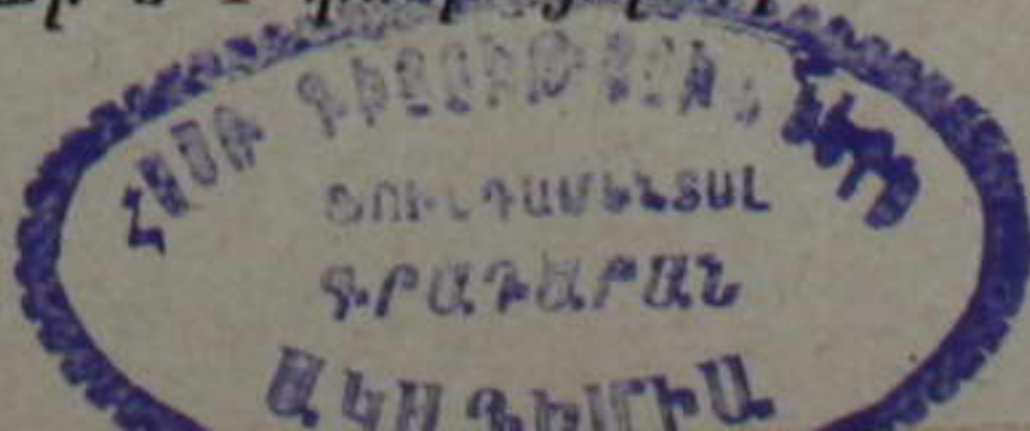
Յեվ այսպես, չի կարելի չտեսնել, վոր մեր դանքսերի տարածութեանը մեծացնելուց (վորը, ինչպես մենք տեսանք, լայն մասշտաբով է հնա-

մուծման, ապա հաշվեկշիռն ապօրինի է կոչվում և համարվում է նպաստավոր: Իսկ յեթե ներմուծումն է դերազանցում արտահանութեան, ապա հաշվեկշիռը պառսիվ ու աննպաստ է:

րավոր), հողագործության ավելի կատարելագործ-
ված ձևերի և սխտեմների անցնելուց, ու մեր
բերքատվությունն Արևմտյան Յեվրոպայի մակար-
դակին մոտեցնելուց և հացի հացահատիկային
արտահանությունից գլխավորապես ալյուրի ար-
տահանության անցնելուց՝ մեր հաշվեկշռի ակտիվը
աչքի ընկնող թվերի կարող է հասնել: Սակայն
պետք է յենթադրել, վոր Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ժողովրդա-
կան տնտեսության վերականգնելու ու մեր հա-
ցի արտահանության հետևանքով, վերջինի ար-
տադրությունն արագ բայլերով կընթանա: 1923
թվականին Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ցանքսի տարածու-
թյունը մինչև 70,5 միլիոն դեսիատինի բարձրա-
ցավ, թեև հացի ամբողջ բերքը (2,9 միլիարդ փուլ)
վառ բերքատվության հետևանքով մնաց զրեթե
այնպես, ինչպես 1922 թվականին եր: Իսկ 1924
թվականին ցանքսի տարածությունը 75,5 մի-
լիոն դեսիատինի հասավ, սակայն նոր անբերրիու-
թյան հետևանքով: Միության յեվրոպական մասի
հարավ-արևելքում հացերի ամբողջ բերքն ընդ-
ամենը 2,6 միլիարդ փուլ յեղավ (բայց կարտո-
ֆիլի բերքը հացահատիկի վերածելով* — 3,1
միլիարդ փուլ):

Վերջացնելով Խ. Ս. Հ. Մ.-ի հացահատիկ-

* Հաշիվն արվում է 4:1 հարաբերությամբ, ալ
կերպ ասած՝ 4 փուլ կարտոֆիլը, ըստ անդարարոյ-
թյան, հավասար է 1 փուլ ցորենի:

ների ուրվագիծը, չի կարելի չնշել մի նշանավոր
 յերևույթ՝ վերջին ժամանակ մեզնում կորեկի
 յեւ յեզիպտացորենի ցանքսերի արտասովոր աճե-
 լը: Այս բույսերի ցանքսերի տարածությունները
 նախապատերազմյանից ել անցան. 1923 թվա-
 կանին կորեկատեղի տարածությունը 5 միլիոն
 դեսիատինից անցավ, իսկ յեզիպտացորենինը 1,6
 միլ. դեսիատինի հասավ: Այս բույսերի այսպիսի
 աճեցողությունը բացատրվում ենրանց յերաշտա-
 տոկունությամբ (չորայնությանը դիմանալով),
 կերի խոշոր նշանակությամբ (յեզիպտացորենի) և
 ցանելու ձեռնտվությամբ (կորեկի համար մի դե-
 սիատինին ընդամենը 35 փութ բավական է*) և
 այս հացերի այսպիսի առավելությունը Ռուսաս-
 տանի ժողովուրդն առանձնապես գնահատում եր
 սովի տարիններում:

ՊՏՂԱՐՄԱՏՆԵՐԸ.

Կարսոճիլ.

Կարսոճիլի ցանքսերով ունրա բերքով համաշ-
 խարհային սնտեսության մեջ յերկու պետություն
 եյին աչքի ընկնում՝ Գերմանիան և Ռուսաստանը:
 Գերմանիայում տարեկան մոտ 3 միլիարդ փութ
 կարսոճիլ եր հավաքվում, իսկ Ռուսաստանում՝
 մոտ 2 միլիարդ:

* Հայաստանում 1 դեսիատինին $1 - 1\frac{1}{2}$ փութ
 կորեկը բավական է:

Այսպիսով նախապատերազմյան Ռուսաս-
տանը, հայթայթվող կարտոֆիլի քանակով յերկրա-
գրնդի վրա յերկրորդ տեղն էր բռնում: Սակայն
վորովհետև 1924 թվականին Խ. Ս. Հ. Մ.-ում կար-
տոֆիլի ցանքսի տարածությունն արդեն նախա-
պատերազմյանի $\frac{4}{5}$ -ի չափ յեղավ (մոտավորա-
պես նույնն էլ Գերմանիայում), և վորովհետև,
կարտոֆիլի ցանքսի տարածության քանակով,
մյուս պետությունները Գերմանիայից ու Խ. Ս. Հ.
Մ.-ից շատ են յետ մնում, ապա այս յերկու
պետության նախապատերազմյան դրությունն
այժմ էլ է պահվում:

Սակայն յեթե հողագործությունն ինտենսիվ
կերպով տարվեր, կարտոֆիլի մեր հարստությունը
շատ աչքի կընկներ. մինչդեռ Բելգիայում մեկ դե-
սիատինի բերքատվությունն անցնում է 1300
փթից, Գերմանիայում՝ 1000 փթից, Խ. Ս. Հ.
Մ.-ում միջակն է միայն 400—500 փութ լինում:

Բացի այն, վոր Խ. Ս. Հ. Մ.-ում կարտո-
ֆիլն անմիջականորեն բանացնում են իբրև ար-
վարիք, խոշոր նշանակություն ունի այն նաև
վորպես տեխնիկապես վերամշակելու նյութ՝
սպիրտի, կրախմալի և մաթի (շիբի) համար:

1924 թվականին Խ. Ս. Հ. Մ.-ում կարտո-
ֆիլի բերքը 1,9 միլիարդ փթի հասավ, վորը,
ինչպես տեսնում եք, արդեն բոլորովին մոտենում
է նախապատերազմյան մակարդակին:

Ճակնդեղ (Շաֆարի) .

Ճակնդեղի ցանքսի տարածության քանակով Ռուսաստանը մինչև 1914 թվականի համաշխարհային պատերազմն աշխարհում առաջին տեղն էր բռնում (700 հազար դեսիատինից ավելի), բայց նրա բերքով (մոտ 800 միլիոն փուլթ), տրնտեսության նվազելու հետևանքով, իսկ մասամբ էլ կլիմայական պատճառներով, Գերմանիայից յետ եր ֆուլթ: Խ. Ս. Հ. Մ. - ում ճակնդեղի մշակությամբ միայն Ուկրաինայում են պարապում: Մյուս պետություններից շաքարի ճակընդեղի մշակությամբ փոքրիշատե պարապում են Ֆրանսիայում և Չեխո-Սլովակիայում, իսկ անդրովկիանյան յերկրներից՝ Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում:

Զանազան պետությունների Շաֆարանակնդեղի միջին բերքը մեկ դեսիատինից (հազար փթերով) .

Դանիա Բելգիա Գերմանիա Հոլլանդիա Ֆրանսիա Ռուսաստան
№ 3. (տ. Էջ. 20).

Ինչպես տեսնում ենք վերև բերած դիագրամայից, մեզնում, ճակնդեղի նվազ բերքատվության հետևանքով, արևմտա-յեվրոպա-

կան պետութիւններէ հետ համեմատած, մենք
շատ բան ենք կորցնում:

Ճակնդեղն այնպիսի բույսերի կարգին և
պատկանում, վորոնց մշակութիւնն ամեն կերպ
պիտի խրախուսվի. վոչ մի բույս հողաշերտի այն-
պիսի նախնական խոր վար և ապա խնամք
(աղբով կամ հանքային նյութերով առատորեն
պարարտացնել, քաղհան և այլն) չի պահանջում,
ինչպես ճակնդեղը, վորն անկախ հատուկ նպա-
տակներից (այս պտղարմատի ընտիր աճելով),
հողը լավացնում և հետագայ բույսերի համար: Իրա
հետ միասին ճակնդեղը տալիս և սննդարար ըն-
տիր թափթփուկներ (քուսպի յեւ սեւ մաթի
պես), վորի հետեանքով, սովորաբար ճակնդեղա-
շաքարային տնտեսութիւնը մեծ քանակութեամբ
անասուններ պահելու և կերակրելու հետ և կապ-
վում: Ընդամին պետք և ինկատի ունենալ, վոր
մեզնում շաքարն արտահանութեան բավակա-
նին կարևոր աղբյուր էր: Շաքարի արտահա-
նութեան չափը 32 միլիոն փթի յեր հասնում
(նախապատերազմյան ժամանակ ամենաբարձր
արտադրութիւնն էր 117 միլիոն փութ), և մենք
մեր շաքարի համար Ֆինլանդիայի ու արևելյան
յերկրների, մանավանդ Պարսկաստանի պես
խիստ լայն շուկաներ ունեցինք:

Պատերազմի և հեղափոխութեան ընթաց-
քում ճակնդեղա-շաքարային մշակութիւնը

սաստիկ տուժեց, մանավանդ քաղաքացիական
կռիվների ժամանակ, վորոնց գոտում միջանի
տարի շարունակ գտնվել է շաքարի ճակնդեղի
ցանքսերի գլխավոր շրջանը՝ Ուկրաինան: 1921
թվականին ճակնդեղի ցանքսի տարածությունն
իջավ մինչև 162 հազար դեսիատինի: 1922 թվա-
կանից դրությունն սկսեց նկատելի չափով լավա-
նալ. ճակնդեղի ցանքսի տարածությունը հետըզ-
հետե ավելանալով՝ առ 1924 թվականը 326
դեսիատին դարձավ:

ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԲՈՒՅՍԵՐԸ.

Վուշ (կտավհաս).

Վուշը Ս. Խ. Հ. Մ.-ի կարևորագույն հա-
րըստություններից մեկն է: Աշխարհում վոշ մի
յերկիր վուշի ցանքսի այնպիսի ահագին տարա-
ծություն չունի, ինչպիսին Խ. Ս. Հ. Մ.: Մինչև
1914 թվականի պատերազմը Ռուսաստանում
 $1\frac{1}{2}$ միլիոն դեսիատինից անցնող վշատեղի մի
տարածություն կար, մինչդեռ արևմտա-յեվրո-
պական պետություններից վոշ մեկում վշատեղի
տարածությունը 100 հազար դեսիատինի չեր
հասնում*: Մանածագուի բերքը միջին թվով

* Ընդամիսն անհրաժեշտ է ինկատի ունենալ, վոր
միմիայն մանածագու վշի (յերկարաթել վուշ) համար
աշխարհում վոշ մի տեղ, ինչպես Խ. Ս. Հ. Մ. է, այս-
պիսի ահագին տարածություն չկա, վորովհետև այն-

(1905—1914թ. ընթացքում) տարեկան մոտ 40 միլիոն փութ եր լինում: Այս քանակից մոտ 16—19 միլիոն փութն արտահանվում եր, վորը յեվրոպական վշադործական ֆաբրիկաներում մշակվող ամբողջ հում նյութի 80⁰/₀-ն եր: Ընդհանրապես մեր արտահանության մեջ վուշը լուրջ աղբյուր եր, ըստ արժեքի (կանեփի թելացուի հետ միասին), յերկրորդ տեղը բռնելով հացից և փայտից հետո: Վուշի (մանածացու) մշակությամբ պարապում են Խ. Ս. Հ. Մ.-ի վոշ սեահող գոտում: Ցանքսի տարածության մեծամասնությամբ մանածացու վուշի գլխավոր շրջաններն են՝ Սմալենսկի, Պսկովի, Տվերի և Վյատկայի նահանգները: Իսկ Ռուսաստանի սեահող գոտում պարապում են կոինջ վուշի մշակությամբ, վորը հատիկի համար ե: Վուշի (յերկարաթել) բերքատվությունը մեկ դեսիատինից միջին թվով 30 փութ եր լինում և, մեր հետաժնաց անտեսության ընդհանուր պատճառներով, շատ ցած եր (գրեթե կրկնակի), քան Հոլլանդիայում, Բելգիայում,

պիսի յերկրներում, ինչպիսին Անգլիան, Հնդկաստանն ու Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն են, վուշի (կոինջ, բացառապես իրրև հատիկ գործածվող) ցանքսի տարածությունները մեկ միլիոն դեսիատինից եյին անցնում: Իսկ արդյունահանած հատիկների չափով (մինչև 1914 թ. պատերազմը մոտ 35 միլիոն փութ), Ռուսաստանը վերոհիշյալ պետություններից յետ եր մնում:

Ֆրանսիայում և արևմտյան մյուս պետութիւն-
ներում: Պատերազմն ու նրան հաջորդող բոլոր
անցքերը վուշի մշակութի վրա կործանիչ կեր-
պով անդրադարձան, նրա ցանքսերն առանձնա-
պես ուժեղ կրճատվեցին (առ 1921 թվականը
 $2\frac{1}{2}$ անգամ հանդեպ նախապատերազմյան տա-
րածութեան), վորը բացատրվում է մի կողմից
նրա արտահանութեան ընդհատումով, իսկ մյուս
կողմից՝ վուշ-մանող և վուշ-գործող մեր ֆաբ-
րիկաների արտադրութեան նվազելով:

1923 թվականից դրութիւնն սկսեց լավա-
նալ. ցանքսերի տարածութիւնն սկսեց աճել,
1924 թվականին հասնելով 100 հազար դեսիա-
տինի (իսկ ընդամենը յերկարաթել վուշի և կոխնջ
վուշի ցանքսերի տարածութիւնը 1 միլիոն դե-
սիատինից անցավ), իսկ մսնածացուինը 12,2 մի-
լիոն փթի հասավ*:

Սակայն մեր արտահանութիւնն առայժմ
մեծ չի. 1923 թվականին այն յերեք միլիոն
փութ եր (2,2 միլիոն փութ վուշ և 0,7 միլիոն
փութ թելացու և քոլք), իսկ 1923 թվականին՝
մոտ 2 միլիոն փութ:

Կանեփ.

Կանեփի ցանքսերով ու նրա բերքով Ռու-
սաստանն աշխարհում առաջին տեղն եր բռնում

* Խ. Ս. Հ. Մ.-ի վուշ մշակող 23 նահանգում և
առանց Սիբիրի:

(այժմ ել ե բռնուժ)։ Ռուսաստանում կանեփի ցանքսերի տարածությունն ընդամենը 700 հազար դեսիատին ե յեղել, վորոնք մոտ 20 միլիոն փութ մանածացու եյին տալիս (և մոտ 25 միլիոն փութ ել հատիկ)։ Ժողովրդական տնտեսության այս ճյուղում, ինչպես և յերկարաթել վուշի մշակութի մեջ, Խ. Ս. Հ. Մ.-ն մրցակից չունի։ Կանեփը միայն նախկին Ավստրո-Հունգարիայում և Իտալիայում եր քիչ աչքի ընկնող չափերով ցանվում, բայց այնտեղ ել ցանքսի տարածությունը 100 հազար դեսիատինի չեր հասնում։

Կանեփի մանածացուն (ծերբը—թելացու ընտիր մասը) կոպիտ, բայց դիմացկուն առարկաներ, որինակ՝ առագաստ, հաստ պարան (ճոպան), քաթան, խցանյութ պատրաստելու համար ե գործադրվում և այլն։ 1914 թ. պատերազմից առաջ վերջին տարիներում մոտ 4 միլ. փ. ծերբ (քոլբով) և մոտ 1 միլ. փ. ել հատիկ ենք արտահանել։

Պետք ե նկատել, վոր դեռ մինչև 1914 թ. պատերազմը Ռուսաստանում կանեփի մշակությունն զգալի չափով կրճատվել սկսեց, վորի պատճառներն են՝ 1) ջութի, 2) յերկաթալար ճոպանների և 3) հանքային յուղերի մրցումը, վորոնք տեխնիկական պրոցեսներում բուսական յուղերի գործածությունը հետզհետե դուրս են

վճարում: Սակայն շարունակ զարգացող առևտուրն ու նրա պահանջը խցանյութերի նկատմամբ, կանեփի արտադրության մատնանշած նվազումը ներկայումս դանդաղացնում է:

Պատերազմն ու վերջին անցքերը խիստ կերպով անդրադարձան նաև կանեփի մշակույթի վրա, վորի ցանքսի տարածությունն առ 1921 թվականն ընկավ մինչև 200 դեսիատինի, այսինքն՝ ավելի քան յեռակի նվազեց: Բայց հետո մենք արդեն այդ մշակույթի զարգացումն ենք նկատում. 1923 թվականին կանեփի ցանքսի տարածությունն արդեն նախապատերազմյանի տարածության $\frac{2}{3}$ -ին հասավ, իսկ 1924 թվականին 525 հազար դեսիատին դարձավ: Սրա հետ միասին սկսեց կարգավորվել նաև կանեփի արտահանությունը. 1922 թվականին այդ արտահանությունը 668 հազար փթի հասավ (սակայն 1923 թվականին մինչև 268 հազարի իջավ):

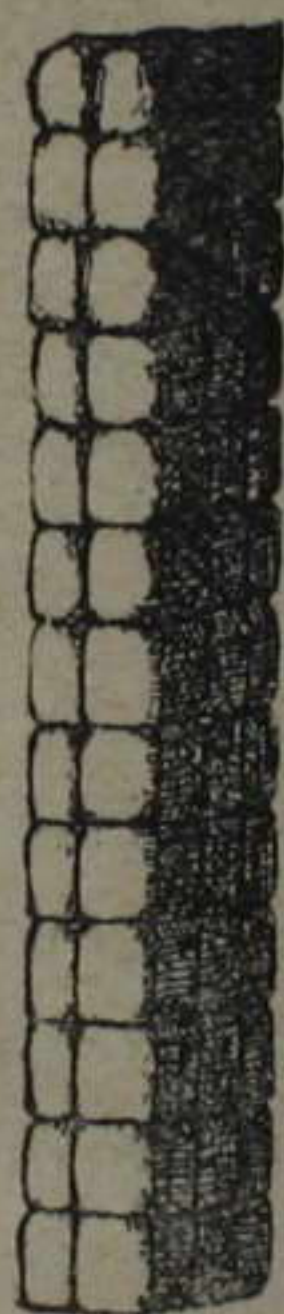
Բամբակ.

Ինչպես յերևում է ստորև բերած դիագրամայից, բամբակի արտադրությամբ Ռուսաստանն աշխարհում յերրորդ տեղն էր բռնում:

Խ. Ս. Հ. Մ.-ում, կլիմայական պատճառներով, բամբակի մշակությունը հնարավոր է միայն թուրքեստանում և Անդրկովկասում: Նշած 28 միլիոն փութ բամբակի բերքից 24 միլիոն

փուլի թուրքեստանին եր ընկնում: Թուրքեստանում բամբակի մշակույթն անհիշելի ժամանակներից ե տարվել, բայց հատուկ զարգացումն

Բախթակի համալսարանի արտադրությունը
(մինչեւ 1914 թ. պատերազմը).

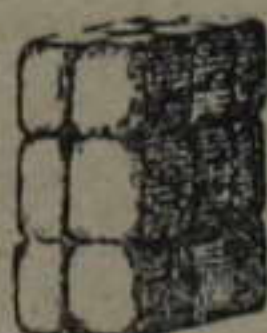

208.

(Միլիոն փթերով)

46.

28.

21.

16.

Միաց.
Նաճ.

Բրիտ.
Հնդկաստ.

Ռուսաստան

Յեզիպտոս

Չինաստան

№ 4. (տ. էջ. 26).

ստացել ե այդ յերկրում ունենեք բնակեցնելուց հետո (անցյալ դարու 60-ական թվականներից), վորոնք ամերիկական բամբակի սերմ տարան

* Դիագրամայի թվանշանները ցույց են տալիս հում բամբակի քերքը (հնդավորը): Իսկ մաքուր մանածացուն իր քաշով հնդավորի մոտ $\frac{1}{3}$ -ն է:

այնտեղ: Վերջինը տեղական պայմաններին մի-
անգամայն պիտանի գտնվեց և ընտիր բերք ու
գերազանց վորակի մանածացու տալով, սկը-
սեց տեղական ցածր վորակի բամբակը կամաց-
կամաց դուրս վռնդել: Ամերիկական բամբակի
մշակության շահավետության մեջ ժողովուրդը
շատ շուտ համոզվեց, և 1914 թվականի պատե-
րազմից առաջ բամբակացանության մեծ մասն
ամերիկական բամբակի սերմով եր կատարվում:

Տեղական բամբակի գերակշռող նշանակու-
թյունը պահպանվել է միայն Խիվայում և Բու-
խարայում:

Ամերիկական բամբակի բարձր առավելու-
թյունները հանդեպ տեղականի և ընդհանրապես
բամբակաբուծությամբ պարապելու շահավետու-
թյունը, վոր տարածության միավորից յեռա՛լի
ավելի յեկամուտ եր տալիս, քան հացի մշա-
կույթները, բամբակը Ռուսաստանի խորքն ար-
տահանելու (յերկաթուղիների անցկացումով)
հնարավորություն ստեղծվելու հետ միասին, —
պատճառ յեղան այդ յերկրի բամբակաբուծու-
թյան արտասովոր աճման: Այսպես, տաս տարում
(1906-ից մինչև 1916 թվականը) բամբակի
ցանքսի տարածությունը գրեթե 7 անգամ ավելա-
ցավ (107 հազար գեսիատիներից մինչև 714 հազար),
և միայն քաղաքացիական կռիվներն եյին, վոր

այդ աճելը կանգնեցրին ու, կարելի չե ասել, ժամակակալորապես այս մշակութիւնը կործանեցին:

Սկսած 1917 թվականից, բամբակատեղի տարածութիւնը խիստ կրճատման յենթարկւեց. 714 հազար դեսիատինից միանգամից իջավ 425 հազար դեսիատինի, 1918 թվականին՝ մինչև 80 հազար և 1922 թվականին՝ մինչև 51 հազար դեսիատինի: Բամբակի մշակության այսպիսի անկումը, քաղաքացիական կռիւներից ու Խ.Ս.Հ.Մ.-ի յեվրոպական մասը բամբակ արտահանելու ընդհատումից զատ, բացատրւում է նաև մի շարք հետևյալ պատճառներով. — սովով, անասունների պակասելով, գյուղատնտեսական մեքենաների ու գործիքների մաշվածութիւնով, սերմացուների անբավարար լավորակութիւնով (վորոնք արտասահմանից առաջուց եյին բերած յեղել) և այլն:

Բայց 1923 թվականից մենք բամբակի մշակության վերածնունդն ու ցանքսերի տարածութիւնն ավելացումն ենք նկատում (մինչև 202 հազար դեսիատին): Իսկ առ 1925 թվականի սկիզբը բամբակի ցանքսերի տարածութիւնը մինչև 442 հազար դեսիատինի հասավ, ու հում բամբակը — հնդկավորը մոտ 22 միլիոն փ. յեղավ:

Նախապատերազմյան Ռուսաստանում ստացվող բամբակով մենք, սակայն, բամբակի մեր

պահանջի կեսն ելինք բավարարում, իսկ մյուս
կեսը՝ արտասահմանի (գլխավորապես ամերիկա-
կան և միայն մասամբ յեգիպտական, պարսկա-
կան ու Արևմտյան-Հնդկաստանի—Վեստ-Ինդիայի)
բամբակով ելինք բավարարում:

Սակայն անհրաժեշտ է ինկատի ունենալ,
վոր մեզնում, Խ.Ս.Հ.Մ.-ում իսկ, կարելի չէ
ասել, մինչև անսովոր չափերի, բամբակի մշա-
կության լայն հնարավորություններ կան: Բանն
այն է, վոր բամբակի մշակությունը սերտ կեր-
պով կապված է վոռոգման հետ: Թուրքեստանի
(այսպես կոչված «հարմար հողերի») գրեթե ա-
մեն մի տարածություն արհեստական վոռոգման
միջոցով կարող է բամբակի ցանքսերի վերած-
վել: Իսկ նորանոր հետազոտությունների համա-
ձայն, Թուրքեստանում նման չվոռոգված, բայց
բամբակի մշակույթի համար պիտանի տարա-
ծությունները 5 միլիոն դեսիատինից պակաս չեն
հաշվում: Դժվար չի տեսնել, վոր յեթե այդ
տարածության միայն մի մասը վոռոգենք, ապա
բամբակի արտադրությունը մենք այնքան կա-
վելացնենք, վոր Խ.Ս.Հ.Մ.-ն միջազգային շու-
կա բամբակ արտահանող մի յերկիր կդառնա:

ԱՅԳԵԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԳԻՆԵ- ԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թեև այգեգործության քանակով ու նրա
հետ կապված գինեգործությամբ Ռուսաստանը

ամաշխարհային տնտեսութեան մեջ աչքի ընկնող տեղ չեր բռնում, բայց տնտեսութեան այս ճյուղի զարգացման համար յեղած հեռանկարները ինկատի ունենալով՝ հարկավոր է վերջինի մասին միջանի խոսք ասել: Խաղողի այգիների նախապատերազմյան տարածութեան քանակով այգեգործութեան համար կարևոր յերկրները հետևյալ կերպ են դասավորվում՝

Իտալիա	.	.	4	միլիոն	դեսիատին.
Ֆրանսիա	.	.	1 ¹ / ₂	»	»
Սպանիա	.	.	1	»	»
Հոլանդարիա	.	.	300	հազար	»
Ռուսաստան	.	.	250	»	»

Սակայն այգեգործութեան ու նրա հետ կապված գինեգործութեան քանակով Ռուսաստանը դեռ յետ է մնում մի շարք յերկրներից (Ալժիրից, Պորտուգալիայից, Գերմանիայից, Հոլանդաստանից, Արգենտինայից ու Չիլիից), վորոնք խաղողի այգիներ ավելի քիչ ունեն, բայց խաղողի մեծ բերքեր են ստանում նրանցից:

Խ. Ս. Հ. Մ. ում խաղողի կարևոր շրջաններն են՝ Կովկասը (նախապատերազմյան շրջանում մոտ 106 հազար դեսիատինով), Բեսսարաբիան* (մոտ 94 հազար դես.), Թուրքեստանը (30 հազար

* Պադուկի և Ադեսսայի նահանգներով:

դեա.), Դրիմը (9 հազար դեա.), Դոնի շրջանը (10 հազար դեա.) և Աստրախանը (500 դեա.):

Այս շրջաններից քանակով ամենից աչքի ընկնողը Կովկասն է: Բայց այստեղ, ինչպես և իս. Ս. Հ. Մ.-ի մյուս վայրերում, խաղողի այգիները, ընդհանուր առմամբ, իրենց պտուղների առավելություններով չեն կարող պարծենալ. մեզնում մեծ մասամբ մշակվում են խաղողի ցածր տեսակները, վորոնք բարձր վորակի խաղող չեն տալիս ու թթու յեն, վորը, հմուտ գինեգործների մեզնում բացակայելու հետևանքով, մեր գինիների վոչ ձեռնտու կողմի ու վորակի վրա յե անդրադառնում:

Գինեգործության վիճակի (постановка) նկատմամբ նշանավոր դեր է խաղում նաև այն հանգամանքը, վոր մեզնում խաղողը մշակվում է գլխավորապես այն յերկրներում, ուր բնակչությունը մուսուլմաններ են, վորոնք կրոնական դրդապատճառներով գինի չեն գործածում: Սակայն միքանի շրջաններ իրենց գինիների վորակով աչքի յեն ընկնում: Այսպես, Կովկասում մեծ հռչակ է վայելում Կախեթիան, ուր պատրաստվում է «Կախեթի» հռչակավոր գինին, վոր աչքի յե ընկնում ախորժելի համով, բայց, ցավոք սրտի, փոխադրության չի դիմանում:

Հետևյալը մեծությամբ, Բեսսարաբիայի շրջանն է (Պադուկի և Ադեսսայի նահանգներով): Այս

շրջանը մեզ խիստ ցածր տեսակի գինիներ եր
մատակարարում, բայց, ճշմարիտ է, դրա փո-
խարեն՝ ամենաեթանագինները, վորոնք Խ. Ս. Հ.
Մ.-ի վողջ տերրիտորիայում մեծ չափով եյին
տարածվում: Ներկայումս այս շրջանը մեզ համար
ժամանակավորապես նշանակութունը կորցրել է,
վորովհետև նրա ընտիր մասը (Բեսսարաբիան)
Ռումինիան է զավթել:

Թուրքեստանի շրջանը—մեծությամբ յեր-
րորդը—ապագայում մեր կարևոր շրջանն է դառ-
նալու: Այս շրջանը չվռոգված, բայց խաղողի
մշակութի (և նույնիսկ մերձ-արևադարձային
մշակութների՝ նարնջի, կիտրոնի, սուրճի և այլն)
համար միանգամայն պետքական հողեր ունի:
Այս դեռևս խոպան հողերի վռոգումով այս
յերկրում խաղողի մշակությունը հսկայական չա-
փեր կարող ե ընդունել: Այնուամենայնիվ Թուր-
քեստանի շրջանում այգեգործության ու գինե-
գործության պրոգրեսսը վոչ միայն քանակի,
այլև վորակի կողմից փայլուն հեռանկարներ
ունի: Այս յերկրի կլիմայական, հողի և բնական
այլ պայմանները նպաստում են խաղողի ընտիր
վորթեր բուսցնելուն, վորոնք բավականին ար-
ժեքավոր գինիներ կարող են տալ: Ճիշտ է,
Թուրքեստանի կարմիր ու սպիտակ գինիներն այն
քանակությունն ու համի դուրեկանությունը չու-

հեն, ինչպիսիք ֆրանսիական գինիներն ունեն,
բայց, դրա փոխարեն, այսպես կոչված դեսսերտի
գինիներն իրենց արժանի հոշակն են վայելում
(իսկ դեսսերտի տեղական «վատագույն մուսկատ»
գինին իր արոմատով աշխարհում նմանը չունի):
Հաղորդակցության ճանապարհների բացակայու-
թյունը և ընդհանրապես սպառող կենտրոնների
այս յերկրից հեռու լինելը յերկրի գինեգործու-
թյան պատշաճ զարգացմանն ու վերջնից տե-
ղական գինիներ արտահանելուն առայժմ դեռ
լուրջ արգելք են հանդիսանում:

Ղրիմի շրջանը, վորն ընդամենը 9 հազար
դեսիատին խաղողի այգիներ և ընդգրկում, շնոր-
հիվ այգեգործության ու գինեգործության բարձր
վիճակի, մեր ամենագլխավոր գինեգործական
շրջանն և հանդիսանում:

Այստեղ գինեգործական տնտեսության հա-
ջող զարգացմանը նպաստում էյին կայսերական
տան անձանց ու միջանի ռուս կապիտալիստնե-
րի նախկին արքունապատկան (удельный) գերա-
տեսչության որինակելի կերպով դրված տնկա-
րանները (плантации): Շնորհիվ որինակելի տըն-
տեսության, Ղրիմի գինիները Ռուսաստանի մյուս
գինիների մեջ ընտիր արժանիքներով էյին աչքի
ընկնում: Իսկ առանձնապես իրենց արժանի
հոշակն էյին վայելում դեսսերտի գինիները՝

պորտվեյնը, խերեսը, մադերը, մարսալան,
մուսկատ-լուսնեղը, լյա-քրիմա-քրիստին և այլն,
վորոնք իրենց արժանիքներով նույնիսկ արտա-
սահմանյան գինիների հետ եյին մրցում:

ԾԽԱԽՈՏ.

Ծխախոտի արտադրությամբ Խ. Ս. Հ Մ.-ն
համաշխարհային տնտեսության մեջ կարևոր
դիրք է գրավում՝ արտադրվող ծխախոտի քա-
նակով գերազանցելով Արևմտյան Յեվրոպայի
բոլոր յերկրներին և յետ մնալով միայն Հյուսի-
սային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից ու
Բրիտանական Հնդկաստանից: Նախապատերազ-
մյան շրջանում Ռուսաստանում ծխախոտի ցանք-
սի տարածությունը մոտ 70 հազար գեսիատին
եր, իսկ ծխախոտների բերքը մինչև 7 միլիոն
փթի յեր հասնում: Այս քանակից մոտ $\frac{2}{3}$ -ը հա-
սարակ տեսակի ծխախոտին (մախորկային) եր-
ընկնում, իսկ $\frac{1}{3}$ -ը՝ դեղին ծխախոտներին, այ-
սինքն՝ ամերիկականին (սիգարի) և տաճկակա-
նին (գլանակի):

Մեզնում հասարակ ծխախոտի (մախորկայի)
լայն տարածվելը հետևյալ հանգամանքներով է
բացատրվում. — առաջինը՝ մախորկան կլիմայի ու
հողի վերաբերյալ պահանջկոտ չէ, և նրա մշա-
կությունը գրեթե ամենուրեք է հնարավոր,
այնինչ դեղին ծխախոտները տաք և բավարար

խոնավ կլիմա ունեցող յերկրներում կարող են
աճել (մեզանում միայն Ղրիմում, Կովկասում և
Թուրքեստանի վոռոգված վայրերում)։ Յեր-
կրորդը, վոր մյուս ծխախոտների հանդեպ մա-
խորկան ավելի բերք տվող է. մինչդեռ դեղին
ծխախոտները մեկ դեպիատինից 30—50 փուլթ
բերք են տալիս (տաճկական ծխախոտը) և 60—
80 փուլթ (ամերիկականը), մախորկան տալիս է
100—150 փուլթ և ել ավելի բերք։ Այսպիսով
բնակչությանը գրեթե մախորկայի մշակույթն է
ավելի ձեռնտու։ Իսկ ինչ վերաբերում է ծխա-
խոտի տեսակների ճաշակի արժանիքներին, Խ. Ս.
Հ. Մ.-ի բնակչությունն իր մասսայի մեջ՝ հան-
ձինս բանվորների ու գյուղացիների, չկարողա-
նալով թանգարժեք ծխախոտների ծախսը քաշել,
ակամայից եժանագին մախորկան է գերա-
դասում։

Մախորկայի մշակույթյան գլխավոր (արդյու-
նաբերական) շրջանները մեզնում Չերնիգովի,
Պալտավայի, ինչպես և Տամբովի նահանգներն
են, վորոնք, սրա հետ միասին, ճաշակի կողմից,
մախորկայի ամենաընտիր տեսակներն են տալիս։

Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ծխախոտը յերկրի բավակա-
նին կարևոր հարստությունն է, վորովհետև մենք
մոտ $1/2$ միլիոն փուլթ ծխախոտ ու ծխախոտից
պատրաստած ապրանք եյինք արտահանում։

Սրա հետ միասին ռուսական ծխախոտն արտա-
սահմանում մեծ ժողովրդականություն էր վայե-
լում (մանավանդ գլխավորները): Ճիշտ է, մենք
ինքներս ել արտասահմանյան ծխախոտի (որինակ
անգլիական ծխախոտի, Հավանայի սիգարաների և
այլն) պահանջ ենք ունեցել, բայց մեզ մոտ ար-
տասահմանյան ծխախոտի ներմուծումն ավելի
քիչ գումարի յե յեղել, քան հայրենական ծխա-
խոտի արտահանությունը միջազգային շուկա:
Այսպես՝ 1913 թվականին մենք 10 միլիոն ռուբ-
լով ծխախոտ ու ծխախոտից պատրաստած ապ-
րանք ենք արտահանել, մինչդեռ արտասահմա-
նյան ծխախոտ 1 միլիոն ռուբլով յեր ներմուծ-
ված: Այսպիսով ծխախոտի արտահանությունը յո-
թա պատիկ գերազանցել է ներմուծման և, հետևա-
պես, ծխախոտի մեր հաշվեկշիռն ակտիվ է յեղել:

Յերկրում, ժողովրդի տնտեսության ընդհա-
նուր քայքայման հետևանքով, ծխախոտի մշա-
կությունն էլ ընկավ: Առ 1921 թվականը
ծխախոտի ցանքսի տարածությունը գրեթե 11
անգամով կրճատվեց: Բայց հետո այդ մշակույ-
թի արագ վերականգնումն սկսվեց: 1923 թվականին
ծխախոտի ցանքսի տարածությունն արդեն 35
միլիոն դեսիատին էր դարձել, իսկ ծխախոտի
բերքը՝ 3.750 հազար փութ, Վորից 3,000 հազար
փութը մախորկային էր ընկնում:

ԱՆԱՍՆԱԲՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՄԹԵՐՔՆԵՐԸ.

ԱՆԱՍՆԱԲՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՏՎԱԾ
ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.

ԽՈՇՈՐ ՅԵՂՋԵՐԱՎՈՐ ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐԸ.

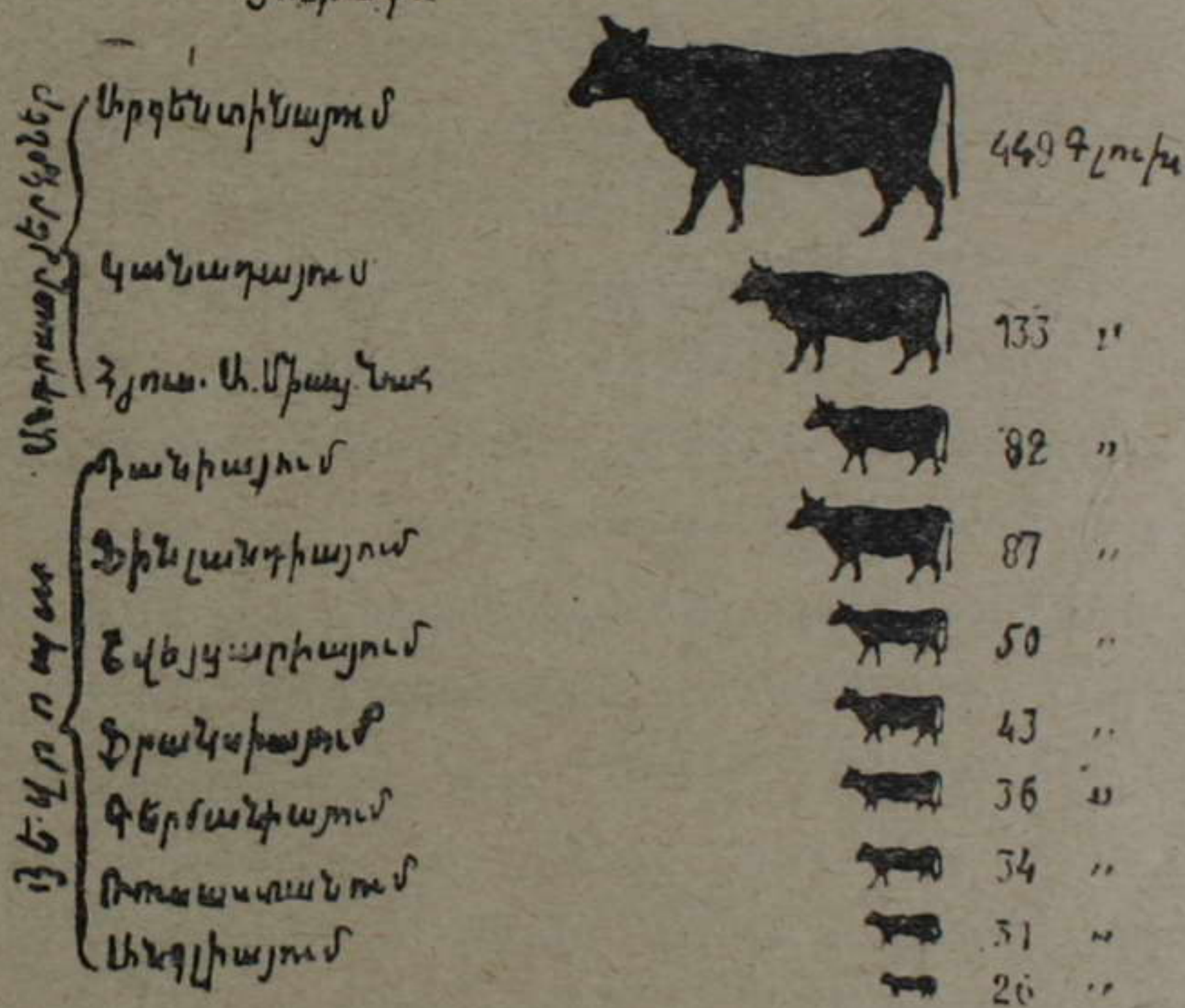
Խոշոր յեղջերավոր անասունների քանակով (50 միլիոն գլուխ), Ռուսաստանը յերկրագնդի վրա յերրորդ տեղն էր բռնում, յետ մնալով առաջինը՝ Հնդկաստանից (137 միլիոն գլուխ), իսկ յերկրորդը՝ Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից (64 միլիոն գլուխ)։ Սակայն պետք է նշենք, վոր յեթե ինկատի չառնենք անգամ տվյալ յերկրի բնակչության քանակը, անասունների այս կամ այն քանակությունն ինքնըստինքյան դեռ վերջնի բարորության ցուցանիշը չէ։ Իսկ յեթե մենք հաշվենք ամենակարևոր յերկրներում յուրաքանչյուր 100 շնչին հասնող խոշոր յեղջերավոր անասունների քանակը, ապա, ինչպես № 5 դիագրամայից է յերևում, դուրս կգա, վոր Խ. Ս. Հ. Մ. ում անասնապահության վիճակն ամենևին էլ նպաստավոր չէ։

Յեվ այսպես, դիագրամման ցույց է տալիս, վոր խոշոր յեղջերավոր անասունների սպասավորմամբ Ռուսաստանն ամենահետին տեղերից մեկն էր բռնում։ Սակայն այս իսկ տեսակետից մենք տեսնում ենք, վոր այնպիսի առաջա-

վոր յերկրներ, ինչպիսին Գերմանիան և Ֆրանսիան են, խոշոր յեղջերավոր անասուններով Ռուսաստանից միքիչ են ավելի սպասավորված, իսկ Անգլիան՝ նույնիսկ Ռուսաստանից ել վատ:

Յուրաքանչյուր 100 շնչին ընկնող անասունների քանակը (մինչեւ 1914 թ. պատերազմը).

Յուրաքանչյուր

№ 5 (տ. եջ 38).

Ինչով բացատրենք այս հենց նրանով, վոր, առաջինը, այս յերկրները համեմատ քանակով (քնակչության քանակի հետ համեմատաբար) անասուններ ունենալով հանդերձ, նրա մթերքներից շատը գործ են ածում ի հաշիվ ուրիշ յերկրներից կամ իրենց

գաղութներին զգալի չափով ներմուծվող անասունների (և նրանց մթերքների)․ յերկրորդը նրանով, վոր այս յերկրներում գլխավորապես ընտիր անասնաբուծություն է տարվում, վոր և մեծ քանակությամբ ոգտակար բաներ է տալիս (միս, կաթնամթերք և այլն)։

Յեվ իրոք, յեթե մենք համեմատենք մսի գործածությունը Ռուսաստանում և արտասահմանում, ապա կտեսնենք, վոր մարդագլուխ գործածած մսով Ռուսաստանից շատ ու շատ գերազանցում են նույնիսկ այնպիսի յերկրներ, վորոնք չնչին քանակությամբ խոշոր յեղջերավոր անասուններ ունեն։ Այս մեզ ցույց է տալիս բերված № 6 դիագրաման։

Մոտավորապես նույնպիսի պատկեր ել կըստացվի, յեթե մենք համեմատենք կաթի գործածությունը Խ. Ս. Հ. Մ. ում և արտասահմանում. Խ. Ս. Հ. Մ. ում ամեն մի բնակչին տարեկան միջին թվով 7 դույլ կաթ է ընկնում, մինչդեռ Ֆրանսիայում՝ $2\frac{1}{2}$, Գերմանիայում՝ 4, Զվիցբերիայում՝ 5, իսկ Դանիայում՝ 9 անգամ ավելի։

Իհարկե, մեծ նշանակություն ունի անասունների վորակյալ կողմը։ Այնպիսի յերկրներում, ինչպիսին Անգլիան, Հոլլանդիան, Բելգիան ու Գերմանիան են և այլն, կովի միջին բաշը (40—45 փութ) յեռակի գերազանցում է ռուսական կովի

քաշին (13—15 փուլ), իսկ կաթնավետությամբ (տարեկան 300—500 դոլլ) ոռոսական կովերի կաթնատվությանը (տարեկան 120—150 դոլլ) նույնպես գերազանցում է:

Մի շնչի գործադրած միսը տարբեր յերկրներում.

(Միցչեվ 1914 թ.
պատերազմը).

(Տարեկան,
Ֆնտերով)

Հ. Ա. Միաց. Նահանգներ		110
Անգլիա		100
Գերմանիա		80
Կանադա		80
Ֆրանսիա		75
Նախկ. Ավստրո-Հունգ.		60
Ռուսաստան		25

№ 6 (տ. էջ 40).

Խոշոր յեղջերավոր անասունների մասին խոսելիս կաթնատու անասուններն ու մսացու անասունները պետք է զանազանենք:

Կաթնատու անասնաբուծությունը Խ. Ս. Հ.

Մ.-ի յեվրոպական մասի հյուսիսային շրջանումն
 և ամենաշատ զարգացումն ստացել։ Առանձնա-
 պես հռչակվում են Նավմազորի (Արխանգելսկի նա-
 հանգ) և Յարասլավի անասունների ցեղերը։ Խ.
 Ս. Զ. Մ.-ում կաթնատու անասնապահության
 հետ միասին մեծապես զարգացել և նաև յու-
 դազործությունը, մանավանդ Վալոգդայի նահան-
 գում և Արևմտյան Սիբիրում։ Շնորհիվ սառցա-
 րան-վազոններ ու սառեցնող նավեր հնարելուն,
 Սիբիրի մեր յուզն սկսեց ահագին քանակու-
 թյամբ արտահանվել. արագացրած հատուկ գնացք-
 ներով (սառցարան-վազոններով) Սիբիրի մեր
 յուզը Բալտիկ ծովի նավահանգիստներն եր-
 բերվում, ուր հիշյալ գնացքների գալուն սպա-
 սում եյին սառեցնող վազոնները, վորոնք մեր
 յուզն ընդունում և ուղարկում եյին արևմտա-
 յեվրոպական յերկրներ։ Ըստ յուզի արտահա-
 նության (մոտ $4\frac{1}{2}$ —5 միլիոն փութ) միջազգա-
 յին շուկայում մենք յերկրորդ տեղն եյինք բըռ-
 նում, առաջնությունը տալով միայն Դանիային,
 վորը մոտ $5\frac{1}{2}$ միլիոն փութ եր արտահանում։
 Սակայն, չնայած մեր կաթնատու անասունների
 հետամնացության, մեր յուզագործությունը
 յերկրի խոշոր հարստությունն և ու մեր արտա-
 քին առևտրի հետագա զարգացման դեպքում
 լայն հեռանկարներ և բաց անում։ Իսկապես,

յեթե չլիներ համաշխարհային պատերազմն իր հետագա բոլոր բարդություններով, մենք, անկասկած, Դանիայից կանցնեյինք, վորովհետև մեր յուզի արտահանության զարգացման թափով (տեմպով) Ռուսաստանն աշխարհի մյուս պետությունների առջևից եր գնում (1911 թ. մեր յուզի արտահանությունը 3,4 միլիոն փութ յեղավ, իսկ 1913 թ. արդեն 4,8 միլիոն փութ)։

Ինչ վերաբերում է մսացու (սպանդի) անասուններին, ապա վերջինները մեծ քանակությամբ պահվում են տափաստանի շրջաններում և Ստոր-Վոլգյան շրջանում, Հյուսիսային Կովկասում և մանավանդ Կիրգիզիայում, այլ և այնպիսի շրջաններում, ուր անասունները հաջող կերպով կարող են կերակրվել շաքարի ճակընդեղի, ողեքաշության արտադրությունների չեչով (թափթփուկներով) և այլն, այսինքն՝ Ուկրաինայում ու Վարոնեժի, Տամբովի և Կուրսկի նահանգներում ու Դոնի շրջանում։

Սակայն մսի տնտեսության ասպարիզում մեր հաշվեկշիռը, ըստ արտաքին ապրանափոխության, առայժմ դեռ մեր ոգտին չի խոսում։ Մինչև 1914 թ. պատերազմը, ըստ անասունների, նրանց մսի, ճարպի, կաշվի և մորթու ապրանափոխության, մենք պատսխիվ հաշվեկշիռ ենք ունեցել։ Մասնավորապես ակտիվ հաշվե-

կշիռ մենք միայն մսի անհասլ (չպատրաստած) կաշիներին և մասամբ ել մորթիների (փափուկ մորթեղենի) արտահանությունին ենք ունեցել:

Պատերազմն ու հեղափոխությունը մեր խոշոր յեղջերավոր անասունների վրա մեծ չափով անդրադարձան, թեև ավելի քիչ, քան մանրը անասունների (վոշխարների և այծերի) վրա: Ամենից շատ խոշոր յեղջերավոր անասունների մատղաշ մասը տուժեց. հետո ցուլերն ու յեղներն են գալիս. ամենից քիչ կովերն են տուժել:

Տնտեսագետների հաշվով, 1916-ից մինչև 1921 թվականի ընթացքում խոշոր յեղջերավոր անասունների մատղաշ մասը 40% է պակսել, ցուլերն ու յեղները՝ մինչև 29% և կովերը՝ 11%:

Ձ Ի Ե Ր.

Ձիերի ընդհանուր քանակով մենք աշխարհում առաջին տեղն եյինք բռնում. 1914 թվի պատերազմից առաջ հաշվում եյին 33 միլիոն գլուխ, վորը գերազանցում է ձիերի համաշխարհային քանակի կիսին (մոտ 60 միլիոն գլուխ): Սակայն ձիերի այս քանակն ամենևին ել չեր բավարարում Խ. Ս. Հ. Մ. բնակչության պահանջը և ըստ ձիերի սպասավորության աստիճանի, համաշխարհային տնտեսության մեջ ամենևին ել առաջին տեղը չեյինք

բռնուած Ստորե բերած դիագրամման ցույց ե
տալիս զանազան յերկրներում բնակչության
յուրաքանչյուր 100 շնչին ընկնող ձիերի թիվը
(մինչև 1914 թ պատերազմը) :

Զանազան յերկրների բնակչության 100 թնչին
ընկնող ձիերի թիվը
(մինչև 1914 թվի պատերազմը) :

Արգենտինայում		116 Գլուխ
Կանադայում		41 ..
Միաց. Նահանգն.		25 ..
• Դանիայում		21 ..
• Ռուսաստանում		21 ..
• Ֆրանսիայում		8 ..
• Գերմանիայում		7 ..

№ 7.

Այս դիագրամմայում աչքի յե ընկնում այն
հանգամանքը, վոր, ըստ ձիերի սպասավորու-
թյան, Ռուսաստանը Գերմանիայից, Ֆրանսիա-
յից ու Անգլիայից բարձր ե: Սակայն այս հան-

գամանքը հիշյալ յերկրների հանդեպ նշած ուղ-
ղությամբ մեր առավել բարորությունը չպիտի
վկայի: Վերջինները ձիերի այնպիսի պահանջ
չունեն, ինչպես խ. Ս. Հ. Մ.-ն. 1) Այս յերկր-
ներում մեքենայական տրանսպորտի լայն զար-
գացումն ենք տեսնում, 2) մասնավորապես գյու-
ղատնտեսության առավել մեքենացումն, 3) այս
յերկրներում ժողովրդական տնտեսության պայ-
մանները բոլորովին այլ են, քան խ. Ս. Հ.
Մ.-ում. այստեղ հողագործությամբ պարապող
մարդկանց այնպիսի տոկոս չկա, ինչպես մեզ-
նում եւ և, բացի այդ, բնական, տեղական ու
հողագտագործման մեր պրիմիտիվ պայմանները,
հանքային նյութերով պարարտացնելու թույլ կի-
րարկումը և այլն, պահանջում են ձիերի ավելի
մեծ քանակություն պահել, քան այդ անհրաժեշտ
եւ արևմտա-յեվրոպական պետությունների մեջ:

Մինչդեռ Ռուսաստանի համար մատնանշած
ձիերի քանակը (100 շնչին 21 գլուխ) դարձյալ
ամենևին չի բավարարում մեր պահանջները.
մասնագետների հաշվով դուրս ե գալիս, վոր
մեր գյուղական տնտեսությունների մեկ յեր-
րորդը ձի բոլորովին չունի, տնտեսությունների
կեսը միայն մեկական ձի ունեն, իսկ գյուղա-
կան ծխերի միայն մեկ քառորդը բավարար քա-
նակությամբ ձի ունի:

Ընդամին մենք դեռ պետք է նշենք, վոր
վորակի կողմից մեր գյուղատնտեսական ձիերն
Արևմտյան Յեվրոպայի և Ամերիկայի պետու-
թյունների ձիերից շատ են յետ մնում. ուսա-
կան ձիու միջին կենդանի քաշը 18 փութ է
լինում, Փրանսիականինը՝ 28, ամերիկականինը՝
48, իսկ Անգլիայում ծանրաքարշի կշիռը 55 փթի
յե հասնում:

Մեզնում բարձր չեր կանգնած նաև բու-
ծարանային ձիաբուծությունը, վորը նպատակ
ուներ ընտիր ձիեր բուծել. մինչև 1914 թվի
պատերազմը Ռուսաստանում վերջիններն ըն-
դամենը 200,000 գլուխ էյին հաշվում: Ծիշտ է,
ցեղերից շատերը մեծ ժողովրդականություն
էյին վայելում: Այսպես, տեղական ձիաբուծա-
րաններում բուծած ուսական ցեղերից առան-
ձնապես հռչակվում են Արյուի ոխակները (արա-
զընթացները) և Վարոնեժի բիտյուգները (ծանրա-
քարշները): Արյուի ոխակները նույնիսկ ար-
տահանում էյին Ամերիկա (Արգենտինա,) ուր
ներանք ընտիր արշավաձիեր արտադրողներ էյին
համարվում: Պատերազմն ու հեղափոխությունը
մեր ձիաբուծության վրա մեծ չափով անդրա-
դարձան—բուծարանի ձիերի նշած քանակից
ներկայումս 10 հազար ել չի պահվել: Նրանցից
առանձնապես աղքատացել է Ուկրայնան, վոր-

տեղից գերմանական ոկկուպացիայի ժամանակ
ահագին քանակությամբ ընտիր ձիեր են ար-
տահանվել: Ու. Ս. Հ. Մ. ում ձիերով ամենա-
հարուստ շրջաններն են՝ Միության յեվրոպա-
կան մասի ամբողջ հարավ-արևելքը (այդ թվում
և Հյուսիսային Կովկասը) և առանձնապես Կիր-
գիզիան. այստեղ տափաստաններում զարգա-
նում եր այսպես կոչվող ջուկի անասնաբուծու-
թյունը, վորը տեղական ժողովրդի գլխավոր
զբաղմունքն է:

Պատերազմն ու հեղափոխությունը Միութ-
յան ձիերի քանակի վրա ել անդրադարձան,
բայց համեմատաբար քիչ, քան մանր անասուն-
ների վրա, քան յեզների ու ցուլերի և խոշոր
յեղջերավոր անասունների մատղաշ մասի վրա:
Ամբողջ Միության մեջ ձիերի քանակը 24% -ով
կրճատվեց:

Ապագայում, ձիաբուծության նկատմամբ
ևս, ինչպես և խոշոր յեղջերավոր անասուն-
ների նկատմամբ (մասամբ ել մանրերի), պրո-
գրեսսը՝ վոչ այնքան քանակական, վորքան վո-
րակական է լինելու: Մեր գյուղատնտեսության
աստիճանական զարգացումը, վորն այժմ ամ-
բողջ տնտեսության զարգացման հետ միասին
մեծ թափով պետք է առաջ գնա, քան ցարա-
կան շրջանում, աստիճանաբար կփոխի մեր վե-

րաբերմունքը դեպի անասունները և ընտիր
անասնաբուծությանն առաջին տեղը կտա, ինչ-
պես մենք այդ տեսնում ենք Արևմտյան Յեվ-
րոպայի տնտեսությունների մեջ: Սրա հետ
զուգընթաց կմեծանա նաև ոռոսական ձիերի
նշանակությունը միջազգային շուկայում:

Պակտը ե մոռանալ, վոր չնայած մենք ձիե-
րով քիչ ենք ապահովված, ու միջին թվով նրանց
վորակը բարձր չէ, այնուամենայնիվ մենք ձիերի
արժեքավոր ցեղեր շատ ունենք, ու մեր ձիերի
արտահանությունը միշտ ել գերազանցել ե ներ-
մուծման. — 1914 թվի պատերազմից առաջ մենք
100 հազար գլուխ ձի արտահանեցինք, մինչդեռ
ներմուծումը միայն 20 հազար գլուխ
յեղավ:

ՎՈՉԽԱՐՆԵՐ.

Վոչխարների քանակով (մինչև 1914 թ. պա-
տերազմը մոտ 80 միլիոն գլուխ) Ռուսաստանն
աշխարհում յերրորդ տեղն եր բռնում, քիչ յետ
մնալով միայն Ավստրալիայից (85 միլ.) և Ար-
գենտինայից (83 միլիոն): Ռուսաստանի յուրա-
քանչյուր 100 բնակչին միջին թվով 52 վոչխար
եր ընկնում: Իսկ յեթե Յեվրոպական Ռուսաս-
տանն առանձին և ասիականն առանձին վերցնենք,
առաջինում 100 բնակչին 34 վոչխար կընկնի,
մինչդեռ վերջինում արդեն 75: Այս, իմիջի ալոց,

հասկանալի յե. Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ասիական մասում մենք վաչկատուն (քոչվոր) ժողովրդի գլխավոր մասսա ունենք, վորի համար անասնաբուծությունը (մասնավորապես վոչխարաբուծությունը) ճիմական զբաղմունք է:

Բնակչությունը վոչխարներով ապահովելու տեսակետից առաջին տեղը անդրովկիսանոսյան յերկրներն ենին կանգնած: Այսպես, Ավստրալիայում յուրաքանչյուր 100 բնակչին 2000-ից ավելի վոչխար եր ընկնում, Ուրագվայում՝ 1800-ից ավելի, Արգենտինայում՝ մոտ 1000, Հարավ-Աֆրիկական Միության մեջ՝ 600 և այլն:

Արևմտյան Յեվրոպայում վոչխարաբուծությունն զգալի չափով փոքր թվեր է տալիս: Գերմանիայում յուրաքանչյուր 100 բնակչին 9 վոչխար եր ընկնում (մինչև 1914 թ. պատերազմը), Իտալիայում՝ 31, Ֆրանսիայում՝ 37 և այլն: Ռուսաստանից շատ միայն Բուլղարիայում ենին հաշվում (100 շնչին՝ 183 գլուխ), Ռումինիայում՝ (70 գլուխ), Սպանիայում (76 գլուխ) և Անգլիայում (65 գլուխ):

Իրենց բրդի վորակով վոչխարները բաժանվում են կոշտամազերի յեվ քնքշամորթների (կամ մերինոսների): Յերկրագնդի յերեսի վոչխարների ամբողջ քանակից (1914 թ. պատերազմից առաջ մոտ 500 միլիոն) քնքշամորթներ

րին մեկ քառորդն եր բաժին ընկնում: Սակայն Ռուսաստանում քնքշամորթ վոչխարների տոկոսը շատ պակաս եր. մինչև անցյալ դարու 80-ական թվականները նրանք 12 միլիոն գլուխ էին հաշվում, իսկ 1914 թ. պատերազմից առաջ միմիայն 5 միլիոն գլուխ:

Հնդհանրապետ պետք է նկատել, վոր անցյալ դարու վերջերից վոչխարաբուծությունն սկսեց զգալի կերպով ընկնել, այն ել վոչ միայն Ռուսաստանում, այլև վողջ Յեվրոպայում: Վոչխարաբուծության այս անկումը կապված է Յեվրոպայի մեր եժանագին արոտատեղիների աստիճանաբար չքանալու հետ, արոտատեղերը գյուղատնտեսական ավելի ձեռնտու աղբյուրների հատկացնելու հետևանքով: Այս իսկ պատճառով ել Խ. Ս. Հ. Մ.-ում փոքրիշատե հաստատուն վոչխարաբուծությունը ծայրամասերում ե գտնվում (Կիրգիզիա, Կովկաս և Ղրիմ), կամ այնպիսի տեղերում, ուր ավելի արժեքավոր (քնքշամորթ) ցեղն է աճում: Սակայն մեզնում հենց այս վերջիններն ել, ինչպես մենք վերևում արդեն նշել ենք, նույնպես սկսեցին պակասել:

Խ. Ս. Հ. Մ.-ում կոշտամազ վոչխարները փոքրիշատե աճում են ամենուրեք, իսկ քնքշամորթները՝ հարավում: Բայց կոշտամազների մեջ կան այնպիսի ցեղեր, վորոնք իրենց այս

կամ այն արժեքներով են հռչակվում: Այսպես, իՍ. Ս. Հ. Մ.-ում հետևյալ ցեղերն են հռչակվալու: 1) Ռամսանովի (Յարասլավի նահանգ), վորը մուշտակացու գերագանց մորթիներ ե տալիս: 2) Կարակուլի (Բուխարայի), վորը ոճիքացու (յախացու) «կարակուլի» ընտիր մորթիյե տալիս: 3) դմակավոր, վորը հռչակված ե իր համեղ մսով, մանավանդ ճարպով, վորն իբրև ճարպի հատուկ կուտակում—դմակ, նրա հետույքի և ազու վրա յե գոյանում: Վերջինը 20 ֆունտ, իսկ յերբեմն ել մինչև մեկ փուլթ գերագանց համ ունեցող (առանց անախորժ, տարորինակ համի, վորը հատուկ ե վոչխարների շատ մթերքների) ճարպ ե տալիս:

Այնուամենայնիվ իՍ. Ս. Հ. Մ.-ի բնական պայմաններն այնպես են, վոր անյտեղ վոչխարաբուծությունն առանձին հաջողությամբ կարող եր զարգանալ: Մեզնում այդպիսի շրջաններն են՝ Կիրգիզիան և Թուրքեստանը, վորոնք, միասին վերցրած, իրենց մեծությամբ յետ չեն մնում Ավստրալիայից, և վորոնց ընդարձակ ու եժան արոտատեղերում վոչխարները տարին տասներկու ամիս արոտով կարող են ապրել:

Զույաժ վոչխարով համեմատաբար հարուստ լինելուն, Ռուսաստանն, այնուամենայնիվ, զգալի չափով վոչխար ե ներմուծել, քան արտահանել ե:

Այսպես, 1910 — 1912 թ. թ. ընթացքում Ռուսաստանը տարեկան միջին թվով 18 հազար գլուխ վոչխար եւ արտահանել, մինչդեռ ներմուծել եւ $1/2$ միլիոն գլխից ավելի, վորը մեր քնքշամորթ վոչխարների բշությամբ եւ բացատրվում:

Նմանապես արտաքին ապրանափոխության մեջ բրդի արտահանությունից ու ներմուծումից պասսիվ հաշվեկշիռ ենք ունեցել:

1901-ից մինչև 1914 թ. ընթացքում մենք $1/2$ -ից մինչև 1 միլիոն փութ բուրդ ենք արտահանել, իսկ ներմուծել ենք՝ 1 $1/2$ -ից մինչև 3 միլիոն փութ: Բայց վորովհետև մենք համեմատաբար եժանագին ու կոշտ բուրդ ենք արտահանել, իսկ ներմուծել ենք ավելի արժեքավորն ու նուրբը (վորը հատկապես մեր բրդեղենի ֆաբրիկաներում եր պակասում), ապա դրամի վերածելով՝ մեր պասսիվ հաշվեկշիռն առանձնապես աննպաստ յեղավ: Այսպես, 1914 թվի ընթացքում մենք 5 միլիոն ռուբլու բուրդ ենք արտահանել, իսկ ներմուծել ենք գրեթե 50 միլիոն ռուբլու:

Պատերազմը, հեղափոխությունն ու քաղաքացիական կռիվները մեր մանր անասնապահության վրա առանձնապես ծանր կերպով անդրադարձան. վոչխարներն ու այծերը 1916-ից մինչև 1921 թ. ընթացքում 44 $0/0$ -ով պակասեցին:

ԽՈՁԵՐ.

Պողեւի քանակով (առ 1914 թ. 16 միլ. գլուխ) նախապատերազմյան Ռուսաստանը չորրորդ տեղն էր բռնում, այսինքն՝ անմիջականորեն գալիս էր Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից հետո (61 միլ. գլուխ) Բրազիլիայից (18 միլ. գլուխ) և Գերմանիայից (25 միլիոն խոզ)։ Իսկ հիշյալ յերկրներում յուրաքանչյուր 100 շնչին ընկնում էր՝ Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում 69, Բրազիլիայում՝ 58, Գերմանիայում՝ 37 և Ռուսաստանում՝ 9 խոզ։

Ռուսական խոզաբուծության մեջ առաջին տեղը հասարակ (յերկարական) խոզն է բռնում, վորն աչքի յե ընկնում համեմատաբար կոշտ մսով, քիչ բեղունությամբ, դանդաղ վաղահասունությամբ, մեծ հիվանդունակությամբ և քիչ քաշով, քան ընտիր խոզն է, իսկ առանձնապես այսպես կոչվող յորկշիրը կամ բերկշիրը (Անգլիայում բուծած)։ Անգլիական ընտիր խոզը (յորկշիրն ու բերկշիրը) գիրացած վիճակում քաշը 20—25 փթի յե հասնում և հռչակված է յուղի նուրբ շերտեր ունեցող իր համեղ ու ախորժեկի մսով (այսպես կոչված «մարմարե միս»)։ Սրա հետ միասին, անկախ մսի առատությունից, այսպիսի խոզն ուրիշ շատ տեսակետներից ել հասարակից ձեռնառու յե. 1) նա կատարյալ հասակի $2\frac{1}{2}$

տարում ե հասնում (ռուսականը՝ 3 տարում).
2) գիրանալու համար 4 ամիս ե պահանջում
(ռուսական խոզը՝ 6 ամիս). 3) անհրաժեշտ կեր
(նրան գիրացնելու համար) 25 փութ ե ծախսում
(ռուսական խոզի համար՝ 30 փութ): Ընտիր
խոզեր բուծելու շահավետություններն ակներև
են:

Բերկշիրներն ու յորկշիրները հրաշալի կերպով
կարող ենին աճել Խ. Ս. Հ. Մ. ի հարավային մա-
սում, վորովհետև նրանք, բոլոր թված արժանիք-
ներով հանդերձ, դեռ սակավապետությամբ ել
են գերազանցում ու կարող են մեր (կոսլիտ)
կերով պահվել: Սակայն անհրաժեշտ ե ավելացնել,
վոր անգլիական այդ յերկու ցեղերը բավականին
հաջող կերպով բուծվում ենին նաև նախկին
կալվածատիրական տնտեսություններում:

Մեզնում խոզաբուծությունը ժողովրդական
տնտեսության այն ճյուղն ե, վորն ամեն կերպ
պետք եր զարգացնել: Բացի մեզ հայտնի բոլոր
բազմաթիվ շահավետություններից, վորոնք խոզն
ե տալիս, խոզաբուծությունը մեզնում լուրջ
նշանակություն ունի նաև արտաքին առևտրի
մեջ. նա իր բոլոր աղբյուրներով միջազգային
շուկայում մեզ ակտիվ հաշվեկշիռ եր տալիս:
Այսպես, 1909—1913 թվականների ընթացքում
տարեկան միջին թվով 94 հազար գլուխ կեն-

դանի խոզ ե արտահանվել, իսկ ներմուծվել ե
36 հազար գլուխ. խոզան (մազերի հետ) արտա-
հանվել ե գրեթե 5 միլիոն ռուբլու, իսկ ներ-
մուծվել ե միայն $1\frac{1}{2}$ միլիոնի և այլն: Ընդամին
պետք ե նշենք, վոր միջազգային շուկայում
ռուսական խոզանն ու խոզի կաշին ամենաընտիրն
են համարվում: Այսպես, արտասահմանյան խա-
նութներում զգալի կերպով բարձր են գնահատ-
վում այն կաշվեղեն ապրանքները (և խոզենի-
ները), վորոնք ռուսական կաշվից (կամ խոզա-
նից)* են պատրաստված:

Պատերազմն ու հեղափոխությունից հետո
հաջորդող սովի տարիները կործանիչ ազդեցու-
թյուն ունեցան մեր խոզաբուծության վրա, վորը
1916-ից մինչև 1921 թիվը $27\frac{0}{100}$ -ով նվազեց:

Մեր հայրենական անասնապահության մեջ
պարունակվող հարստության ուրվագիծը տալով
մենք չենք կարող ուշք չդարձնել այն հանգա-
մանքի վրա, վոր անասունների ու նրանց կերի
եքսպորտը չի համապատասխանում այն նշանա-
վոր տեղին, վորը համաշխարհային տնտեսության
մեջ մեր անասնաբուծությունն ունի: Ինչպես

* Սակայն, ըստ պրոֆեսսոր Դենի վկայության,
ռուսական խոզի խոզանի ու կաշվի հրաշալի հատկու-
թյունները միայն մեր խոզաբուծության հետամնա-
ցությունն են ցույց տալիս. այսպիսի խոզանը (և կաշին)
հատկապես հասարակ խոզերից են ստացվում:

տեսնուած ենք անասունների մթերքների արտահանութեան ու ներմուծման ստորև բերած աղյուսակից, անասնաբուծական մեր արտահանութեան հաշվեկշիռը միայն շնորհիվ յուրի ահագին արտահանութեան եւ աւելիվ յեղել:

Կենդանիների մթերքների արտահանութեանն ու ներմուծումը (1909—1913 թ. ընթացքում միջին թվով).

(միլիոն ռուբլիներով)

		Արտահանութեան	Ներմուծում	Արտ. գերազանց. + ե, իսկ ներմ. —
Կենդ. անաս.	Կենդանի ձիեր . .	11,2	1,6	+ 9,6
	Խոշոր յեղջեր. անաս.	0,3	5,8	— 5,5
	Մանր » »	0,2	3,7	— 3,5
	Խոզեր	6,2	0,5	+ 5,7
Ընդ. կենդ. անասուն:		17,9	11,6	+ 6,3
Անասունների մթերքներ	Միս (բացի թռչ. մսից)	6,6	3,3	+ 3,3
	Անասունների ճարպ .	0,1	14,4	— 14,3
	Զանազան կաշիներ	48,2	53,2*	— 5,0
	Բուրդ	10,0	52,9	— 42,9
	Խոզան և ձիու մազ .	4,8	0,5	+ 4,3
	Վոսկր, յեղջ., սմբակ. աղիքներ, թափաններ	10,6	—	+ 10,6
	Կովի յուղ	70,4	0,8	+ 69,6
Ընդամենը		168,6	136,7	+ 31,9

* Կաշիների ներմուծումն արտահանութեանից գերազանցելը բացատրվում է հատկապես նրանով, իբր

Մինչդեռ միջազգային շուկայում մեր անասնապահության նշանակությունն այլ կլիներ, յեթե մեզնում անասնապահությունը միջին մոտենար արևմտա-յեվրոպական յերկրների մակարդակին: Կարծում ենք, վոր Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը, վորը մեր գյուղացիության մեջ արթնացրեց գիտակցությունն ու տնտեսությունը վարելու նոր, ավելի կատարելագործված միջոցներ վորոնելը, լուսավորություն ու գործնական գիտելիքների ծարավը, հեղափոխությունը, վորը կավածատիրական ընտիր հողերի վրա ստեղծեց խորհրդային տնտեսություններ, վորոնք մոտիկ ապագայում մեր ցուցադաշտերն են լինելու,— պետք է հուսալ, վոր մեր գյուղատնտեսությունը մեռյալ կետից կշարժի ինչպես դեպի հողագործության, այնպես ել անասնապահության բարգավաճման ուղին: Բայց անասնա-

հասլած կաշիների ներմուծումը գերազանցում է արտահանության, մինչդեռ անհասլ կաշիներն ու մորթիները (փափուկ մորթեղենը) մենք զգալի չափով շատ ենք արտահանել, քան ներմուծել ենք, ինչպես մենք այդ կարող ենք տեսնել արտահանության ու ներմուծման գումարներն առանձին աղբյուրների բաժանելուց (միլիոն ռուբլիներով):

	Արտահ.	Ներմ.
Անհասլ կաշիներ . . .	30,6	17,5
Հասլած » . . .	1,0	19,8
Փափուկ մորթեղեն . . .	16,5	15,8
	48,2	53,2

պահությունը պատշաճ կերպով զարգացնելու համար հարկավոր են միջոցներ, վորոնք նրա զարգացման նպատակն ավելի վորակական, քան թե քանակական կողմից:

Ընդամին մեր անասունների վորակի լավացումն ինքնըստինքյան մեզ կտանի նաև դեպի նրանց քանակի ավելացումը: Այս (վորակի) ուղղությամբ կարևոր են ինչպես ուղղակի, այնպես ել անուղղակի միջոցներ:

Ուղղակի միջոցները գյուղացիներին անմիջականորեն ընտիր անասուններ մատակարարելն ե, իսկ անուղղակի միջոցները՝ ընտիր անասուններով բեղմնավորող կայանները շատացնելը, անասնաբուժական հսկողության լավ հիմքերի վրա դնելը (մեր անասունները համաճարակից անչափ տուժում են), ցեղերի լավացման խրախուսանքը (պրեմիաներ տալը և այլն), արտահանության գործը վարող հիմնարկների կողմից գյուղացիներին անասնաբուժական միջոցների սպառումը հեշտացնելը և այլն:

ԸՆՏԱՆԻ ԹՈՉՆԵՂԵՆ.

Տանու թռչնաբուժությամբ մեզնում, կարելի չե ասել, ամեն մի տնտեսություն պարապում ե: Բայց այս զբաղմունքն առավելապես տնային բնույթ ե կրում. մեզնում հասարակ

Թռչուններ են պահվում ու թողված են ինքնա-
գլուխ, այսինքն՝ նրա համար առանձին շինու-
թյուններ չեն շինում, նրա սեռական կյանքի
վրա հսկողութուն չունեն, նրան հատուկ կտե-
րով չեն պահում և այլն: Այդ իսկ պատճառով
այդպիսի (հասարակ) թռչունը մանր է, հիվան-
դությունների ավելի յե յենթակա և քիչ ձու-
ածող է. այսպես, մեր հավը տարեկան միջին
թվով 70 ձու յե ածում, մինչդեռ ընտիրը՝
200-ից ավելի:

Մեր ընտանի թռչունի մեջ առաջին տեղը
(քանակով) հավերն են բռնում. հետո գալիս են
բադերը, սագերն ու հնդկահավերը: Իսկ հավերն
առանձնապես շատ են պահվում: Մեզնում թռչ-
նաբուծութունն առավել զարգացումն ստացել
է Ռուսաստանի կենտրոնական մասում (գլխա-
վորապես Վարոնեժի, Տամբովի և նրանց հարևան
նահանգներում) ու հարավ-արևմտյան Ռուսաս-
տանում, այլև մեզնից անջատած մերձբալ-
տյան նահանգներում: Այս տեղերում արդեն մի
շարք այնպիսի տնտեսություններ են ծագել,
վորոնք ընտիր թռչնաբուծությամբ եյին պա-
րապում:

Սակայն, չնայած մեր արդյունաբերական
թռչնաբուծության թույլ զարգացման, չնայած,
ընդհանրապես, ռուսական թռչնաբուծության

ցած մակարդակին, վերջինը մեր տնտեսու-
թյան մեջ սկսում է աչքի ընկնող դեր խաղալ,
իսկ առանձնապես՝ մեր արտահանության
առևտրի մեջ:

Ամենից առաջ անհրաժեշտ է նշել այն ահա-
գին դերը, վոր մեր արտահանության առևտրի
մեջ ծուն սկսեց խաղալ: Չվի արտահանությունը,
վորը $1/4$ միլիոն հատով սկսել է անցյալ դարու
կիսից, սկսեց ուժեղ կերպով աճել: 1913 թվին
մենք արդեն 4 միլիարդ հատից ավելի — 90 մի-
լիոն ռուբլի գումարի ձու արտահանեցինք ու
ձվի միջազգային շուկայում առաջին տեղը բռ-
նեցինք: Իսկ մեր արտահանության առևտրի մեջ,
ըստ արժեքի, ձվի արտահանությունը չորրորդ
տեղը բռնեց, այսինքն՝ հետնյալը հացից, փայ-
տից ու վուշից հետո:

Բացի այդ, մենք զգալի քանակությամբ
կենդանի և կոտորած թռչուն ենք արտահանել
և ավելի շատ, քան ներմուծել ենք: Այսպես,
1909—1913 թվականների ընթացքում մենք միջին
թվով արտահանել ենք (ներմուծած 168 հազար
հատի դիմաց) 10 միլիոնից ավելի կենդանի և
կոտորած թռչուն (վորսի թռչունների հետ միա-
սին) $14\frac{1}{2}$ միլիոն ռուբլու գումարի (ներմուծ-
ման 340 հազար ռուբլու դիմաց):

Այսպիսով արտաքին ապրանափոփության
մեջ թռչնաբուծությունը մեզ խոշոր ակտիվ

հաշվեկշիռ եր տալիս և, հետևապես, յերկրի
լուրջ հարստությունն եր, վորն ամեն կերպ զար-
գացման ե յենթակա: Յեթե ուսական թռչնա-
բուծության ծայրահեղ հետաճնացությամբ մենք
նրանից այսքան բարձր յեկամուտ ունենք, ապա
վերջինն ինչպես կբազմապատկվեր, յեթե մեր
թռչնաբուծությունը միքիչ դրված լիներ այն-
պիսի մակարդակի վրա, ինչպիսին արևմտա-յեվ-
րոպական տնտեսություններն են, յեթե մեր
ընտանի թռչունն ազնվացեղ լիներ:

Բացի այդ, ձվերի լավ ընտրությունից մենք
եւ ավելի յեկամուտ կստանայինք, քան այդ-
պիսին նախապատերազմյան շրջանում ե յեղել:

Այստեղ մենք կարող ենք տեսնել եւի այն
յերևույթը, վորի մասին խոսեցինք մեր հացա-
մթերքների ու գործվածքային նյութերի արտա-
հանության տեսությունը տալիս. անբավարար
մաքուր ու լավ հացահատիկ և թույլ կերպով
ընտրած ապրանքներ արտահանելիս մենք շատ
բան ենք կորցրել: Այս կողմից առաջ ե գնացել
Դանիան, ուր արտահանությամբ պարապող կո-
ռպերատիվ ընկերությունները յուրաքանչյուր
մատակարարողից իր վորոշ նշանով են ձվեր
ընդունում, այնպես վոր, ապրանքի հատկու-
թյունը վատ լինելու դեպքում, հեշտությամբ ե
գտնվում հանցավորը, վորը պատասխանատվու-

թյուն ե կրում: Պետք ե յենթադրել, վոր արտաքին առևտրի պետականացումը մեր եքսպորտը վորակի կողմից նույնպես կլավացնի, ինչպես նա արտահանվող հացի նկատմամբ այդ արեց:

ՄԵՂՎԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ.

Հին, Ռուսաստանում մեղվաբուծությունը յերկրի գլխավոր հարստություններից մեկն եր (հին ժամանակներում ռուսները հարկը «մեղրով, մեղրամոմով ու գազանի մորթիներով» եյին վճարում), իսկ այժմ մեղնում ընկած վիճակում ե գտնվում: Սրա պատճառն այն ե, վոր մեղրի դեմ շագարն ե մրցում, վորն ավելի եժան մթերք ե, իսկ մեղրամոմի դեմ՝ նավթը, կարտոֆիլի մոմը և ելեկտրականությունը:

Սրա հետ միասին մեղվաբուծության ամբողջ գործի վատ ձևով դնելն այս պարապմունքը դարձրել ե քիչ շահավետ. մեր փեթակները (մեծ մասամբ փշակային) միջին թվով 20—25 ֆունտ մեղր եյին տալիս, մինչդեռ շրջանակային փեթակից կարելի յե 1 փթից ավելի մեղր ստանալ. կան և այնպիսիները, վորոնցից՝ տարեկան 2 փութ և ավելի:

Խ. Ս. Հ. Մ. ում մեղվաբուծությունը տարբեր շրջաններում ե տարածված (բացի հեռավոր հյուսիսից), բայց գլխավորապես Ուկրաինայում

և Արևմտյան կողմում: Արևմտյան Յեվրոպայում
և Ամերիկայում մեղվաբուծությունը ճոխ կեր-
պով ե դրված ու կատարելագործված շրջանակա-
վոր փեթակներով ե տարվում: Զվիցերիայում,
Անգլիայում, Ֆրանսիայում և Հյուսիսային Ամե-
րիկայի Միացյալ Նահանգներում գործում են
մի շարք ակցիոներական ընկերություններ, վո-
րոնք մեղվաբուծությամբ են պարապում: Դրա
համար ել այս յերկրներում մեղվաբուծության
յեկամուտները մերից բարձր են: Այսպես, 1910
թվականին մեզնում 18,6 միլիոն ուլբուլ մեղր
եր հավաքած, իսկ Հյուսիսային Ամերիկայի Մի-
ացյալ Նահանգներում՝ 50 միլիոն ուլբուլ: Մինչ-
դեռ մեզնում ել մեղվաբուծությունն ամեն տե-
սակի խրախուսանքների յե արժանի, վորովհետե
որինակելի տնտեսությունների փորձերով ապա-
ցուցված ե, վոր կանոնավոր կերպով դրված
մեղվաբուծությունը շահավետ մի արհեստ ե,
վորն առաջին իսկ տարին իր ծախսերը հանում
ե և հետագա բոլոր տարիներում գրեթե բոլորո-
վին առանց ծախսերի լավ յեկամուտներ ե տալիս:
Շնորհիվ այն հանգամանքի, վոր մեզ մոտ զգալի
չափով մեղրամոմ եր ներմուծվում, վորը գալիս
եր մեզ մոտ կրոնական ծիսակատարություննե-
րը բավարարելու համար (հայրենական մեղրա-
մոմի պակասի հետևանքով) մեր արտաքին առև-
տրի մեջ մեղրամոմը պատահի հաշվեկշիռ տվեց:

ՇԵՐԱՄԱՊԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ.

Շերամապահությունը մեր ժողովրդական տնտեսության մեջ աննշան տեղ էր բռնում, վորովհետև, համաձայն կլիմայական պայմանների, այդ կուլտուրան հնարավոր էր միայն թուրքեստանում և Կովկասում: Ըստ շերամապահության չափերի համաշխարհային տնտեսության մեջ առաջին տեղը պատկանում է Յապոնիային և Չինաստանին, վորոնցից հետո գալիս են Իտալիան, Թյուրքիան ու Ռուսաստանը: Մինչև 1914 թ. պատերազմն այդ յերկրները տալիս էին մետաքսի բոժոժներ՝

Յապոնիան		$9\frac{1}{2}$	միլիոն	փութ
Չինաստանը		$8\frac{1}{2}$	»	»
Իտալիան		3	»	»
Թյուրքիան		1	»	»
Ռուսաստանը		700	հազար	»

Շերամապահական մթերքների մեր արտաքին առևտրի մեջ մենք պատասխիվ հաշվեկշիռ ենք ունեցել, վորովհետև հայրենական հումա մետաքսը մեր ֆաբրիկաներին չէր բավականացնում, և մենք շերամապահական մթերքների մեծ մասն արտասահմանում էյինք պատվիրում: Այսպես, 1913 թվին մենք հետևյալ քանակի հումա նյութ ենք արտահանել ու ներմուծել (հազար փութով).—

Արտահանություն. ներմուծում

Բոժոժներ . . . 82,2 56,3

Մետաքսի բուր ու թափ-
թփուկներ . . 38,0 75,6

Հում մետաքս . . 0,5 91,8

Մանած և վորորած
մետաքս խայաթի 0,7 17,3

Հենց միայն բոժոժները մենք ավելի շատ ենք արտահանել, քան ներմուծել ենք: Այնուամենայնիվ մնացած հում նյութը մեզ մոտ մեծ քանակությամբ ներմուծվում էր, քան արտահանվում*:

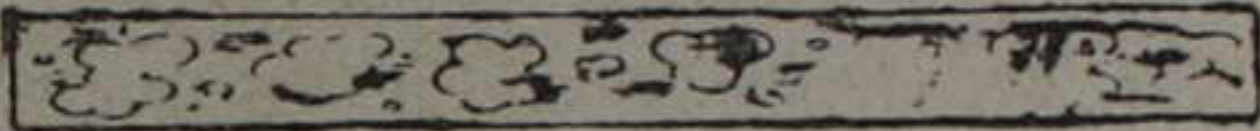
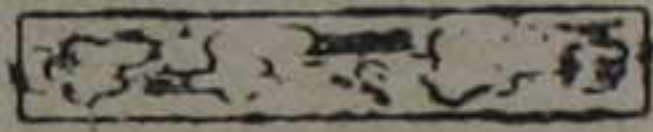
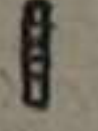
Խ. Ս. Հ. Մ. ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ ՀԱՐՍՏՈՒ- ԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.

Աշխարհիս յերեսին վոչ մի պետություն այնքան ընդարձակ անտառներ չունի, վորքան Խ. Ս. Հ. Մ.-ն:

Ստորև բերած դիագրամման ցույց է տալիս անտառային տարածության մեծությունը գլխավոր յերկրներում, ուր փայտի արտահանությունը գերազանցում է ներմուծման:

* Շերամապահությունը նոր ուղղությամբ դարձա-
ցնելու վերաբերյալ հետաքրքիր տվյալները (արհեստա-
կան մետաքսներ հնարելով, շերամապահության թափ-
թփուկներն ավելի լրիվ ոգտագործելով և այլն) կարե-
լի յե գտնել Դ. Ռասսինկու «Պատմական ընթացքն ու
շերամապահական արդի վիճակը յերկրագնդի վրա»
գրքի յկի մեջ:

Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ամբողջ 522 միլիոն դեսիա-
տին անտառային տարածությունից նրա յեվրո-
պական մասին 130 միլիոն դեսիատին է բաժին
Փայտ արտահանող գլխավոր յերկրների անտառների
տարածությունը
(միլիոն դեսիատիններով).

Խ. Ս. Հ. Մ.		522
ԿԱՆԱԴԱ		296
Հ. Ա. ՄԻԱՅՆԱՅ		259
ԲՐԻՏ. ՀՆԴԱՍՏ		24
ՇՎԵԴԻԱ		16.5
ԵՍՊԱՆՅԱ		13
ՆՈՐՎԵԳԻԱ.		6.2

№ 8 (տ. էջ 66).

ընկնում, իսկ ասիականին՝ 392 միլիոն դեսիա-
տին:

Բոլոր այս բազմաթիվ անտառներից մոտ
450 միլիոն դեսիատինը պետական անտառներ
էին: Խ. Ս. Հ. Մ.-ի բոլոր անտառներն այժմ
պետության սեփականությունն են:

Խ. Ս. Հ. Մ.-ի անտառները յերկրի ամենակարևոր հարստություններից մեկն են։ Արտահանվող փայտի քանակով Ռուսաստանը միջազգային շուկայում առաջին տեղն էր բռնում։ Ստորև բերած աղյուսակը փայտ արտահանող ամենակարևոր յերկրների փայտի արտահանությունն է ցույց տալիս։

1912—1913 թ. ընթացքում արտահանված է փայտ*։

Ռուսաստանից	463 միլ. փ կամ համաշխ.	ամբողջ արտահ., 25 ⁰ / ₀ -ը
Ֆինլանդիայից	295 »	» 19 ⁰ / ₀
Հ.Ա.Մ.Նահանգներից	200 »	» { 19 ⁰ / ₀
Կանադայից	97 »	» { 19 ⁰ / ₀
Շվեդիայից	246 »	» { 18 ⁰ / ₀
Նորվեգիայից	36 »	» { 18 ⁰ / ₀
Նախկ. Ավստ.-Հունգ.	247 »	» 15 ⁰ / ₀

Սակայն արտահանվող փայտի արժեքով Ռուսաստանը մի շարք պետութայուններից յետ երմնում։ Այս բացատրվում է նրանով, վոր Ռուսաստանը փայտն արտահանում էր գլխավորապես առանց մշակելու, կամ քիչ մշակած, իբրև գերաններ, շալիներ, տախտակներ և այլն, մինչդեռ մեր մրցակիցները փայտն զգալի չափով ար-

* «Փայտագործական արդյունաբերությունը և այն վերականգնելու ուղիները», Ժ. Տ. Գ. Խ., 1921 թ., էջ 34։

տահանուած էյին իբրև ֆաներային նյութ (դրվագագործական), փայտի մասսա և իբրև փայտի մշակութի ուրիշ, համեմատաբար արժեքավոր մթերքներ:

Այնուամենայնիվ, նախապատերազմյան մեր արտահանութեան մեջ փայտը, արտահանութեան արժեքով, յերկրորդ տեղն էր բռնում, այսինքն՝ հետևյալը հացից հետո. Ռուսաստանում փայտի արտահանութեանը շատ արագ կերպով աճեց. փայտի արտահանութեանը դեռ 1910 թվականին միայն 59 միլիոն ռուբլու գումարի յեղով, 1911 թ.՝ 142, իսկ 1913-ին՝ 163 միլիոն ռուբլ.: Բացի այդ, մենք փայտից վերամշակված մթերքներ ել ենք արտահանել՝ կուպր, ձյութ, դաթրան (սկիպիդար), փայտի մասսա և այլն. 1913 թ. այս մթերքների արտահանութեանը 5 միլիոն ռուբլու գումարի յեղով:

Ռուսական փայտը գլխավորապես դեպի Անգլիա, իսկ հետո՝ Գերմանիա, Հոլլանդիա, Ֆրանսիա, Բելգիա և նախկին Ավստրո-Հունգարիա յեր ուղղվում:

Ճիշտ է, մենք 50—60 միլիոն ռուբլու գումարի յել փայտեղեն ապրանք ենք ներմուծել (1913 թ.՝ 66 միլ. ռուբ.), բայց սրան պատկանում են գլխավորապես տրոպիկական անտառի մթերքները՝ կարմիր, սև և արմավենու փայտերը, կաուչուկը, ձյութը, կամեդին (խեժ), բալսամներ և այլն:

Չնայած վոր արտահանվող փայտի քանա-
 կով մենք միջազգային առևտրի մեջ առաջին
 տեղն եյինք բռնում, այնուամենայնիվ մեր ար-
 տահանության քանակները դեռ ամենևին ել չե-
 յին համապատասխանում մեր անտառային հարըս-
 տությունների կարողությանը: Այս յերևում ե
 Ռուսաստանի և մյուս յերկրների արտահանու-
 թյան համեմատությունից (վերև բերած դիա-
 գրամայից): Այսպես, Շվեդիան, վոր 16,5 միլիոն
 դեսիատին անտառային տարածություն ունի, այ-
 սինքն՝ քանակով գրեթե 32 անգամով փոքր ե,
 Ռուսաստանի համեմատությամբ միայն կրկնա-
 կի յե պակաս փայտ արտահանել: Անտառների
 տարածությունը մյուս պետությունների փայտի
 արտահանության քանակի հետ համեմատելուց
 մենք ելի նույն յեզրակացությանը կգանք. փայ-
 տով հարուստ բոլոր պետությունները համեմա-
 տաբար ավելի շատ փայտ են արտահանել, քան
 Ռուսաստանը: Այս կողմից խ. Ս. Հ. Մ. իր մեջ
 հսկայական չափերով արտահանության հնարա-
 վորություններ ե թագցնում: Մեր տնտեսու-
 թյան ավելի նպատակահարմարության դեպքում
 (իսկ այժմ, խորհրդային իրավակարգում մեզ-
 նում նպատակահարմար տնտեսությունն ավելի
 ու ավելի շատ տեղ ե նվաճում), անտառային
 տնտեսության ելեկտրիֆիկացիայի նախագիծը

լայն մասշտաբով անցկացնելուց, մեր փայտի արտահանությունը խոստանում է համաշխարհային շուկայում հետզհետե այնպիսի չափեր ընդունել, վորոնք մեր անտառային հարստությունների կարողությամբ են թելադրվում: Բայց այն միջոցները, վորոնք մեր անտառային տնտեսությունն ընդարձակելու (և փայտ արտահանելու) համար են պահանջվում, իհարկե, չեն կարող անտառի կտրատման (թեկուզ հենց նպատակահարմար յեղանակով) մեջ կայանալ. այստեղ անհրաժեշտ են առաջնակարգ կարևորություն ունեցող մի շարք ընդհանուր միջոցներ՝ յերկաթուղիների ընդարձակում, անտառային շրջաններում ջրանցքների կառուցում, նույն շրջաններում փայտագործության արդյունաբերության տարածումն և այլն (փայտ սղոցելու, ֆաներ (դրվագեղեն) սղոցելու, փայտի կտորտանքը մեքենական ու քիմիական յեղանակներով մշակելու համար գործարաններ կառուցելու ձևով և այլն):

Մեր փայտի արտահանությունը, վորը հեղափոխության սկզբում ընդհատվել էր, 1922 թվից վերականգնեց, վորը, ճիշտ է, 37 միլիոն փութ յեղավ: Սակայն 1923 թվականը մեր անտառային արտահանությունը շատ ավելացրեց. արտահանությունն արդեն 75 միլիոն փթի յեհասել: Ընդհանուր առմամբ մեր փայտի արտա

հանությունը խոստանում է կարճ ժամանակում
մեր արտահանության առևտրի մեջ նախկին
դիրքը գրավել:

Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ՁԿՆԵՐԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ.

Ինչպես տեսնում ենք ստորև բերած դիա-
գրամայից, ըստ վիճակագրական տվյալների, ձըկ-
ների արտագրությամբ Ռուսաստանը համաշխար-
հային շուկայում յերկրորդ տեղն էր բռնում,
Անգլիայից անմիջապես հետո գալով:

Սակայն, ձկների վիճակագրական հաշվի դրժ-
վարության պատճառով, մանավանդ Խ. Ս. Հ.
Մ.-ի համար, ուր բազմաթիվ ձկներ ավազակո-
րեն են վորսվում (գլխավորապես հյուսիսային
ծայրամասերում բնակվող այլազգիների կողմից),
ուր տեղական գործածության համար գնացող
ձուկը հաշվեառման դժվար է յենթարկվում,
նշած թվերը փոքրիշատե հավանական պիտի
համարել: Դրա համար ել Ռուսաստանում ձուկն
իրականում 69 միլիոն փթից զգալի չափով ավելի
յեր վորսվում, և Ռուսաստանը ձկնորսության
բանակով, անկասկած, առաջնակարգ տեղ էր
բռնում:

Սակայն, յեթե ինկատի առնենք ձկան շըն-
չագլուխ գործածությունը, ապա վերջինը, մի
շարք պետությունների համեմատությամբ,
մեզնում շատ քիչ է: Այսպես, Նորվեգիայում

տարեկան ամեն մի շնչին մոտ 670 ֆունտ
 ձուկ ե ընկնում, կանադայում՝ 141, Անգլիա-

Ձկան համաշխարհային վարսը
 (Մինչեվ 1914 թ. պատերազմը, միլիոն փթեռով).

ԱՆԳԼԻԱ

73

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

69

Հ.Ա.ՄԻԱՑՅԱԼ
 ՆԱՀԱՆԳՆԵՐ

55

ԶԱՊՈՆԻԱ

45

ԿԱՆԱԴԱ

40

ՆՈՐՎԵԳԻԱ

14

№ 9 (տ. ԼՁ 72).

յում՝ 67, Դանիայում՝ 56, Ֆրանսիայում՝
 22, Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգ-

հերոս՝ 19, Ռուսաստանում՝ 17, Գերմանիա-
յում՝ 6 և այլն: Բայց, շնորհիվ Խ. Ս. Հ. Մ.-ի
ձկան անագին հարստությունների, նրանում
ձկնորսության, մանավանդ ձկնաբուծության
գործը պատշաճ կերպով դնելուց*, ձկան շնչա-
գլուխ գործածությունը շատ անգամով կարող
եր ավելի լինել:

Բայց փոխարենը, ձկնորսության արժեքով
(168 միլիոն ռուբլի), Ռուսաստանը,—համաձայն
պրոֆեսսոր Ն. Պ. Ագանովսկու տվյալների,—աշ-
խարհում առաջին տեղն էր բռնում: Յերկրորդը
Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին
էր պատկանում (146 միլիոն) և յերրորդը՝ Ան-
գլիային (118 միլիոն):

Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ձկան բոլոր ավազաններից
ամենակարևորը Կասպյանն է (Կասպից ծովի):
Ռուսաստանի ամբողջ ձկնորսության կիսից ավե-
լին այստեղ է արտադրվում (1913 թ. այս ավա-
զանի ձկնորսությունը նույնիսկ 45 միլիոն փութ
յեղավ): Այս ավազանի ամենագլխավոր ձկներն
են՝ առաջինը, այսպես կոչված փշածուկը (красная)
վորին պատկանում են ամենաարժեքավոր թառա-

* Ուրիշ յերկրների համեմատությամբ Ռուսաս-
տանի ձկնաբուծության դրության կարելի չե ծանո-
թանալ, որինակ՝ Վ. Ա. Կեդինի «Ռուսաստանի արդի
ձկնորսությունը» գրքից, 1915 թ., ինչպես և Գ. Պ. Սա-
ղոնովի «Թագցրած ուժեր» մի շատ հանրամատչելի գրք-
քույկից:

փի (осетровые) ցեղերը՝ թառափը, ստերլյադը,
 բելուգան և այլն, այլև որագուլի ցեղը, յեր-
 կրորդը, այսպես կոչված անփուշ (частиковая) ձուկը
 (վոբլան, հարինգը — սելյոդկան, կողակը, շիդաճուկը,
 լեշչը — բրամ, և այլն)։ Վորսի քանակով առաջին
 տեղը վոբլան է բռնում, վորը կասպից ավազա-
 նի ձկնորսության (ամբողջի) կեսն է, հետո գա-
 լիս է հարինգը, վորին ավազանի ամբողջ վորսի
 գրեթե մի քառորդն է ընկնում, իսկ փշա-
 ձրկին՝ կասպից ավազանի ամբողջ ձկնորսության
 50/0-ն էր ընկնում։ Ընդհանրապես պետք է նկա-
 տել, վոր փշաձկան քանակը, վոր տալիս է Խ. Ս.-
 Հ. Մ.-ի սահմաններից շատ հեռու գտնվող յերկրնե-
 րում հայտնի սև ձկնկիթը, տարեցտարի զգալի
 չափով պակասում էր։ Սրա պատճառները պետք է
 վորոնել նախ և առաջ նրանում, վոր բեռնակիր
 նավերից (баржа) տարեկան միլիոնավոր փթե-
 րով մաղվող նավթը Վոլգայի ջուրը կեղտոտում
 էր, այս նավթը կուտակվում էր գետի այն հան-
 դարտ ծանծաղուտներում, ուր գլխավորապես
 ձկները հավաքվում էյին ձկնկիթ դնելու. նավթը
 ջրի յերեսը ծածկում էր ող բաց չթողնող բա-
 րակ թաղանթով, վորը մատղաշների վրա կոր-
 ծանիչ կերպով էր ազդում։ Չկան արժեքավոր
 ցեղերի պակասելուն շատ էր նպաստում նաև
 ավազակային ձկնորսությունը — ձկնկիթ դնելուց

առաջ ձուկ վորսալը, ձկնորսությունը խիտ ուս-
կաններով, և այլն, վորոնց մեջ բազմաթիվ մաս-
դաշներ եյին ընկնում ու, վոչնչանում:

Սակայն պետք է ի նկատի ունենալ, վոր
պատերազմն ու հեղափոխությունը մեր ձկան
հարստության վրա շատ բարերար ազդեցություն
ունեցան:

Զանազան պատճառների՝ քաղաքացիական
կռիվների, ձկնորսական արտելների բաժան-բա-
ժան լինելու, ուսկանների սուր պակասի և, մա-
նավանդ, նավթի ժամանակավոր կրճատման և
ապա ընդհանրապես Վոլգայի վրայով փոխադրու-
թյան դադարելու հետևանքով՝ ձկնորսության
պակասելը ձկան ինչպես քանակի, այնպես ել
վորակի վրա նպաստավոր կերպով ազդեցին:
Ամենուրեք նկատվում է ձկների ցեղերի խոշորա-
ցում, այսինքն՝ հասունացած հասակում վորսվող
ձկների մեծ քանակ, քան առաջ եր: Այսպես,
դեռ 1919 թվին Աստրախանի շրջանում 1,000
հատ վոբլան միջին թվով 10 փուլ եր քաշում,
իսկ 1920 թ.՝ գրեթե 20 փուլ*:

Ձկնորսության քանակով յերկրորդը Հեռա-
վոր Արեւելքի ավազանն է: Ձկնորսության կող-
մից այստեղ գլխավորապես նշանակություն ու-

* «Մեր ձկնորսությունն ու նրա կարիքները»
Ա. Ի. Պատյայևի և Վ. Ի. Մեյսների խմբագրությամբ,
1921 թ., էջ 8:

նեն՝ Ախոտի-Կամչատկայի ափերն ու Ամուրի
գետաբերանը: Այս շրջանի ձկների գլխավոր
ցեղերն են՝ հարինգը, կետան յեվ կուզը: 1914
թվականի պատերազմից առաջ վերջին տարինե-
րում առանձին նշանակութուն ստացավ կետան,
վորն սկսեց մեծ քանակությամբ Յեվրոպական
Ռուսաստան արտահանվել, իսկ կետայի ձկնկլիթը
սկսեց մեծ ժողովրդականութուն վայելել: Սա-
կայն յապոնական կապալառուների կողմից այս
շրջանի ձկնորսության խոշոր մեծամասնութունը
զավթվում էր (1916 թ.՝ խաղաղ ովկիանոսի
ափերի ամբողջ ձկնորսության 84 % -ը): Այնու-
ամենայնիվ, ներկայումս դեպի լավը խոշոր վե-
րադարձ է նկատվում. դուրս յեկավ, վոր այս
տարվա (1924 թ.) սկզբին ձկնորսության մեծ
մասը ռուս արդյունաբերողների ձեռքին էր:

Արալի ավազանը Տաշքենդի յերկաթուղին
անցկացնելուց հետո միայն սկսեց աչքի ընկնել:
Այս ավազանի գլխավոր ձկներն են՝ կողակը, շի-
պը, լոքոն ու ճանառը: Իսկ ամենից շատ այս-
տեղ վորսվում է կողակը, վորն արտահանվում
էր տեղական շուկաներ, ինչպես և Խ. Ս. Հ. Մ.-ի
յեվրոպական մասը:

Ազով-Մեվծովյան ավազանը գլխավորապես
տալիս է հարինգ, թառախ, յերկանածուկ (կեֆալ),
սկումբրիա, տափակածուկ (կամբալա), բիշկա

և այլն: Այստեղի ձկան նշանավոր մասը գնում
եր կոնսերվի գործարաններ, վորտեղից թիթե-
ղյա խցած ամաններով ներքին շուկայում լայն
վաճառքի առարկա յեր:

Բալտյան ավազանը՝ որսագուլի, սիգի, կո-
րյուշկի (հասարակ սալմոն), սալաքի (հարինգի,
տեսակ), սնետոկի, ուզորի (ոճաճուկ), մինոգայի
և այլ ձկնորսություն է տալիս: Այստեղ առան-
ձին ուշադրություն է գրավում ապագայի հա-
մար սնետոկ պատրաստելը (նրա չորացնելը),
վորը ռուս ժողովրդի սիրելի ուտելիքն է:

Ամենից շատ սնետոկ Իլմեն լիճն էր տալիս:

Հյուսիս-Սպիտակծովյան ավազանը մեզ գըլ-
խավորապես մատակարարում է տրեսկա, հարինգ,
սյոմգա յեվ նսովագա: Այստեղ առանձին նշանա-
կություն են ձեռք բերել Մուրմանի ափերը,
վորոնք շնորհիվ իրենց հասնող գոյլֆշտրոմ տաք
հոսանքի, չեն սառչում: Մուրմանի շրջանը ձկնով
խիստ հարուստ է, բայց, ձկնորսության սեզոնի
կարճության հետևանքով, վորը նավագնացու-
թյան հետ է կապված (վորովհետև ձկնորսները
մեծ մասամբ այսպես առած ափաբնակ
յեկվորներ են) և արտադրության գործիքների
անկատարելագործության պատճառով, հա-
մեմատաբար քիչ է վորսվում այն: Մուրմանի
ափերը մեզ 1 միլիոն փթից ավելի ձուկ

չեյին տալիս, մինչդեռ նորվեգացիք, անգլիացիք
և ուրիշները մեր ջրերի գոտում, կարելի չէ ասել,
չորս անգամով ավելի եյին վորսում: Բայց ար-
տասահմանցիք հատկապես հարմարեցրած ձրկ-
նորսական նավերով ու կատարելագործված մի-
ջոցներով եյին ձուկ վորսում, ըստվորում վոր-
սում եյին վողջ տարին, այլ վոչ թե փաբնակաների
պես նավագնացության շրջանում: Ահա մեկն
այն պատճառներից, թե ինչո՞ւ 1924 թվի մա-
յիսի 1-ին խորհրդային իշխանությունն ոտարեր-
կրացիներին 12 մղոնանոց գոտու սահմաննե-
րում Յեվրոպական Ռուսաստանի ամբողջ ծովափի
յերկարությամբ ձկնորսությունն ու գազանոր-
սությունն արգելեց: Ձկան ու ծովային կենդա-
նիների ստվար բազմությունը պահվում է մի-
ջագային դաշնադրությամբ վորոշված յերեք
մղոնանոց գոտու սահմաններից հեռու, վորի պատ-
ճառով ել խորհրդային իշխանությունը վորոշել
է հիշյալ դեկրետով պաշտպանել այն տեղական
բնակիչների շահերը, վորոնց համար հիշյալ ար-
հեստները գոյության հիմնական միջոցներն են:

Մեր ձկների հարստություններն ամենևին
ել չեն ոգտագործվում այնչափով, վորչափով
վոր դրա համար հնարավորություն կա, առանց
նրանց թիվը նվազեցնելու փասի: Այսպես, պրոֆ.
Ն. Մ. Կնիպովիչի հաշվով, առանց ձկան հիմնա-

կան պաշարը վորեն կերպ նվազեցնելու՝ միայն մեր կասպյան ավազանը տարեկան 70 միլիոն փ. ձուկ կարող եր տալ: Նմանապես ել ամենևին պատշաճ չափերով չեն ոգտագործվում նաև մեր մյուս ավազանները, մանավանդ՝ հեռավորները: Այսպես, Սիբիրի գետերի՝ Ուրի, Յենիսեյի և Լենայի գետախորշերում և այլն, ուր առատորեն պահվում են գնահատելի թառափի ու որագուլի ցեղերը, վորոնցից ընդամենը 2 միլիոն փ. ե վորսվում, կարելի չե ասել, վոր արդյունաբերական ձկնորսությունը գրեթե սկզբնական վիճակում ե գտնվում, մինչդեռ գործը փոքր ինչ լավ հիմքերի վրա դնելով միայն, Ուրի և Յենիսեյի գետախորշերը տարեկան մոտ 4—5 միլիոն փութ կարող եյին տալ: Ըստ պրոֆեսսոր Ազանովսկու հայտարարության «որագուլի ամենաառաջին պաշարներն աշխարհում Սիբիրի և Հեռավոր Արևելքի մեր ավազաններն են պարունակում (յերկրորդը՝ կրկնակի քիչ արտադրությամբ՝ Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում), և Յեվրոպա արտահանելու համար նրանցից կոնսերվ պատրաստելը Ռուսաստանի ժողովրդի յեկամուտը տարեկան տասնյակ միլիոն ռուբլիներով կարող եր բարձրացնել»*:

*) Պրոֆ. Ն. Պ. Ազանովսկի՝ «Տնտեսական աշխարհագրության ուրվագծերը», Մ. Ա, Գյուղատնտեսություն, եջ 163:

Չնայած ձկները մեր գրեթե անասման հա-
րստության և նույնիսկ տարեկան զգալի ձկնոր-
սության, մենք մինչ այժմ միջազգային շուկա-
յում խոշոր դեֆիցիտով հաշվեկշիռ ենք ունե-
ցել: Մինչդեռ մենք մեր ձկնից մոտ I միլիոն
փութ ենք արտահանել (6—7 միլիոն ռուբլու),
արտասահմանյան ձկան ներմուծումը 18 միլիոն
փութ է յեղել (35 միլիոն ռուբլու գումարի):
Մենք գլխավորապես հարինգ (Նորվեգիայից և
Անգլիայից) և կոնսերվներ ենք բերել: Աղ
դնելու և կոնսերվ պատրաստելու մեր միջոց-
ներն արևմտա-յեվրոպականից զգալի չափով
յետ են մնում ու վատ համի ձուկ են տալիս. ան-
թե ինչո՞վ է բացատրվում ձկան արտասահմանյան
ներմուծման այսքան զգալի գերակշռությունը
հանդեպ մեր արտահանության: Ձկան ներմուծ-
ման յերեք քառորդը հարինգին է ընկնում (1913
թ. 35 միլիոն ռուբլու ձկան ներմուծումից
24 միլիոն ռուբլի հարինգին բաժին ընկավ):

Մեր արտահանության մեջ աչքի ընկնող
ամենամեծ դերը խաղում էյին ձկնկիթն ու
փշավոր ձուկը: Այսպես, 1913 թվականին Ռու-
սաստանն արտաքին շուկա յե արտահանել (հա-
ղար ռուբլիներով)՝

Ձկնկիթ 4.245

(Սրա մեջ և 3.133 ռ. սև ձկնկիթ)

Թարմ ձուկ (գլխավորապես փշավոր)	1.045
Յուղով համեմած և այլն . . .	84
Կենդանի ձուկ ու խեցգետիններ	290
Այլ տեսակի ձկնեղեն մթերքներ	1.532
	7.343

Յեվ այսպես, ձկան մեր հարստություններն այնքան են մեծ, վոր մենք ազատ կերպով կարող եյինք վոչ թե 69 միլիոն, այլև 100 միլիոն փթից ել շատ ավելի արտահանել: Հեղափոխության նվաճումները—խոշոր արդյունաբերության պետականացումը և արտադրության սոցիալիզացիան ընդհանրապես, նպատակահարմար տնտեսությունը, վորը յերկրի բոլոր արտադրությունների մեջ ե կիրառվում և այլն,—մեր ձկնորսական գործի մեջ անշուշտ անհրաժեշտ բարելավումներ կմտցնեն, վորոնք ապագայում թե մեր ձկան արտադրությունը կավելացնեն և թե նրանց վորակը կբարձրացնեն: Իսկ յեթե մեզնում պաշար պատրաստելու համար (կոնսերվ պատրաստել, աղ դնել, քամհարել—դախշինել, չորացնել, համեմել և այլն) հետզհետե կիրառվեն նաև կատարելագործված միջոցներ, ինչպես և պատշաճ չափով կարգավորվի արհեստական ձկնաբուծությունը (վորի մեջ մենք Արևմտյան Յեվրոպայից և Ամերիկայից շատ և շատ յետ ենք մնացել), ապա մենք շան-

սեր կունենանք արտաքին շուկայում դուրս գալու վոչ թե պասսիվ, այլ ձկան մեր տնտեսութեան ակտիվ հաշվեկշռով արդեն:

ԱՂՎԱՍՈՐԹ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԸ.

Խ. Ս. Հ. Մ.-ն աղվամորթ կենդանիներով շատ հարուստ է: Սակայն, հին Ռուսիայի համեմատութեամբ, նա աղվամորթ կենդանիներով սաստիկ աղքատացել է: Այս կենդանիներով առանձնապես աղքատացել է Միուլթյան յեվրոպական մասը, ուր հին ժամանակներում ջրշուններ ու սամույրներ էյին պահում: Այժմ թե մեկ և թե մյուս կենդանին գրեթե բացառապես Միուլթյան ասիական մասումն են պահվում*: Ընդհանրապես պետք է ասել, վոր այժմ ամբողջ աղվամորթի (մուշտակենու) գրեթե 90% -ը Միուլթյան ասիական մասն է տալիս:

Այնուամենայնիվ Խ. Ս. Հ. Մ.-ը մուշտակաբեր կենդանիների հարստութեամբ դեռ այժմ էլ աշխարհում առաջին տեղն է բռնում: Մուշտակի արհեստի ամենակարևոր աղբյուրն սկյունն է: Ապա գալիս են նապաստակները, ժանտաքիսի (хорек) ցեղերը (ժանտաքիս, կնգումսպիտակ կզաքիս — горноста́й), կզաքիս — куница), աղվեսների ցեղերը (աղվես, պեսեց), սամույրը և

* Ջրշունների սակավարժեք ցեղը Պալեսայում դեռ այժմ էլ է պատահում:

մյուսները: Փազանորսությունը գլխավորապես
այլազգիների ձեռքին է դանվում. Միության յեվ-
րոպական մասում գլխավորապես զիրյանների,
Սիբիրում՝ տունգուսների, յակուտների, կամ-
չադալների և այլն:

Խ. Ս. Հ. Մ.-ում վորսորդության ամենա-
գլխավոր շրջանը Սիբիրն է: Այստեղ, արտա-
դրության գումարով, առաջին տեղը նույնպես
սկյուռն է բռնում, բայց, դրանից զատ, այս
շրջանն ամենաարժեքավոր աղվամորթ կենդա-
նիների՝ սամույրների, ջրշունների յեվ ծովի կա-
տունների գլխավոր մատակարարողն է: Սամույր-
ները գլխավորապես Արևելյան Սիբիրումն են
պահվում (նրանցով հռչակվում է Բարգուզի շրջ-
անը), ջրշունները՝ գլխավորապես Կամչատկա-
յում, կատունները՝ Կամչատկայի շրջանի կղզիներ-
ում, մանավանդ Կոմանդորի (վորը, սակայն,
նախքան 1914 թվականի պատերազմը, մենք
զիջել ենք յապոնացիներին):

Սակայն հիշյալ արժեքավոր կենդանիներն
ավազակորեն վոչնչացվելու պատճառով նույն-
իսկ Սիբիրում ել սկսում են քանակապես
պակասել: Այնուամենայնիվ, աշխարհի ամենա-
գլխավոր կենտրոններն առավելապես արժեքա-
վոր մորթիներ հասցնելով, Խ. Ս. Հ. Մ.-ն մի-
ջազգային շուկայում պատվավոր տեղ է բռնում:

Մեր մորթիները գազանորսների ձեռքից մի
շարք գնորդների միջոցով եյին հասնում Նիժնի-
Նովգորոդի տոնավաճառ (յարմարկա), մանավանդ
Իրբիտի տոնավաճառ, ուր այդ մորթիները խո-
շոր պարտիաներով ոտարերկրացի կապիտա-
լիստների գործակալներն եյին գնում, վորոնք
գնած մուշտակացուներն ուղարկում եյին Արև-
մուտյան Յեվրոպայի կենտրոնները, գլխավորապես
Լայպցիգ, վորն աշխարհում մորթեգործ ընտիր
գործարաններով և հռչակված։ Այստեղ ուսա-
կան մորթիները խնամքով մշակվում եյին, ներկ-
վում և այլն, ու հետո նրանցից շատերը, իբրև
արժեքավոր մորթեղեն արտադրություններ՝
մուշտակացու, ուտոնդացու, ոձիքացու մորթե-
ղեններ, իբրև բոհերներ, պալանտիներ և այլն,
կրկին վերադառնում եյին Ռուսաստան։
Հետևանքում, թեկուզ վորքան ել տարորինակ
թվա, Ռուսաստանի այս խոշորագույն արհեստն
անգամ, ինչպես և ձկնորսականը, արտաքին
առևտրի մեջ մեզ պատսխիվ հաշվեկշիվ եր տալիս։
Այսպես, 1901—1910 թվականների ընթացքում
մենք տարեկան միջին թվով 41 միլիոն ուլբլու
մուշտակացու ապրանքներ եյինք արտահանում,
իսկ ներմուծվում եր 59 միլիոն ուլբլու։ Այս
բացատրվում և առաջինը՝ նրանով, վոր մենք
նրանց չենք կարողանում մշակել այնպես, ինչ-

պես Հայպցիգի գործարաններն են մշակում, և
ապրանքը հում դրության մեջ եյինք արտահա-
նում, հետևապես ավելի եժան գնով, քան բե-
րում եյինք. յերկրորդը՝ վոր գազանորսության ու
զանազան մթերքները (մարալի յեղջյուրները և
այլն) մաքսանենգորեն են արտահանվում Չի-
նաստան, Ամերիկա և այլ յերկրներ: Բացի այդ,
արտահանվող մուշտակացուների մեջ մենք շատ
բան եյինք կորցնում հենց նույն պատճառնե-
րով, վորոնք մեջ բերինք մեր հացի, վուշի,
ձվի արտահանության մասին խոսելիս և այլն,
այսինքն՝ նրա համար, վոր մեր մուշտակացու
մորթին անաղարտ ընտրությամբ գովական չեր-
լավ մորթիների մեջ ամեն մի քայլափոխում
ցած տեսակի կամ փշացած մորթիներ եյին պա-
տահում, վորոնք արտասահմանյան շուկայում
մեր մուշտակացուների արժեքն զգալի չափով
զցում եյին:

Այժմ, արտաքին առևտրի պետականացու-
մով, այլազգիներին գնորդների պայմանագրերից
(ղաքականներից) ազատագրելով ու վերջիններին
կոոպերացիայի խոշոր մասնակցությամբ փոխա-
րինելով, պետք է յենթադրել, վոր աղվամորթե-
րի մեր տնտեսությունը նշած պակասություն-
ներից քիչ-քիչ կազատվի: Աղվամորթերի տնտե-
սության նոր պայմանների նպաստավոր հետե-

վանքները մենք արդեն տեսնում ենք. անցնելով արտաքին առևտրի գործակալների ու կոոպերատիվ միությունների վերահսկողության ներքո և լինելով ավելի խնամքով ընտրված ու առանց փչացածների խառնուրդի, վոր այնքան հաճախ եյին պատահում հախապատերազմյան շրջանում, միջազգային շուկայում մեր մորթիներն սկսեցին առանձին ուշադրություն ու պահանջ վայելել:

Վերջապես, յեզրափակելու համար միջանի խոսք ել Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ծովային կենդանիների ծովահորթների (тюлень), ծովացուլների (морж) և այլ հարստությունների մասին պետք է ասենք: Ծովակատուների մասին մենք վերևում ենք խոսել: Սակայն, ինչպես յերևում է ստորև բերած աղյուսակից, ծովային գազանորսության մեջ մենք ոտարերկրացիներից շատ ենք յետ մնում:

Ծովային կենդանիների վորսը 1913 թ.

(միլիոն ուլբլիներով)

Անգլիա	4,0
Գերմանիա	4,3
Յապոնիա	5,0
Ռուսաստան	0,5

Ռուսական ջրերի գոտում ոտարերկրացիներն ավելի շատ եյին կենդանիներ (ինչպես և ծովի ձուկ) վորսում, քան մենք, Սառուցյալ ով-

կիանոսից (Խ. Ս. Հ. Մ.-ի յեվրոպական մասում)
անգլիացիք ու նորվեգացիք, իսկ Հեռավոր Արե-
վելքում՝ յապոնացիներն ու ամերիկացիները: Ծո-
վային կենդանիների վորսը մեզնում ամենաաչքի
ընկնող չափեր կասպից ծովում ունի, ուր տա-
րեկան (մինչև 1914 թ. պատերազմը) 350—400
հազար ռուբլու գումարի ծովահորթեր եյին վորս-
վում (մինչդեռ հյուսիսում ծովային կենդանի-
ների ամբողջ վորսը միայն 120—150 հազար
ռուբ. յեր գնահատվում): Այնուամենայնիվ,
Խ. Ս. Հ. Մ.-ի հյուսիսային և արևելյան մեր
ծայրամասերը ծովային կենդանիներով շատ են
հարուստ և, գործը պատշաճ հիմքերի վրա դնե-
լուց, մեծ յեկամուտներ կարող եյին տալ:

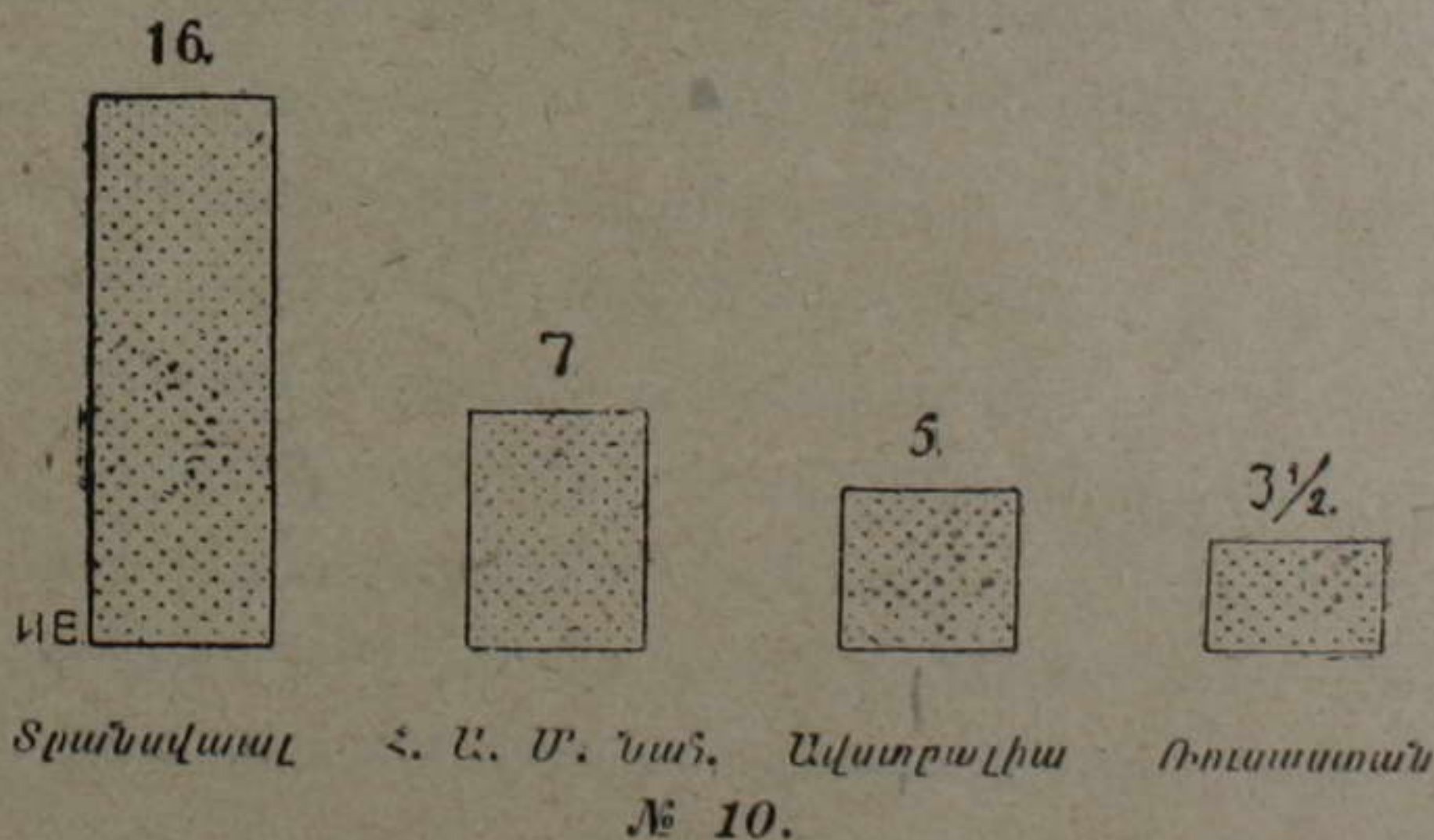
II

Խ. Ս. Հ. Մ. ՍՏՈՐԵՐԿՐՅԱ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.

ԱԶՆԻՎ ՄԵՏԱՂՆԵՐԸ.

Վոսկի: 1914 թ. պատերազմից առաջ վոսկի արդյունահանող կարևորագույն յերկրները հետևյալ կարգով եյին դասավորվում. —

Վոսկու արդյունահանությունը զանազան յերկրներում (մինչեւ 1914 թ. պատերազմը, հազար փերով).

Արդյունահանվող վոսկու քանակով Ռուսաստանը նախապատերազմյան շրջանում աշխարհում չորրորդ տեղն եր բռնում: Արդյունահան-

վող ամբողջ վոսկու գգալի մասը Սիբիրին և ընկ-
նում (գրեթե $\frac{3}{4}$ -ը), իսկ Ուրալին միայն $\frac{1}{4}$ -ը:
Վերջինում գլխավորապես արդյունահանվում և
այսպես կոչված յերակավոր վոսկին (վորը հա-
մաձուլված և կարծր տեսակների, որինակ՝
կվարցի և այլ հանքերի ու մետաղների հետ), իսկ
Սիբիրում՝ գլխավորապես սվազոսկի, վորը լե-
նայի և Ամուրի վտակների վոսկեքեր ավազների
միջից և ջուկվում: Հազվադեպ պատահում և ինք-
նածին ձևով: Ռուսաստանում ամենախոշոր ինք-
նածինն Ուրալումն և գտնված յեղել և 88 ֆունտ
և քաշել, բայց արտասահմանում ավելի ևս խոշոր
ինքնածիններ են գտնված յեղել (ամենախոշոր
ինքնածին վոսկին Ավստրալիայումն և գտնված
յեղել և 248 ֆունտ և քաշել):

Ռուսաստանում արդյունահանված վոսկու
մեծ մասը վոսկու ավազին եր ընկնում (վորն
ամբողջ արդյունահանված վոսկու գրեթե $\frac{2}{3}$ -ն
եր): Սիբիրում արդյունահանված վոսկու գրե-
թե կեսն ստացվում եր տնայնագործ-վոսկե
խույզների միջոցով, վորոնք վոսկու ձեռնալվա-
ցումով եյին պարապում: Այսպես ասած, վոս-
կու ավազակային արտադրության միջոցի հե-
տևանքով վոսկին իզուր շատ եր կորչում: Բացի
այդ, Սիբիրում արդյունահանված վոսկու մի մա-
սը մաքսանենգությամբ արտասահման եր գնում,

այնպես վոր Ռուսաստանում վոսկու արդյունա-
հանությունն իրականում միքիչ բարձր ե յեղել:

Խ. Ս. Հ. Մ.-ն իր հանած հարստություն-
ների կողմից, ընդհանրապես, դեռ բավարար չա-
փով հետազոտված չե և, անկասկած, նրա խոր-
քերն իրենց մեջ ամեն տեսակի հանքանյութերի
ու մետաղների, սրանց թվում և վոսկու, ահագին
պաշարներ են թաղցնում: Համենայն դեպս, վեր-
ջինի շերտավորումներ (залегания) հայտնաբեր-
ված են Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ամենատարբեր վայրերում
և նույնիսկ բևեռային շրջանի սահմաններից
դուրս:

Հեղափոխության ու քաղաքացիական կռիվ-
ների ընթացքում մեզնում վոսկու արտա-
դրությունը սաստիկ ընկավ, 1921 թվականին
հասնելով միշտ 84 փթի (այսինքն նախապատե-
րադմյան շրջանի $3\frac{0}{10}$ -ից պակաս), բայց հետո
սկսեց արագ կերպով վերականգնել. 1922 գոր-
ծառնական տարում* նրանից 278 փութ ե ար-
դյունահանված, իսկ 1923 թ.՝ արդեն 473
փութ**:

* Գործառնական տարին, վորն այժմ ընդունված
ե պետական բոլոր արդյունաբերության մեջ, հաշվում
ե նախընթաց տարվա հոկտեմբերի 1-ից մինչև տվյալ
տարվա հոկտեմբերի 1-ը:

** 1924 թ. վոսկու արդյունահանության մասին
սույժմ տեղեկություններ չկան:

Պլատին: Պլատինը բոլոր ազնիվ մետաղներից ամենաարժեքավորն է. նրա փուխը մոտ 25 հազար ռուբլի յե գնահատվում (մինչդեռ վոսկու փուխը 21 հազար ռուբլի արժե), վորը բացատրվում է ինչպես նրա չնչին արդյունահանությունով, այնպես էլ նրա բացառիկ վորակներով՝ ամենամեծ տեսակարար կշռով ու խիստ դժվարահալությամբ: Այս մետաղից թորանոթներ, կաթսաներ, թասեր ու լաբորատորային այլ ամանեղեններ են պատրաստում. վերջին հանգամանքը նրան անփոխարինելի յե դարձրել. բացի դրանից, ելեկտրո-ավիո-ռադիո-տեխնիկայի մեջ պլատինը միանգամայն կարևոր նյութ է հանդիսանում:

Պլատինի հարստությամբ (մինչև պատերազմը), Ռուսաստանն աշխարհում առաջին տեղն էր բռնում, մատակարարելով միջազգային շուկայում շրջանառության մեջ գտնվող ամբողջ պլատինի 95⁰/₀-ը: Ճիշտ է, պլատինի շատ թե բիչ աչքի ընկնող հանքատեղերը Ռուսաստանում էյին գտնվում:

Սովորաբար պլատինը մանր ինքնածիրների ձևով (հատիկներով, բյուրեղներով կամ կլոր մեծ կտորներով) է հանդիպում:

Յերբեիցե գտնված պլատիններից ամենամեծը 23¹/₂ ֆունտ է քաշել: Պլատինը բացառա-

պես Ուրալում եւ արդյունահանվում: 1903—1913
թ. թ. ընթացքում պլատինի արդյունահանու-
թյունը տարեկան միջին թվով 360 փ. եր լինում:

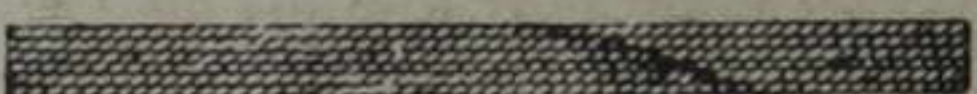
Պատերազմի ու հեղափոխության ժամանակ
պլատինի արդյունահանությունն սկսեց արագ
կերպով ընկնել: Այսպես, 1921 թվին նրանից
ընդամենը 12 փութ եւ արդյունահանված, բայց
1922 գործառնական տարում՝ արդեն 42 փութ,
իսկ 1923-ին՝ 72 փութ եւ արդյունահանվել*:

Սակայն պատերազմի ժամանակ անդրով-
կյանյան յերկրներում, մանավանդ՝ Կոլումբիա-
յում, Միացյալ Նահանգներում և Ավստրալիայում,
մենք պլատինի արդյունահանության անսպասելի
բարձրացումն ենք նկատում: Այսպես, 1917 թ.
Կոլումբիայում՝ 60 փթից ավելի պլատին եւ
արդյունահանված յեղել: Սակայն վերջին ժա-
մանակներս Խ. Ս. Հ. Մ.-ի միջանի վայրերում
մենք պլատինի հանքատեղեր ելի յենք գտել:
Պլատինի առանձնապես խոշոր հանքատեղերն
Ուրալի Ալապայեի շրջանում են գտնված (ուր
մինչև այժմ պլատին չեյին գտել), իսկ հետո,
մոտ անցյալում, բեռալին շրջանից հեռու
(Յենիսեյի գետաբերանում) հսկայական քանա-
կությամբ պլատինի շերտեր են գտնված:

* 1924 գործառնական տարվա համար դեռ
որոշեցվել թյուններ չկան:

Արժաթ: Խ. Ս. Հ. Մ.-ն, ըստ յերևութիւն,
այս մետաղով առանձնապէս հարուստ չի: Հա-
մենայն դեպս, նախապատերազմյան Ռուսաս-
տանում արծաթի արդյունահանութիւնը հազար
փթից ել չեր անցնում և միջին թվով տարե-
կան մոտ 600 փութ եր լինում (միայն 1915
թվին է 1,100 փութ արծաթ արդյունահանվել),

Արծաթի արդյունահանութիւնը զանազան յերկրներում
(մինչեւ 1914 թ. պատերազմը, հազար փթերով).

ՄԵՔՍԻԿԱ		140
ՄԻԱԹ. ՆԱՅԱՆԳՆ		110
ԿԱՆԱԴԱ		60
ԱՎՍՏՐԱԿԻԱ		40
ԳԵՐՄԱՆԻԱ		10
ԻՍՊԱՆԻԱ		8
ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ		09

№ 11.

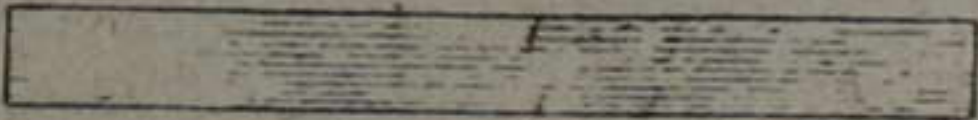
մինչդեռ, ինչպէս յերևում է դիագրամայից,
ուրիշ յերկրներում արծաթն ավելի շատ եր ար-
դյունահանվում, քան Ռուսաստանում:

ՅԵՐԿԱԹ.

Մարդկության համար յերկաթի ունեցած
նշանակության մասին մենք յերկար խոսելու չենք:

Բավական է նշել այն, վոր այժմ յերկաթից
վոչ միայն պատրաստում են մարդու համար ան-
հրաժեշտ արտադրության գործիքներ՝ մեքենա-
ներ, շոգեքալներ, կամուրջներ, այլև նրանից շի-
նում են նավերի իրաններ (կորպուսներ) ու նույն-
իսկ շենքերի կմախքներ, և վորքան վոր յեր-
կրում յերկաթի շնչագլուխ գործածությունն է

Թուշի հայկաժբը ամենագլխավոր յերկրներում
մինչեւ 1914 թ. պատերազմը
(միլիոն փերով).

1700 Յ.Ա.ՄԻԱՅ.ՆԱԴ.

560 ԳԵՐԾԱՆԻԱՊԻՄ

295 ԱՆԳԼԻԱՅՈՒՄ

259 ՅՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ

252 ՌՈՒՍԱՍՅԱՆՈՒՄ

№ 12.

բարձր լինում, այնքան էլ նրա մեջ արդյունա-
բերական վիճակն է բարձր լինում, ընդհանրա-

պես բարձր ե լինում ամբողջ կուլտուրան: Դրա համար ել յերկաթի մեծ պաշար ունեցող գրեթե բոլոր յերկրներում (Հ. Ա. Միացյալ Նահանգներ, Անգլիա, Բելգիա և այլն) մենք նաև առավել բարեկեցիկ վիճակ ենք նկատում *:

Խ. Ս. Հ. Մ.-ում յերկաթի հանքը տարբեր վայրերում ե արդյունահանվում, բայց հանքի գլխավոր քանակը մենք ստանում ենք՝ 1) Խ. Ս. Հ. Մ.-ի հարավից, առանձնապես Կրիվոյ Ռոգից, վորը տալիս ե Խ. Ս. Հ. Մ.-ում արդյունահանվող անբողջ թուջի 70% , 2) Ուրալից (Բլազոդատ, Բարձր և Մագնիսի լեռներից) և 3) Մերձմոսկովյան շրջանից (Տուլայի, Կալուգայի, Ռյազանի և այլն նահանգներ):

* Յերկաթի անդյունահանության թվական տըվյալները մենք հարմարեցնում ենք թուջին—իբրև սկզբնական մթերքի, վորը յերկաթի հանքից ե ստացված (հանքագործական գործարաններում հատուկ հնոց-հալոցներում):

Հանքագործության արտադրության ամբողջ պրոցեսսը բաժանվում ե յերեք հաջորդական շրջանի՝ առաջինը—հալոցային արագորոշումը՝ սկզբնական մթերք—թուջ հալելուն ե ծառայում, յերկրորդը—մաքեցնոմյան արագորոշումը՝ հատուկ «մաքտենոմյան հնոցներում» թուջից յերկաթ և դանադան տեսակի պողպատ հալելուն ե ծառայում և, վերջապես, յերրորդը՝ այսպես կոչված գլաւան, այսինքն՝ կիսաֆարրիկատներ՝ յերկաթաթիթեղ, ջոկովի (сортовое), տանիքաթիթեղ, ռելս, բանդատ և այլն:

Բացի նշած հանքատեղերից, յերկաթի հանքեր կերչի մոտ, Կովկասում, Թուրքեստանում և Սիբիրում ել են արդյունահանվում, բայց համեմատաբար չնչին քանակությամբ՝ հաղորդակցության ճանապարհների բացակայության պատճառով:

Անհրաժեշտ է նշել, վոր հեղափոխական վերջին ժամանակի ընթացքում յերկրաբանական հետազոտությունները նոր հանքատեղեր են հայտնաբերել, վորոնք յերկաթի հսկայական պաշար ունեն, ինչպես, որինակ՝ Տոբոլսկի, Կանդալակշի և Պուդոժի հանքատեղերը. Կոլա թերակղզու յերկաթի հանքերը, վորոնք վորակի կողմից շվեդական հանքից յետ չեն մնում. Կերչի թերակղզու յերկաթի հանքերի նոր ահագին շերտերը, վորոնք ավելի քան յերեք անգամ գերազանցում են Կրիվորոզի հանքերին (թեև, ճիշտ է, վոչ այնքան բարձր վորակի, ինչպես Կրիվորոզինն են) և այլն:

Բայց առանձնապես կարևոր ու զարմանալի գյուտը Կուրսկի մագնիտի անումալիայի շրջանում մագնիտի ու կարմիր յերկաթահանքի շերտերի հսկայական շերտեր (залежи) հայտնաբերելն է: Գետինը փորելով՝ մոտ 100 սաժեն խորություն վրա, իսկապես, գտել են յերկաթահանքեր, վորոնք Կրիվորոզի հանքերին են նման:

Մասնագետների հաշվով, Կուրսկի շրջանի հանքային հարստությունները հսկայական են և գերազանցում են համաշխարհային բոլոր պաշարները, միասին վերցրած: Կուրսկի մագնիտի անոմալիայի հանքերում հետազոտությունները շարունակվում են:

Վերջին հայտնաբերումների հետևանքով իմ. Ս. Հ. Մ. ին յերկաթահանքերի հարստությամբ, անկասկած, աշխարհում առաջին տեղն է պատկանում:

Չնայած յերկաթահանքերի հարստության, մենք ելի հենց զգալի քանակությամբ թուջը, յերկաթն ու պողպատը (մինչև 47 միլիոն տոննա) արտասահմանում ենք պատվիրում: Սակայն արտասահմանյան թուջի (և լեռնային արդյունաբերության միջանի այլ մթերքների) մեզ մոտ բերելն ամենից շատ տրանսպորտի շահերի պատճառաբանություններով է բացատրվում. այսպես, Լենինգրադին, Մերձբալթյան յերկրին ու Լեհաստանի թագավորությանը ձեռնառու յեր թուջն ու այլ հանքերն արտասահմանում պատվիրել, քան ստանալ Ռուսաստանի հարավից կամ Ուրալից, վորտեղից գործադրության հիշյալ կենտրոններ փոխադրելը մետաղի ինքնարժեքն ավելացնում էր մինչև այն չափերի, վորոնք գերազանցում են յին արտասահմանյան մետաղի արժեքին, նույնիսկ մաքուր հետ մեկտեղ:

Պատերազմի ու հեղափոխութեան ընթաց-
քում Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ժողովրդական անտեսութեան
մեջ մի ճյուղ այնպէս չընկալ, ինչպէս թշահա-
լությունը (յերկատի և պողպատի)։ Այս բացա-
ռովում ե նրանով, վոր Խ. Ս. Հ. Մ.-ի մետաղա-
գործական գլխավոր շրջաններ՝ Ուրալն ու Հա-
րավը յերկար ժամանակ պատերազմների գոտումն
էին գտնվում։ Որինակ՝ 1919 թվին վոչ մի
հնոց-հալոց չեր աշխատում։ 1921 թվին միայն
7 միլիոն փութ թուջ ե հալված (1913 թ. 257
միլիոն փութ դիմաց), այսինքն՝ նախապատե-
րազմյան մշակութեան 20%-ը։ 1922 գործառնա-
կան տարում 10 միլիոն փութ թուջ ե հալված
1923 գործառնական տարում՝ 18 միլ., իսկ 1924
գործառնական տարում՝ արդեն 42 միլիոն փութ։

ՊՂԻՆՁ.

Պղնձի արդյունահանութեամբ Ռուսաստանը
նախապատերազմյան շրջանում նույնպէս ավելի
քան համեմատ տեղ եր բռնում։ Ստորե բերած
դիագրամման ցույց ե տալիս պղնձով առավել հա-
րուստ յերկրների պղնձի արդյունահանութեանը
և, այս մետաղի արդյունահանութեամբ միջազ-
գային շուկայում Ռուսաստանի գրաված տեղը։

Խ. Ս. Հ. Մ.-ի պղինձն արդյունահանվում ե
Ուրալում, Ալտայում և Կիրգիզիայում։ Իսկ այս-
տեղից դատ, պղնձով հարուստ հանքատեղեր

Խ. Ս. Հ. Մ.-ի, Արևմտյան Յեվրոպայի, Արևելյան Սիբիրի և Հեռավոր Արևելքի մյուս վայրերում ել կան, բայց այս հանքատեղերը գրեթե մշակված չեն: Չնայած վոր նախապատերազմյան

Պղնձի արդյունահանութ. ամենագլխավոր յերկրներում (1913 թվին, միլիոն փթեռով).

Միաց. Նահանգներ	33,8
Յապոնիա	4,5
Սպանիա և Պորտ.	3,3
Մեքսիկա	3,2
Ավստրալիա	2,9
Չիլի	2,4
Կանադա	2,1
Ռուսաստան	2,1
Գերմանիա	1,9
Պերու	1,6
Շվեդիա և Նորվեգիա	0,9

№ 13 (տ. եջ 99).

Հրջանում պղնձի արդյունահանությունն արագ կերպով եր աճում (1905 թ. նրա արտադրության 519 հազար փութը 1913 թ. մինչև 2048 հազար փթի բարձրացավ, այսինքն, գրեթե քառապատկվեց), մենք մեր սեփական պղնձով ամենևին ել չեյինք բավարարվում ու վերջինի զգալի մասը արտասահմանում եյինք պատվի-

րում: Բայց ի նկատի ունենալով, վոր արտասահմանյան պղնձի ներմուծումը գնալով նվազում էր (վորը 1914 թ. 1.240 հազար փթից 1913 թվին կրճատվել էր մինչև 374 հազար փթի), կարելի չեր յենթադրել, վոր նորմալ հանգամանքներում մենք արտասահմանյան ներմուծումից շուտով կազատվեյինք և Խ. Ս. Հ. Մ-ի ստորերկրյա պարապ պաշարներով այս մետաղի պահանջները միանգամայն կբավարարեյինք:

Պղնձի արդյունահանությունն առանձնապես պատերազմի ու հեղափոխության ժամանակ ընկավ:

1917-ից մինչև 1921 թ. թ. պղինձը բոլորովին չեր ել մշակվում, 1922 գործառնական տարում նրանից միայն 57 հազար փութ ե ստացված (նախապատերազմյան մշակության $3^0/0$ -ը), 1923 գործառնական տարում՝ 100 հազար փութ ($5^0/0$), իսկ 1924 թվականին՝ ընդամենը 177 հազար փութ:

ՔԱՐԱԾՈՒԽ.

Ինչպես տեսնում ենք № 14 դիագրամայից, քարածխի արդյունահանությամբ նախապատերազմյան Ռուսաստանը վեցերորդ տեղն էր բռնում:

Սակայն քարածխի բնական պաշարներով, վորոնք հողի տակ են գտնվում, Խ. Ս. Հ. Մ.-ն,

համաձայն նոր հաշվումների, աշխարհում չոր-
րորդ տեղն է բռնում, յետ մնալով միայն Հյու-
սիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից,
Կանադայից ու Չինաստանից:

Քարածխի արդյունահանությունը ամենազվազուր
յերկրներում

(1913 թ., միլիոն փրեռով).

Միաց. Նահանգն

Անգլիա

17.8

Գերմանիա

16.9

Նախ. Ավստրո-
-Ֆրանսիայի

3.3

Ֆրանսիա

2.5

Ռուսաստան

2.2

№ 14 (տ. էջ 101).

Քարածխի համաշխարհային պաշարները
(Մինչև 200 մետր խորությամբ)

Հ. Ա. Միաց. Նահանգն. 3.839 միլիարդ տոնն *
Կանադա 1.236 » »

* Տոններ — մոտ 61 միլիարդ է:

Զինաստան 997 միլիարդ տոնն
Խ. Ս. Հ. Մ. . . . 474 » »

Խ. Ս. Հ. Մ. ում արդյունահանվող ածխի
ճշող մեծամասնությունը (մոտ $\frac{3}{4}$ -ը) Դոնի
ավազանին է ընկնում, իսկ մնացածը՝ Ուրալին,
Մերձ-Մոսկովյան շրջանին և Արևմտյան ու
Արևելյան Սիբիրին:

Դոնի ավազանը, վորը մեզ քարածխի մեծ
մասն է հասցնում, մինչև վերջին ժամանակ,
ըստ կարողության, քարածխի հանքատեղի առա-
ջին վայրն էր համարվում (Դոնի ավազանի քա-
րածխի պաշարները 58 միլիարդ փութ են հաշ-
վում): Սակայն, ըստ նորանոր հետազոտություն-
ների, կատարված հեղափոխական մեր ժամա-
նակներում, Խ. Ս. Հ. Մ.-ի տերրիտորիայում
կա յերկու հանք, վորոնք քարածխի պարապ
շերտերի կարողությամբ զգալի կերպով գե-
րազանցում են Դոնի ավազանին. դրանք են՝
առաջինն Իրկուտսկի նահանգի Չերեմխովոյի ավա-
զանը, վորի պաշարները 150 միլիարդ տոնն են
հաշվում, և առանձնապես կուզնեցկի ավազանը
(Տոմսկի նահանգում), վորի պաշարները 474
միլիարդ տոնն են վորոշված:

Քարածխի այնպիսի զգալի գործածություն,
ինչպիսին մենք արդյունաբերական յերկրներում
ենք նկատում, Ռուսաստանում չի յեղել. մինչ-

դեռ Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում 1 բնակչին (1914 թ. պատերազմից առաջ) տարեկան 328 փութ գործադրվող քարածուխ եր ընկնում, Գերմանիայում՝ 254, Ռուսաստանում միայն 13 փութ եր:

Սակայն մեզնում քարածխի այսքան նվազ գործածությունը վոչ միայն մեր արդյունաբերություն ու տրանսպորտի հետամնացությունը ե բացատրվում, այլև նրանով, վոր յերկրի վառելանյութի մատակարարման միայն կեսն ե քարածխին ընկնում, իսկ մյուս կեսը՝ վառելափայտին և մասամբ ել նավթին ու տորֆին ե ընկնում:

Այնուամենայնիվ Ռուսաստանում, սկսած XIX-րդ դարի վերջերից, քարածխի արտադրություն ու գործածությունն սկսել եր անսովոր արագությունը աճել և մեզնում, քարածխի արտադրության (և գործածության) թափով (այնպես, ինչպես թջի ու պղնձի արդյունահանության), մենք նույնիսկ մեծ պետություններից անցել եյինք. այսպես, 1914 թ. պատերազմին նախորդող 25 տարվա ընթացքում քարածխի արդյունահանությունն Անգլիայում մեկ ու կես անգամով եր աճել, Գերմանիայում՝ յերեք անգամով, Հյուս. Ամերիկայի Միաց. Նահանգներում՝ չորս անգամով, իսկ Ռուսաստանում՝ վեց անգամով*:

* Ռ. Արսկի «Հանքային վառելանյութերը». 1920 թ.

Սակայն վառելանյութի պահանջը մենք սեփական քարածխով լրիվ չեյինք բավարարում ու վերջինի զգալի մասը (մոտ $\frac{1}{2}$ միլիարդ փութ արտասահմանից եյինք բերում: Բայց և այնպես, պետք է ասել, Վոր արտասահմանյան քարածուխ բերելը Վոչ միայն մենակ մեր արտադրության անբավարարությամբ, այլև հետևյալ յերկու հանգամանքներով եր թելադրվում. առաջինը՝ տրանսպորտի շահերով (վորի մասին մենք արդեն խոսել ենք արտասահմանյան թղի ու պղնձի մեզ մոտ բերելը հիշատակելիս), և, յերկրորդը՝ քարածուխ բերելու զգալիությամբ (վորը բեռան դատարկել և նորից բարձելը և, ընդհանրապես, 500 վերստից ավելի տարածություն փոխադրելը թույլ չի տալիս):

Այնուամենայնիվ քարածխի չնչին արտադրությունը մեր արդյունաբերությանը միշտ էլ սպառնալիք է յեղել (մանավանդ ներկա հեղափոխական ժամանակներում) և բացատրվում է ինչպես մեր քարածխի հանքերի վորակյալ բանվորների պակասով, այնպես էլ ածուխ արդյունահանելու մեր միջոցների հետամնացությունով: Այսպես, Խ. Ս. Հ. Մ.-ում բանվորների տարեկան միջին արտադրողականությունը 9500 փութ քարածուխ է տալիս, Գերմանիայում՝ 15.000, Անգլիայում՝ 16,500, իսկ Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում՝ 42,600 փութ:

Ամերիկական բանվորների բարձր արտադրողականությունը հետևանք է այն բանի, վոր Միացյալ Նահանգներում քարածխի գործը լայն կերպով է մեքենայացրած (եւեկտրիֆիկացիայի յենթարկված)։

Ընդամին անհրաժեշտ է միանգամ ևս նշել, վոր քարածխի վոչ մշակվող շերտերից բոլորը միանման արժանիքներով աչքի չեն ընկնում։ Մինչդեռ Դոնի ավազանը բարձր արժեքի հրաշալի կերպով կոկսացող ածուխներ, ինչպես և ամենաբարձր տեսակի ածխի—անտրացիտի (95% ածխածնի պարունակությամբ) ահագին պաշարներ ունի, Ուրալն, որինակ, ունի քարածուխ՝ միացած ծծմբի հետ, վորը հանքագործական արդյունաբերության համար վերջինին անպետք է դարձրնում։ Մերձ-Մոսկովյան շրջանը մեզ տալիս է այսպես կոչված կինամոնագույն ածուխներ (մինչև 70% ածխածնի պարունակությամբ), վորոնք կոկսացման համար անպետք են։

Ճիշտ է, Խ. Ս. Հ. Մ.-ում կան այնպիսի շրջաններ, վորոնք կոկսացող ածուխների հարուստ շերտեր ունեն, որինակ՝ Կուզնեցկի ավազանը, բայց, հաղորդակցության ճանապարհների բացակայության հետևանքով, այս վերջինն առայժմ լուրջ տնտեսական նշանակություն չունի։ Հրաշալի կերպով կոկսացող ածուխների հարըս-

տությւնով աչքի յե ընկնում նաև Սախալին
կղզին:

Սակայն, չկոկսացող քարածուխները, ինչ-
պես և կինամոնադոլյն ածուխներն անպետք լի-
նելով հանքագործության համար միայն, հրաշալի
վառելանյութ են արդյունաբերության մյուս բո-
լոր ճյուղերի ու տրանսպորտի համար, ուստի
Խ. Ս. Հ. Մ. ի քարածխի բոլոր տեսակի հան-
քերի լայն մշակությունը մեր ամբողջ արդյու-
նաբերության ու տրանսպորտի համար հսկայա-
կան նշանակություն ունի: Սկսած հիշյալ հան-
քատեղերից և վերջացրած բենուային շրջանից
շատ հեռու՝ Յենիսեյի գետաբերանում (Կարիլի
ածուխ), նոր Յերկրում և այլն միանգամայն հայտ-
նաբերած վերջինի բազմաթիվ շերտերով, Խ.
Ս. Հ. Մ. ն իր բոլոր հանքերում քարածխի ան-
սպառելի շերտեր ունի:

Իբրև ածխի բնական բաղա այն նավերի,
վորոնք ապագայում ճանապարհորդելու յեն այժմ
հերթի կանգնած Հյուսիսի Մեծ ճանապարհով
(Հյուսիսային Սառուցյալ ովկիանոսի ամբողջ
ափերի յերկարությամբ) Կարիլի ածուխը նույն-
իսկ համարշխահային նշանակություն կարող է
ստանալ:

Պատերազմի ու հեղափոխության ժամանակ,
ինչպես և քաղաքացիական կռիւների շրջանում,

Խ. Ս. Հ. Մ.-ում քարածխի գործը սաստիկ ընկավ, վորովհետև քարածխի մեր ամենագլխավոր շրջանները (Դոնի ավազանն ու Ուրալը) այդ իսկ կռիվների գոտուֆն եյին գտնվում։ Քարածխի 1913 թվականի 1688 միլիոն փուլ քանակությամբ արդյունահանությունը (Խ. Ս. Հ. Մ.-ի սահմաններում) 1921 թվականին ընկավ մինչև 472 միլիոն փթի, այսինքն՝ մինչև նախապատերազմյան նորմայի 28⁰/₀-ի։ 1922 թվից սստիճանաբար բարձրացում է սկսվում. 1922 գործառնական տարում մենք 588 միլիոն փուլ քարածուխ ենք արդյունահանել, 1923 գործառնական տարում՝ 658 միլիոն փուլ, իսկ 1924 գործառնական տարում՝ 931 միլիոն փուլ։

ՆԱՎԹ.

Նավթի արդյունահանությամբ (տարեկան մոտ $1/2$ միլիարդ փուլ) նախապատերազմյան շրջանում Ռուսաստանը համաշխարհային տնտեսության մեջ պատվավոր տեղ եր գրավում, անմիջականորեն գալով Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների յետևից (վորոնք տարեկան մոտ 2 միլիարդ փուլ եյին արտահանում)։

Նավթ բառի տակ հասկացվում է այսպես կոչված քարյուղը, վորը հողի խորքերում է հանդիպում ու առանձնահատուկ հոսով, գորշ կի-

նամոնագույն հեղուկ եւ նավթը գրեթե զուտ չի
գործածվում, այլ մտնում եւ նավթագտիչ գոր-
ծարաններ, ուր նրանից ստացվում են՝ կերոսին,
մենզին, քսելու յուղեր և ուրիշ շատ արժեքավոր
նավթի արդյունահանուքներ գանազան յերկրներում
(1913 թվին, միլիոն փետով).

Հ.Ա.Միայ.Նազ.

1973

Ռուսաստան

565

Մեքսիկա

185

Ռումանիա

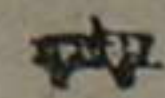
114

Հոլանդ.Յնդ.

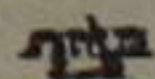
94

Գալիցիա

66

Բալադոնիա

61

№ 15 (տ. հջ 108).

մթերքներ՝ վազելին, պարաֆֆին, ներկող նյու-
թեր, դեղանյութեր ու միջանի պարֆյումերա-
յին նյութեր և այլն։ Բացի այդ, տնտեսական
խոշոր նշանակություն ունեն նավթի մնացորդ-
ները՝ մազութը, վորը հրաշալի վառելանյութ եւ
վերջինով բանում էյին Կովկասի, Կասպից և
Վոլգայի մեր ամբողջ նավատորմիդները, Խ. Ս.

Հ. Մ.-ի միջանի յերկաթուղինեքն ու ուսանական շատ գործարաններ:

Խ. Ս. Հ. Մ.-ում նավթի $\frac{3}{4}$ -ը Բագվի շրջանն է տալիս, ապա գալիս են՝ ֆնացած կովկասը (մանավանդ Գրոզնու շրջանը), Եմբենի շրջանը, Չելեկեն կղզին (կասպից ծովում), Ֆերգանի շրջանն ու միջանի այլ հանքատեղեր: Մենք վոչ միայն յերկրի ներսում եյինք նավթ գործածում, այլ նույնիսկ արտահանում եյինք: Մինչև 1914 թվի պատերազմը, յերբ Ռուսաստանը նավթի արդյունահանությամբ աշխարհում առաջին տեղն էր բռնում, մենք տարեկան մոտ 100 միլիոն փութ նավթ եյինք արտահանում, բայց հետո, Բագվի նավթի հին տարածությունների սնանկության հետևանքով ու Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նավթի խոշոր ավելացումով, մեր արտադրությունն սկսեց ընկնել: Սակայն նույնիսկ մինչև մեծ պատերազմը մենք համաշխարհային շուկայում ելի հենց խոշոր նշանակություն ենք ունեցել. 1913 թվի նավթամթերքի մեր արտադրությունը մոտ 58 միլիոն փութ է յեղել:

Անհրաժեշտ է նշել, վոր պատերազմի ու հեղափոխության հետևանքներից նավթի արդյունահանությունը համեմատաբար ավելի քիչ տուժեց, քան լեռնային արդյունահանության մյուս

ճյուղերը: 1921 թ. Խ. Ս. Հ. Մ.-ի նավթի արդյունահանությունն իջավ մինչև 233 միլիոն փթի (1913 թվականի 561 միլիոն փթի դիմաց). 1922 թ. գործառնական տարում բարձրացավ մինչև 276 միլիոն փթի, 1923 թ.՝ մինչև 315 միլիոն, իսկ 1924 գործառնական տարում՝ մինչև 366 միլիոն փթի: Բայց պատերազմի ու ռուսական հեղափոխության ընթացքում մենք համաշխարհային տնտեսության մեջ ընդհանրապես, անգամ նավթի արդյունահանության լավացումն ենք նկատում. 1921 թ. Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում նավթի արդյունահանությունը գրեթե կրկնապատկվեց (1913 թ. դիմաց), իսկ Մեքսիկայում՝ 7—8 անգամով ավելացավ, վորը համաշխարհային տնտեսության մեջ Մեքսիկային յերկրորդ տեղը քաշեց, իսկ Խ. Ս. Հ. Մ.-ին իջեցրեց յերրորդ տեղը:

Սակայն նավթի տնտեսության ասպարիզում մենք յերկու կարևոր հանգամանք պետք է ինկատի ունենանք:

Առաջինը, մենք պետք է նշենք՝ չնայած վոր վերջին ամբողջ ժամանակի ընթացքում գրեթե ամենուրեք նավթը խիստ պրոգրեսիվ կերպով ավելանում է (թերևս բացառությամբ Ռումինիայի և Գալիցիայի), բայց այս գնահատելի վառելիքի համաշխարհային պաշարներն,

ընդհանուր առմամբ, այնքան ել մեծ չեն և, բացի
այդ, անսովոր արագությամբ (ուրիշ հանածո-
ների հանքատեղերի համեմատությամբ) նվա-
զում են: Այսպես, մասնագետների հաշվով նավ-
թի հանքատեղերով աշխարհում ամենահարուստ
Միացյալ Նահանգների նավթի պաշարը միայն
10—15 տարի կբավականացնի:

Յերկրորդը, շնորհիվ ավտոմոբիլի գործի,
ավիացիայի ու ստորջրյա լողալու ամենուրեք
մեծապես աճելուն, մենք պետք է նշենք բն-
դինի ամեն տեղ արագ կերպով աճող պահանջը:

Նշած յերկու հանգամանքը միասին վեր-
ցրած, մեծ պետությունների կառավարություն-
ներին ու արդյունաբերական շրջաններին ստի-
պում են ուրիշ յերկրներից նավթ ստանալու
համար ամեն տեսակ (կոնցեսսիոն և այլ) մի-
ջոցներ վորոնել: Այս կողմից Խ. Ս. Հ. Մ.-ի
նավթի հարստություններն ամբողջ աշխարհի
աչքն իրենց վրա յեն դարձրել, և շնորհիվ ոռ-
սական նավթի արտահանության ուժեղ կերպով
աճելուն, նավթի միջազգային շուկայում մեր
նշանակությունն ավելի ու ավելի յե բարձրա-
նում: Այսպես, 1921 թ. մենք միայն 451 հա-
զար փութ նավթ ենք արտահանել, 1922 թվին
արդեն $3\frac{1}{2}$ միլիոն, իսկ 1923 գործառնական տա-
րում՝ զրեթե 20 միլիոն փութ:

Հիշյալ հանգամանքները մեզ ել նույնպես
դրդուած են մեր նավթի պաշարներն ամեն կերպ
տնտեսելու և, ամենից առաջ, շոգեվառարաննե-
րում (վորոնց մեջ եժանագին վառելանյութեր,
որինակ՝ տորֆ, ցածր տեսակի ածուխներ կա-
րող են գործածվել և այլն) նավթ բանեցնելն
ամեն կերպ կրճատելու, այնպես վոր հնար լի-
նի կամ ստացված ավելուրդներն արտահանել
(մեր արտահանության հաշվեկշիռը բարելավելու
համար), կամ նրանցից արժեքավոր մթերքներ
(բենզին, քսելու յուղեր, վազելին, պարաֆֆին և
այլն) պատրաստելու համար գործադրել, կամ,
ծայրահեղ դեպքում, այդ ավելուրդներն ամե-
նաշատ տնտեսողական վառքի—ներքին վառքի
մեջ (դիզելներում) բանեցնել: Իսկ մեր նավթի
հարստությունները տնտեսելու ամենալավ ճա-
նապարհը ելեկտրիֆիկացիան է:

ՏՈՐՖ.

Խ. Ս. Հ. Մ.-ն տորֆով այնքան հարուստ է,
վորքան թերևս աշխարհում վոչ մի յերկիր: Տոր-
ֆի տնտեսական նշանակությունն առանձնապես
աչքի ընկավ հեղափոխական շրջանում, յերբ մեր
յերկիրը վառելանյութերի ճգնաժամով բռնված
լինելու հետևանքով ընդհանրապես, և քաղաքա-
ցիական կռիվների ժամանակ քարածխի մեր շըր-
ջաններից կտրվածությամբ մասնավորապես,

անհրաժեշտությունն ստիպեց տորֆի վառելա-
նյութի ուժեղ պատրաստության ձեռնարկել:
Տորֆի շերտերը մեզնում այնքան են հսկայա-
կան, վոր նրանց աճելը միմիայն Ս. Ս. Հ. Մ.-ի
յեվրոպական մասում (նույնիսկ առանց հեռու
հյուսիսի), փայտի, ածխի ու նավթի փոխարեն
կարող եր բավականացնել Ս. Ս. Հ. Մ.-ի բնակ-
չության վառելիքի ամբողջ կարիքը բավարարե-
լուն:

Թեև տորֆի տնտեսության արտադրողա-
կանությունը բոլոր այլ տեսակի վառելանյու-
թերից ցած է, բայց դրա փոխարեն, շնորհիվ
եժանության, միանգամայն կարող եր փայտին,
ածխին ու նավթին փոխարինել:

Վառելանյութի վերահիշյալ ճգնաժամը
տորֆի վառելանյութն առաջ բաշեց, և հեղա-
փոխության ժամանակ վերջինի արդյունահանու-
թյունը նախապատերազմական շրջանի արդյու-
նահանությունից շատ անցավ:

Ստորև բերած աղյուսակը ցույց է տալիս
մեր հաջողությունները տորֆի արդյունահա-
նության ասպարիզում:

Խորհրդային Ռուսաստանի հաջողությունները
տորֆի արդյունահանրության ասպարիզում:

1912	թվական	.	75	միլիոն փուլ
1913	.	.	81	» »

1914	թվական	.	101	միլիոն	փութ
1915	.	.	86	»	»
1916	.	.	83	»	»
1917	.	.	71	»	»
1920	.	.	93	»	»
1821	.	.	140	»	»
1922	.	.	129	»	»
1923	.	.	159	»	»
1924	.	.	193	»	» *

Տնտեսության համար տորֆի հսկայական նշանակությունն աչքի յե ընկնում առանձնապես այժմ, Խ. Ս. Հ. Մ. ում լայն ելեկտրիֆիկացիան իրականացնելիս. ելեկտրական կայանների նշանավոր մասը տորֆի վառելանյութով բանացնելու հնարավորությունը, այն ել վերջինի գլխավոր տեղում (այս կայանների մի մասն այժմ տորֆով ե գործում. Լենինգրադում՝ «Կարմիր Նոյեմբերը» և «Մերձ-Մոսկովյան Շատուրսկայան»), քարածխի և այլ տեսակի վառելանյութերի շատ միլիոններ մեզ կխնայի և դրա հետ միասին՝ տրանսպորտի բեռը համեմատաբար կթեթևացնի:

Ընդամին տորֆի հսկայական առավելությունը (ուրիշ տեսակի վառելանյութերի հան-

* Այս քանակից 156 միլիոն փութը Ժ. Տ. Գ. Խ. ձեռնարկների մշակությանն ե ընկնում, իսկ մնացածը՝ տնայնագործական մանր մշակության, վորը Հ. Ժ. Կ. կողմից և հաշվի առնվում:

դեպ) այն է, վոր Խ. Ս. Հ. Մ.-ի կենտրոնական շրջաններում վերջինն առատ է, վորը թույլ է տալիս Միության արդյունաբերական իսկ շրջաններում մի շարք ելեկտրոկայաններ կառուցել:

ՎԱՌՎՈՂ ԹԵՐԹԱՔԱՐԵՐԸ (сланцы).

Ստացրուպել.

Հեղափոխության ընթացքում վառվող թերթաքարեր առաջ յեկան: Այդ բառի տակ հասկացվում են լեռնային այն հայտնի տեսակները, վորոնք ձյութոտ նյութերով են հագեցած: Իբրև վառելանյութ գործադրվելուց զատ, վառվող թերթաքարերը գնահատելի յեն նաև այն բանով, վոր նրանցից զանազան արժեքավոր մթերքներ՝ պարաֆֆին, բենզին, բսելու յուղեր, քացախաթթվուտ և սկիպիդար (ղաթրան) կարելի յե պատրաստել և այլն:

Վառվող թերթաքարերը Խ. Ս. Հ. Մ.-ի տարրեր վայրերում են գտնվում, որինակ՝ Վեյմարն կայարանի մոտ (Լենինգրադից վոչ հեռու), ուր նրանցով Լենինգրադի ցեմենտի ու գազի գործարաններն են բանում. բայց նրանք առանձնապես շատ են Վոլգայի ափերում (Սիմբիրսկին, Սիզրանին և Սամարային մոտիկ), ուր նրանք առայժմ փոքր չափերով են մշակվում և գործադրվում են իբրև վառելանյութ: Բայց վառ-

վող յուղաքարերն այժմյանից առանձին նշանակություն են ձեռք բերում, վորովհետև այս յերկրում կառուցվող ելեկտրոկայանները նրանով պիտի բանեն:

Խ. Ս. Հ. Մ. ում պատահում են նաև ժողովրդի լայն խավերին անհայտ մի հանքի՝ տապրոպելի հարուստ շերտեր, մի այլաձևություն, վորոնք գոյացել են լճի կամ ծովախորշերի հատակում, ինչպես և տորֆի հաստ շերտերի տակ: Սապրոպելն ունի բարձր վառք (մինչև 95% ածխածին և պարունակում) և, բացի այդ, գտելիս՝ արժեքավոր մթերքներ (որինակ՝ պարաֆֆին, ամմիակ, քսելոլ յուղեր, ձյութ և այլն) կարող են տալ: Առայժմ նրա արտադրությունը դեռ չնչին և ու տնտեսական նշանակություն չունի: Սապրոպելից վերոհիշյալ մթերքները գտելու համար ներկայումս Աստաշկովում գործարան և շինվում:

ՄԱՐԳԱՆԵՑ.

Մարգանեցի հարստությամբ Խ. Ս. Հ. Մ. ն աշխարհում առաջին յերկիրն է: Մարգանեցի ամենահայտնի շերտերը Չիատուրում (Վրաստանի սահմաններում) են գտնվում: Հետո մարգանեցով հարուստ հանքատեղերը Նիկոպոլի շրջակայքն և (Յեկատերինասլավի նահանգ): Մարգանեցը պատահում է նաև Ուրալում:

Պողպատաձուլության արտադրության մեջ
իբրև անհրաժեշտ նյութ մարգանեցը համաշխարհային
արդյունաբերության մեջ մեծ նշանակու-
թյուն ունի: Ինչպես մարգանեցի արդյունահա-
նությամբ, այնպես էլ նրա արտահանությամբ
Ռուսաստանը համաշխարհային տնտեսության
մեջ առաջին տեղն է բռնում: Նախապատերազ-
մյան շրջանում Ռուսաստանում մարգանեցի ար-
դյունահանությունը 76 միլիոն փոփ յեր հասնում,
ըստվորում քիչ էր մնում վոր ամբողջովին ար-
տահանվեր:

Պատերազմի ու հեղափոխության ընթաց-
քում մարգանեցի արտահանությունը սաստիկ ըն-
կավ. 1921 թ. միայն 0,4 միլիոն փութ է ար-
տահանված, 1922 գործառնական տարում՝ 2,4
միլիոն, իսկ 1923 թ.՝ 4 միլիոն փութ: 1921 թվից
մարգանեցի արտահանությունը ևս վերականգնեց
(0,2 միլիոն փութ է արտահանված):

1922 թվին նրանից արդեն 2,3 միլիոն փութ
է արտահանվել և մոտավորապես նույնքան էլ
1923 թվին:

ԱՂ.

Աղի արդյունահանությամբ Ռուսաստանն աշ-
խարհում յերրորդ տեղն էր բռնում, առաջին
տեղը զիջելով Հյուսիսային Ամերիկայի Միա-
ցյալ Նահանգներին, ուր աղը կրկնակի չափով

ավելի յեր արդյունահանվում, քան Ռուսաստանում, իսկ յերկրորդը՝ Անգլիային, ուր աղի արդյունահանությունը մոտավորապես $1\frac{1}{2}$ անգամով գերազանցում էր մերին:

Նախապատերազմյան շրջանում Ռուսաստանում մոտ 120—130 միլիոն փութ աղ էր արդյունահանվում: Այս քանակից մոտ 60 միլիոն փութը Բասկունչակին, Ադեսսայի ծովախորշերին ու Ղրիմին էր ընկնում (ինքնանիստ աղ) 30 միլիոնից ավելի՝ աղաքարին (Դոնի ավազան և Իլեցկ), մոտ 20 միլիոն նախկին Պերմի նահանգին (ծովային աղ), իսկ մնացածը՝ Յեվրոպական Ռուսաստանի մյուս շրջաններին ու Սիբիրին:

Ռուսաստանում ստացվող ամբողջ աղը միանգամայն բավարարում էր բնակչության աղի կարիքը, և վերջինն արտասահմանից մեզ մոտ միայն չնչին քանակությամբ էր բերվում, այն էլ՝ Մուլրման (ուր, տրանսպորտի ձեռնավության պատճառով, արտասահմանյան աղը մերից ավելի գերադաս էր գնում):

Հեղափոխության ընթացքում աղի արդյունահանությունն սկզբից ընկավ, բայց հետո արագ բարձրացավ. 1919 թ. ընդամենը 13 միլիոն փ. աղ էր արդյունահանված, բայց 1920 թ.՝ արդեն 35, 1921 գործառնական տարում՝ 44, 1922-ին՝ 48, 1923 թ.՝ 63 և 1924 թ.՝ 61 միլիոն փութ:

ՄՅՈՒՍ ՀԱՆԱԾՈՆԵՐԸ.

Նախապատերազմյան Ռուսաստանում արդյունահանվում էին նաև արծիճ, ցինկ յեվ անագ (կլայեկ), բայց չնչին քանակությամբ. իսկ նրանց պահանջը գլխավորապես ոտար յերկրրներից բերածի հաշվին եր բավարարվում:

Բայց, թված հանածոներից բացի, Ռուսաստանում գտնվում են մի շարք հարուստ հանքատեղեր, վորոնք ամենևին ել պատշաճ չափերով չեն մշակվում (իսկ տեղ. տեղ ել բոլորովին չեն մշակվում): Այսպես, Ռուսաստանում ֆոսֆորիտի, ազքեստի, գրաֆիտի, գլաուբերյան աղի, մագնեզիումի, ալեքաստրի, փայլաքարի, բոկսիտի (ալյումին), մարմարի և այլ շինարարական նյութերի, թանգարժեք ու զանազան ինքնագույն քարերի խոշոր հանքատեղեր կան: Բացի այդ, աշխարհում (Չեխո-Սլովակիայից ու Միացյալ Նահանգներից հետո) յերկրորդ յերկիրը Խ. Ս. Հ. Մ. է, ուր ուսդիումի հանքերն են գտնվում (Ֆերգանում, Թյուլյա-Մուլունի հռչակավոր հանքատեղերը):

Ընդհանրապես, անհրաժեշտ ե ասել, վոր պատահած հանածոների կարողությամբ ու զանազանակերպությամբ, վորոնք դեռ ամենևին ել

հետազոտված չեն, Խ. Ս. Հ. Մ.-ն աշխարհում
ամենահարուստ յերկիրն է, և մեր լեռնարդյու-
նաբերության մեջ բացվող հեռանկարները դրա-
կանապես անչափելի յեն *:

* Արտադրությունների հետ սրբիքը դիպրամա-
ները (այս թվում և լեռնարդյունաբերությանը), դա-
նազան տեսակի մոդելները, հանածոների նմուշները և
այլն, կարելի չե տեսնել ՓՏԳԽ մշտական ցուցահան-
դեսում (Պետրոլկայում) և Պոլիտեխնիկումի թանգա-
րանում:

III

«ՄՊԻՏԱԿ» ՈՒ «ԿԱՆՍՉ» ԱԾՈՒԽՆԵՐԸ*.

Խ. Ս. Հ. Մ.-ի յերկրի յերեսի և ստորերկրյա հարստությունների վերաբերյալ մեր թռուցիկ ուրվագիծը լրիվ չի լինի, յեթե մենք չընդափենք սպիտակ ու կանաչ ածուխները: Խ. Ս. Հ. Մ.-ում՝ ժողովրդական տնտեսության ելեկտրիֆիկացիայի լայն ծրագրի իրականացումով, առանձին կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում յերկրի բավարար քանակությամբ սպիտակ (նույնպես և կանաչ) ածխի առկայությունը, վորովհետև յերկրի ապագա ամբողջ բարեկեցությունն այժմ զգալի չափով կախված է ջրային ուժից: Այս կողմից Խ. Ս. Հ. Մ.-ն համաշխարհային տնտեսության մեջ թերևս առաջին տեղն է բռնում: Ստորև բերած դիագրամմանցումը և տալիս գլխավոր յերկրների ջրային ուժն ու նրան ոգտագործելու աստիճանը:

* «Սպիտակ ածուխ» բառի տակ հասկացվում է թափվող ջրի եներգիան, որինակ՝ ջրվեժների, սահանքների, կամ ընդհանրապես ուժեղ գետերի, իսկ «կանաչ ածուխ» բառի տակ հասկացվում է մանր գետերից շարժվող ջրերի եներգիան (վորը վերջինների լճացման միջոցով և սռացվում):

**ԱՇԽԱՐՀԻ ՅԵՐԵՍԻ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐԻ
ՋՐԱՅԻՆ ՈՒԺԵՐԻ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ.**

(Մոտավորապես 1911—1913 թ. թ., ձիւրի
ուժերով)

ՅԵՐԿՐՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆ- ՆԵՐԸ	Հաշված կարողու- թյունը	Ոգտագոր- ծածը	Ոգտագործ- ման օ%-ը	Առ 1915- 1916 թ. ոգ- տագործման կարողություն- ը
Ռուսաստան	20.000.000	989 000	5,05	—
Անգլիա	963.000	80.000	8,3	—
Գերմանիա	1.465.000	445.000	31,3	—
Զվիցերիա	3.000.000	380 000	12,6	516.000
Սալանիա	5.000 000	300 000	6,0	364 000
Իտալիա	5.500.000	565.000	10,2	800.000
Փրանսիա	5.857 000	650 000	11,2	740,000
Ն.-Ավստրո-Հունգարիա	6.460 000	515.000	8,0	566.000
Շվեդիա	10.000.000	550.000	5,5	7.000.000
Նորվեգիա	7.500.000	920.000	12,3	1 120.000
Կանադա	17.764.000	1.013.000	8,2	—
Հ.Ա. Միացյալ Նահանգ.	26.736.000	4.016.000	15,0	7.000.000

Այս աղյուսակից յերևում է, վոր ջրի ու-
ժի ընդհանուր քանակով առաջին տեղը Հյուս-
սիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներն են
կանգնած (գրեթե 27 միլիոն ձիու ուժ), իսկ
Ռուսաստանը՝ յերկրորդ տեղը (20 միլիոն ձիու
ուժ). ջրի ուժի ոգտագործման աստիճա-
նով, մինչև 1914 թվականի պատերազմն ամե-
նից բարձր Գերմանիան եր կանգնած (31⁰/₀),
իսկ առ 1916 թ. Շվեդիան, վորը 10 միլիոն

ձիու ուժից 7 միլիոնը, այսինքն՝ 70% ոգտագործել եր, բոլոր յերկրներից անցավ:

Սակայն հարկավոր ե նշել, վոր Ռուսաստանի համար ջրային ուժի թիվը, վորը 20 միլիոն ձիու ուժ ե հաշված, ամենևին ճիշտ չե, վորովհետև խ. Ս. Հ. Մ.-ի շրջակայքի ու Սիրիի նշանավոր մասի շատ գետեր գումարի մեջ չեն մտել, այնպես վոր խ. Ս. Հ. Մ.-ի ջրային ուժի կարողությունը, հավանորեն, հաշվածից շատ բարձր ե, և այս ասպարիզում Միությունն, անշուշտ, աշխարհում առաջին տեղն ե բռնում: Այստեղից մենք տեսնում ենք, վոր ջրային ուժերի ելեկտրիֆիկացիան խ. Ս. Հ. Մ.-ում այնպիսի հսկայական մասշտաբով կարող ե իրականանալ, վորպիսին վոչ մի յերկրում:

*
* *

Մեր համառոտ ուրվագիծը յեզրափակելու համար մենք չենք կարող չնշել, վոր խ. Ս. Հ. Մ.-ում՝ պետական ելեկտրիֆիկացիայի ծրագրի իրականացումով (տեղականի հետ կապված), Միության վերոգրյալ բոլոր հարստություններն ամենալայն ու նպատակահարմար կերպով կարող են ոգտագործվել: Դրա հետ միասին մենք կըստանանք նաև վառելանյութերի արժեքավոր շատ տեսակների ահագին ավելուրդներ, վորոնք մեր արտադրության խոշոր ավելացումն կարող են

ստեղծել: Բանն այն է, վոր ամեն մի ելեկտրո-
 կենտրոն, վորը ջրի ուժը կամ վառելանյութերի
 սակավարժեք տեսակներն (տորֆ, յուղաքար և
 այլն) անգամ առանձին է ոգտագործում, հա-
 տուկ անելիքի կատարումից—տեղական արտա-
 դրության ու տրանսպորտի մեքենայացումից
 դատ, ածխի (կամ նավթի) աչքի ընկնող չա-
 փով տնտեսումն կտա: Այսպես, որինակ՝ Վոլ-
 խովի հիդրո-ելեկտրոկայանը բանի ընկնելուց,
 Լենինգրադին տարեկան մոտավորապես 225
 միլիոն կիլովատ-ժամ ուժ կարող է տալ: Բայց
 վորովհետև ամեն մի կիլովատ-ժամը 1 կիլո-
 գրամ ածխի ծախս է պահանջում, ապա, հետե-
 վապես (ինկատի առնելով ուժի կորուստը ճա-
 նապարհներին), Վոլխովի կայանը վոչ պակաս,
 քան 10 միլիոն փութ քարածխի տնտեսումն
 կտա: Բացի այդ, տնտեսած այդ 10 միլիոն
 փութ ածուխն աշխատանքից կազատի տարե-
 կան 10,000 վագոն, վորն իրականապես կթե-
 թևացնի մեր յերկաթուղային տրանսպորտը,
 վորը ծանրաբեռնումից, մանավանդ վառելա-
 նյութի մեծածավալ բեռներից, մեզնում անչափ
 տուժում է: Ե՛լ ավելի խոշոր տնտեսումն կըս-
 տացվի, յեթե Լենինգրադի շրջանում Սվիրի
 յերկու ելեկտրոկենտրոնն ել սպասարկել սկսեն:

Այժմ դժվար չի տեսնել, թե ամբողջ յեր-
 կրի համար տնտեսական ինչպիսի հսկայական

հեռահանքներ կատարվեն, յերբ խ. Ս. Հ. Մ.-ում
յերկրի պետական ելեկտրիֆիկացիայի միայն
առաջին ծրագիրը կատարվի, վորը 10—15 տար-
վա ընթացքում 30 ելեկտրոկենտրոնի կառու-
ցումն է նախատեսվում (27 ը՝ խ. Ս. Հ. Մ.-ի
յեվրոպական, իսկ 3-ը՝ ասիական մասում)։

Յեվ այսպես, խ. Ս. Հ. Մ.-ի ապագայի
բարգավաճումը նշանավոր չափով կարագանա
ելեկտրիֆիկացիայի միջոցով*։

* խ. Ս. Հ. Մ.-ի ելեկտրիֆիկացիայի գաղափարի
մանրամասն պարզաբանությունը կարելի չե գտնել
ի. Ստեպանովի «Ռ. խ. Ս. Ֆ. Հ. ելեկտրիֆիկացիան
համաշխարհային տնտեսության անցողակի շրջանի
հետևանքով» գրքույկի մեջ ելեկտրիֆիկացիայի գա-
ղափարի հետ համառոտ կերպով կարելի չե ծանոթա-
նալ ճարտարապետ Բերգերի «խ. Ս. Հ. Մ.-ի ժողովրդ-
դական տնտեսության ելեկտրիֆիկացիան» բրոշյու-
րից կամ պրոֆ. Պ. Գ. Տիմաֆեյևի «խ. Ս. Հ. Մ.-ի տըն-
տեսական աշխարհագրություն՝ յերկրների համեմա-
տությամբ» գրքից, ուր գրքի վերջը «խ. Ս. Հ. Մ.-ի
ելեկտրիֆիկացիան» վերտառությամբ հավելված կա։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջարան էջ 3

I. Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ՏԵՐՐԻՏՈՐԻԱՅԻ ՄԱԿԵՐԵՍԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.

1. ՀՈՂԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԹԵՐՔՆԵՐԸ.

Հացահատիկները՝ հաճար, ցորեն, վարսակ, գարի	6
Պտղարմատները՝ գետնախնձոր և ճակնդեղ	18
Տեխնիկական բույսեր՝ վուշ, կանեփ, բամբակ	22
Այգեգործությունն ու գինեգործությունը	30
Ծխախոտ	35

2. ԱՆԱՍՆԱՊԱՀՈՒԹՅԱՆ ՄԹԵՐՔՆԵՐԸ.

Խոշոր յեղջերավոր անասուններ	38
Ջիւեր	44
Վոչխարներ	49
Խոզեր	54
Ընտանի թռչնեղեն	59
Մեղվաբուծությունը	63
Շերամապահությունը	65
ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	66
Ջկների հարստությունը	72
Աղվամորթ կենդանիները	83

II. Խ. Ս. Հ. Մ.-ի ՍՏՈՐԵՐԿՐՅԱ
ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.

Ազնիւ մետաղները՝ վոսկի, պլատին, արծաթ . . .	89
Յերկաթ	95
Պղինձ	99
Քարածուխ	101
Նաւթ	108
Տորֆ	113
Վառւոյ թերթաքարերը, սաւրոպել . . .	116
Մարգանց	117
Աղ	118
Մյուս հանածոները	120

III. «ՍՊԻՏԱԿ» ՈՒ «ԿԱՆԱԶ» ԱԾՈՒԽՆԵՐԸ. 122

Յեղրակացություն	124
---------------------------	-----

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220038839

[50к]

A ¹¹
38839

ԳԻՆԸ 40 ԿՈՊ.